

265715

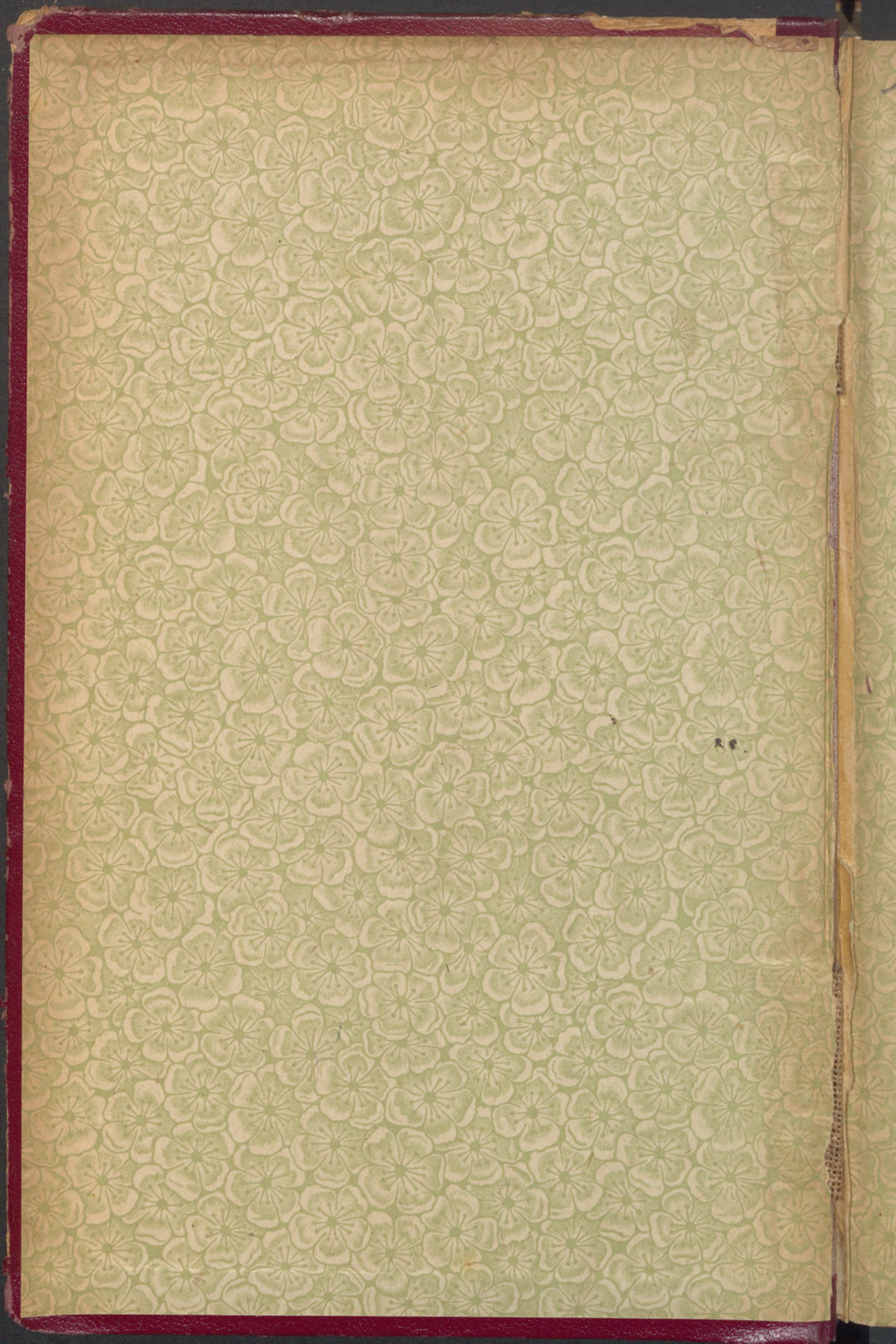
HEDIN SVET

ÁZSIA SZÍVÉBEN

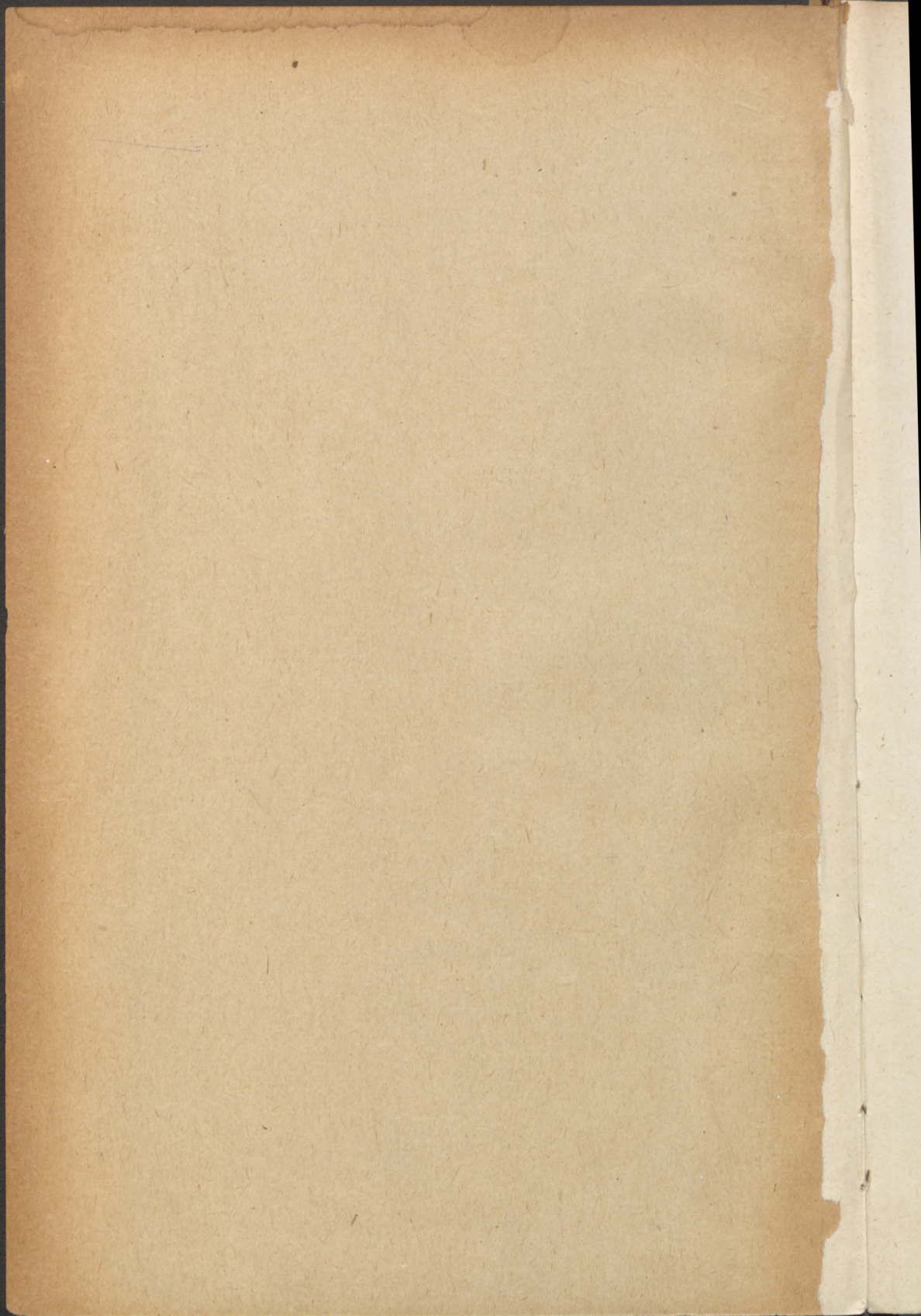
BUDAPEST

LAMPEL & KÖNYVKERESKEDÉSE

(WODIANER F. & FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

III, 50-

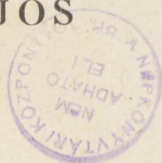

398

A MAGYAR
FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
KÖNYVTÁRA

SZERKESZTI

LÓCZY LAJOS

HEDIN SVEN

ÁZSIA SZÍVÉBEN

TIZEZER KILOMÉTERNYI ÚTTALAN UTAZÁS

ÁTDOLGOZTA

Dr. THIRRING GUSZTÁV

I.

Ázsia szívében. I.

317.
1934.

HEDIN SVEN

*

ÁZSIA SZÍVÉBEN

TIZEZER KILOMÉTERNYI ÚTTALAN UTAZÁS

ÁTDOLGOZTA

Dr. THIRRING GUSZTÁV

fő

ELSŐ KÖTET

KÉPEKKEL ÉS TÉRKÉPEKKEL

KERESKEDELMI ALKALMAZOTTAK
ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE
BUDAPESTI KÖNYV- ÉS IRAT-
KERESKEDELMI TÁRSASÁG
Csillag-utca 2.

BUDAPEST

LAMPEL R. Kk. (WODIANER F. és Fiai) R. T.
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

Minden jog fenntartva.

265715

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR	
N	Növedéknapló
1954 évi	3764 SZ

Franklin Társulat nyomdája.

MÉLYEN TISZTELT ÉS HÍRNEVES

BARÁTJÁNAK

GRÓF SZÉCHENYI BÉLA

ÚRNAK

MÉLY TISZTELETTEL, CSODÁLATTAL

ÉS HÁLÁVAL

KERESKEDELMI ALKALMAZOTTAK
ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE
SZÉKESBETFALVAI I. ELYI CSOPORTJA
Csillag-utca 2.

A SZERZŐ

GENERAL INSTRUCTIONS

TO THE

OFFICERS OF THE

NAVY

OF THE UNITED STATES

OF AMERICA

ELSŐ FEJEZET.

Stockholmtól a sivatagig.

Szent Iván napján, — 1899. évben, — az északi nyár legszebb pompájának idején, hagytam el *Stockholmot*, hogy negyedik középázsiai utamat megkezdjem. A kikötő dúsán fellobogózott hajói a Szent Iván ünnepét ünnepelték. Csak kevesen, szüleim, testvéreim s legközelebbi barátaim állottak a parton, midőn az *Uleåborg* gőzös megindult. Bármily viszontagságokat és nélkülözéseket kellett is három évi utamon elszenvednem: nehezebb napom ennél az elsőnél nem volt sohasem; mert a legnagyobb elszántság ahhoz kell, hogy attól a környezettől váljunk el, melyhez gyermekkorunk óta az élet legszentebb kötelékei kapcsolnak.

Erre az útra sokkal nehezebb podgyásszal indultam, mint megelőző utaimra; podgyászsom súlya 1130 kilogramm volt; 23 ládába volt csomagolva, melyeknek legtöbbje akként volt készítve, hogy egy ló kettőt kényelmesen szállíthatott. Felszerelésem igen tökéletes volt; volt nagy univerzaltheodolitom, három kronometerem, nivelláló messzelátóm és tükröm mérőrudakkal és mérőszalagokkal, mérőasztalom, két folyammérő eszközöm és több más tudományos műszerem. Hasonlóképen gazdag volt meteorológiai felszerelésem is. Fegyvertáram tíz puskából és húsz revolverből állott. Egyéb felszerelési tárgyait közül felemlítem összehajtható ladikomat (*James' Patent Folding Boat*),

melynek kitűnő hasznát vettem. Két összeilleszthető részből állott s oly könnyű volt, hogy egy ló, vagy akár egy ember egyedül is elbirta. Fényképező készülékeim közt volt ugyanaz a WATSON-camera is, mely majd egy évig volt a Taklamakán homokja alatt eltemetve; több mint 3000 felvételt eszközöltem utamon s azok legnagyobb részét útközben «hívtam elő». Roppant nagy volt papirkészletem is, de nem ok nélkül; hiszen naplóm utazásom befejeztével 4500 lapra terjedt s nem kevesebb mint 1149 térképlapot készítettem. Természettudományi gyűjtésekre 300 üvegcset vittem magammal.

Eleségkészletem nyolc ládát töltött meg, leginkább conservek és LIEBIG-féle húskivonat, minek nagyon jó hasznát vettem. Két évre valót vittem magammal, készletem tehát a hosszú útra nem volt elegendő; de a Lop-norig időről-időre összeköttetésben voltam Európával s így módomban volt, hogy készletemet kiegészítsem. Végül meg kell emlékeznem könyvtáramról is: a biblián és énekes-könyvön kívül SUPAN, GEIKIE és HANN kézikönyveit, néhány más természettudományi segédkönyvet és költeményeket vittem magammal. Külön tokban voltak a Középázsiaiáról megjelent összes térképek, melyek lehetővé tették, hogy már ismeretes vidékeket gondosan kerüljek.

Természetes, hogy ily nagy podgyásznak 5300 kilométernyi távolságra való szállítása a rendes vasúti díjtételek mellett nagyon sokba került volna; nekem azonban egy kopekomba sem került, mivel az orosz cár Ő Felsége az egész Oroszbirodalom területén részemre ingyen utazást és podgyásznak díj- és vámmentességet engedélyezett.

Utam *Szent-Pétervár, Moszkva, Vorones és Rosztow* érintésével *Vladikavkázra* s a *Káspi taven* át *Krasznovodszkba* vitt. Innen KUROPATKIN hadügyminiszter szívességéből külön vasúti kocsiban, a lehető legnagyobb kényelemben

utaztam *Aszkhabad, Merv, Csardsui, Szamarkand és Tas-kent* érintésével *Andisánba*, a középázsiai vasút végpont-jára.

Midőn a vonat a pályaudvaron megállott, nagy örö-mömre ott találtam régi hű szolgámat, ISZLÁM bejt, mel-lén a svéd királytól nyert aranyéremmel. Alig változott meg utolsó utam óta; arca nyugodt és bizalomgerjesztő volt, mint mindig, csakhogyszakállaimmár őszbecsava-rodott s ő maga öregnek nevezte magát. Melegen üdvözöl-tem régi hű emberemet s három óránál tovább beszélget-tem vele Urgából való hazautazásáról és jövőendő terveim-ről. ISZLÁM nagy érdeklődéssel hallgatta terveimet s én megnyugvással bíztam rá podgyászat, melyet arbákon (szekereken) Osba szállított. Ettől a naptól kezdve megint ő volt a karavánom vezetője (karaván-basi); ismerte már szokásaimat és kívánságaimat és mindenről gondoskodott, amire szükségem volt. Szegény ISZLÁM bej! A legszebb re-ménnyel kezdtük meg azt a hosszú utat, mely rá nézve oly sajnálatos, boldogtalan véget ért!

Osban kellemes két hetet töltöttem SZAICZEFF ezredes (pámiri régi barátom) és kedves családja körében. Szaiczeff most az osi kerület főnöke volt. Az ő társaságában felkeres-tem ISZLÁMOT otthonában; szegényes agyagkunyhóban la-kott a szárt városban, nejével s öt gyermekével, kik kö-zött aranypénzt osztottam ki, hogy atyjuk eltávoztása fölött vigasztalódjanak. ISZLÁM korábbi utazásom alkal-mával 25 rubel havi fizetést huzott; ezt most 40 rubelre emeltem fel, ami teljes ellátás mellett igen jelentékeny ősz-szeg volt. Első évi fizetését előlegképen SZAICZEFF ezredes-nek adtam át, ki abból havonként tíz rubelt fizetett ki ISZLÁM családjának.

Július 31-ikére állapítottam meg elindulásomat. Kara-vánom korán reggel kerekedett fel Mádiba, magam pedig délután SZAICZEFF társaságában követtem oda, ahol szíves

házigazdám kis ligetben búcsúlakomát rendezett tiszteletemre. Tágas jurta (sátor) alatt álltak a legpompásabb csemegékkal megrakott asztalok, melyek köré SZAICZEFF és családja, valamint számos fiatal hölgy és tiszt sereglett. Orosz barátaim este felé hazatértek s én egyedül maradtam vissza. Tulajdonképen most váltam meg a civilizációtól s éreztem, hogy ismét úton vagyok. Midőn este kilenc órakor az első meteorologiai megfigyeléseket végeztem, megint a régi kerékvágásba zökkentem vissza s visszagondoltam arra az 1001 éjjelre, melyet néhány évvel korábban hasonló viszonyok közt éltem át a nagy, pusztta Ázsia belséjében! De most pompás sátram volt, kettős vízhatlan vitorlavászonból, szőnyegekkel díszítve s jó tábori ággyal. Mily pompás dolog volt, hogy megint a szabadban élhettem, sátram alatt: előttem egész Ázsia és az a remény, hogy az új s fontos felfedezések egész világa tárul fel előttem!

ISZLÁM két helyes kis kutyát szerzett be, az egyiknek neve volt *Dovlet* (gazdagság), a másiké *Jolldas* (útitárs). Mindkettőt sátramhoz kötötte, hogy hozzánk szokjanak és hű örökké nevelhessük. Ez néhány nap alatt sikerült is s csakhamar annyira megkedveltem a kutyákat, hogy nagyon fájlaltam, midőn később útközben elpusztultak.

ISZLÁM bej volt a karaván vezetője s neki alá voltak rendelve KÁDER AHUN és MUZA, két osi dsigit, és négy lóápoló (*karakes*), kik a 26 lovamat kísérték Kasgárig (450 km), amazok 15, ezek 8 rubel havibér mellett; részükre két sátrat vittünk magunkkal, melyet esténként podgyászom bástyafalaként övezett. Augusztus elsején sok időbe telt, míg karavánom útnak indulhatott; soká kellett ládáimat és egyéb podgyászomat beosztani s mérlegelni, hogy a lovakra egyenlő terhet rakhassunk s egyik se legyen túlterhelve. Végre megindult a hosszú karaván.

Mádin túl a *Csigercsig* nyergén túl a *Gulcsa-darja* völgyébe kerültünk; régebben csak silány ösvény vezetett erre,

ma már elég jó utat és biztos hidakat találunk mindenfelé, mert az útnak immár stratégiai jelentősége van, t. i. az Alai völgyön át Bordobába (Bor-teppe) s a Kiszil-arton át Pamirszkij Postba visz. Helyenként magas nyárfák (*terek*) élénkítik a tájat; a hegyoldalban borókabokrok (*arcsa*) lépnek fel. Pompás nyárfaliget árnyékában hátradőltem szekeremben s csakhamar édes álomba merültem. Még nem szoktam volt meg a mozgalmas életet és az éjjeli tanya zaját, azért nagyon jól esett a pihenés. Egy óra mulva hangos kiabálásra és sípolásra ébredtem: karavánom közeledett. Élén nyargal egyik emberem, aki három lovat vezet, ezek hordják legbecsesebb műszereimet; azután még három csapat következik, mindegyik egy dsigit vezetése mellett, aztán még néhány gyalogos férfi, ki a teherhordó állatok podgyászára ügyel. KÁDER AHUN hátul lovagol, kísérve kutyájától. A csöngők hangja vígan szól és visszaverődik a hegyek lejtőin. A hosszú karaván eltűnik egy domb mögött, majd újra felbukkanik, megint eltűnik s így lassan felkapaszkodik a meredek lejtőn.

A *Kulenke-tokai* nevű völgytágulatban megállapodunk; barátságos kirgizek jurtát (sátrat) ütnek fel részemre, de én inkább bevárom karavánomat, hogy saját «házamban» lakjam. Kellemes pihenőhelyünk volt a folyó jobb partján. Az égboltozatot felhők borították s így a meleg nem bántott. Kellemes szellő járta a völgyet, amely dallamosan megzörgette a fák lombját. Álmadozva figyeltem e jól ismert zajra, mely korábbi utazásaim élményeit juttatta eszembe. Gondolataimban magam előtt láttam a következő éveket, melyeknek méhében annyi különös esemény és kaland, annyi nehéz fáradság és nélkülözés, veszteség, siker és felfedezés szunnyadozott! Még nem győztem le a magány érzetét, de az idő megedzi, megacélosítja a kedélyt s a karavánélet mechanizmusa csakhamar előírt kerékvágásba kerül. Bizony, hirtelen volt az átmenet a civilizált

világ zajától a sátorélet magányához és különös érzés volt, hogy amattól távol voltam és elfeledve, és saját vágyam kergetett Ázsia belseje felé. Este is búsan zörgött a nyárfák lombja s úgy véltem, hogy a folyó szünetnélküli zúgása újra meg újra türelemre int, mely biztos sikerre fog vezetni. A cél ugyan még messze távolban és homályban rejtőzik, de minden nap közelebb juttat hozzá és nem lesz majd nap, melyen új tapasztalatokat ne szerezhetnék, új kutatásokat ne végezhetnék. Éjjeli tanyám csöndes volt és elhagyatottnak látszott; füst sem szállt fel belőle, mert embereim a jurtákban mélyen aludtak s csak a folyó és a szél dallamos zenéje zavarta meg az éj ünnepélyes csendjét.

Fiatalkutyáimmal csakhamar megbarátkoztam; alig voltak néhány hónaposak s ezért gyalog nem teheték meg a nagy utat. Ez okból a szekereken levő fűzfakosárba tettem őket s ezt az utazást eleinte annyira idegenszerűnek találták, hogy meg sem mertek moccanni. De csakhamar hozzászoktak az új helyzethez s *Dovlet*, mely a jobb helyet kívánta, ráncbaszedte félénkebb társát, ki szívszaggatóan nyöszörgött. De ha éjjeli tanyánkban szabadjára eresztettem őket, boldogságukban megfeledkeztek előbbi civakodásukról s a legjobb barátokként játszottak egymással. Éjjel ágyamban aludtak s oly jól őriztek engem, hogy a legcsekélyebb gyanus zajra éktelen ugatásban törtek ki.

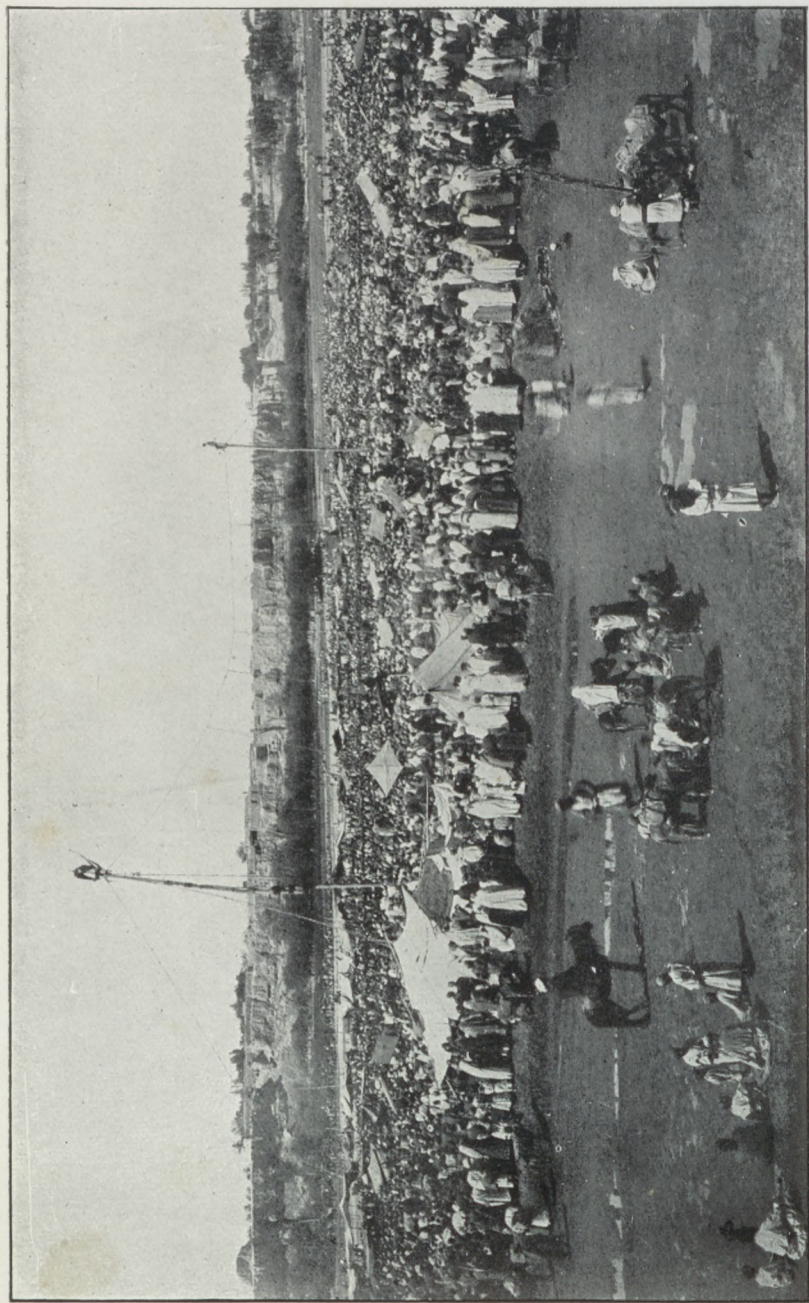
3617 méter magasságban elértük a *Talldik-nyereg* legmagasabb pontját; az út számos kanyargásban kapaszkodik fel jelentékeny magasságba, ahol megerőltető munka mellett már megéreztük azt a bajt, melyet a bennszülöttek *tuteknek* neveznek, t. i. a nehéz lélegzést. A hágón túl elbocsátottam kocsisomat s ezentúl lóháton folytattam utamat; Budapestről való magyar katonai nyergem jó szolgálatot tett nekem. Néhány nappal rá a *Tong-burun-hágón* keltünk át, mely az Aral-tó és a Lop-nor közt a vízválasztót képezi s így fontos földrajzi pont. Azután a *Kiszulszu*

völgyében *Irkestam* erődöt, az utolsó orosz erődöt értük el, melyen túl a Mennyei birodalom földjére léptünk. A folyón ismételve átkeltünk, de az utolsó átkelés nagy nehézséggel járt. Az esőzésektől megáradt folyó piszkos vöröses vize gyorsan rohanva ömlött alá s sehol gázlónak nyomát nem láttuk. Először ISZLÁM indult ilyennek keresésére, de alapos fürdővel fizetett meg a kísérletet; még rosszabbul járt KÁDER, kit a zuhogó víz lovastól magával ragadott, úgy hogy csak nehezen bírt a túlsó partra vergődni. Most egyik emberem meztelenre vetkőzve, nyergeletlen lóra ült s nagynehezen megfelelő átjárót kutatott ki. Embereim most mind levetkőztek s apró csoportokban kalauzolták át a karavánt, utoljára hagyva a műszereket és fényképeszeti felszerelést hordó lovakat. Ezeknek mindegyikét három lovas vezette, hogy szükség esetén segítségére lehessen. Nyugtalanul néztem, hogy a ládáim a ló hátán hogy dülnek jobbra-balra, majd belemerülnek a vízbe, amíg a ló a víztömeg óriási ereje ellen küzd, mely azt eldöntéssel fenyegeti; mert a gázló rendszerint víz ellenében szeli a medret s ha a lovas gyakorlatlan, csakhamar beleszédül a víztömeg hallatlan kavargásába, mely a lovat magával ragadni látszik. Mikor szerencsésen átértünk a túlsó partra, magunkat és podgyászunkat megszáritottuk, azután sajnálkozás nélkül búcsút mondtunk a *Kiszilszu* folyónak, mely most már tőlünk délre maradt.

Szép, hűvös est volt; a csöndes éjszakában messziről hozzánk hallatszott a tevekaravánok méla csilingelése, melyre kutyáink iszonyatos vonítással feleltek. Pompás és megható a csöngők szava ily csöndes éjjelen és szépen jelzi a tevék nyugodt, tiszteletet gerjesztő járását. A csöngők szava mind erősebben szól, mind jobban halljuk a karaván-kísérők hangos kiáltását és énekét. Az éj sötétjében haladnak tovább; énekük lassan-lassan elcsendesül, azután néma csend ül a hegyekre.

Augusztus 16-ikán értük el *Kasgárt*; régi jó barátom, PETROVSZKIJ főkonzul több kasgári oroszsal s egy szakasz kozákkal a szomszéd faluig elém sietett s a városba kísért. Húsz napot töltöttem Kasgárban, hogy Közép-Ázsia sivatagaiba teendő utamra előkészüljek. PETROVSZKIJ mindenben támogatott s rendkívüli, szinte mindenható befolyásának köszönhetem, hogy karavánom felszerelése miben sem szenvedett hiányt. Először is pénzem (11.500 rubel) beváltására került a sor. A khinai nagypénz a *jamba*, melyet Kasgár bazárjaiban 71 rubellel számítottak; de nem volt könnyű 161 jambát előteremteni, a nagy keresletre árfolyama csakhamar felszállt 72 rubelre. Egy *jamba* 50 *szerből* áll, egy-egy szerben 16 *tenge* s egy-egy tengében 50 *pul* van. A *szer* 37 gramm ezüstnek felel meg s $3\frac{3}{4}$ koronát ér. A beváltás műveletét IZA HADSI, egy vén kitanult alkusz végezte s eredménye az volt, hogy sikerült engem 26 rubellel megcsalni. De én mégis örültem az üzletnek, mert a *jamba* értéke kevéssel utóbb tetemesen felszállt. A baj csak az volt, hogy khinai pénzkészletem nem nyomott kevesebbet, mint 300 kilogrammot, amit sok ezer kilométernyire cipelni nem épen könnyű. A pénzt azokba a ládába osztottam szét, melyeket nem kellett naponta felbontani; így legalább biztos voltam abban, hogy nem fogják egész pénzkészletemet egyszerre ellopni. De ez az összeg alig futotta a fél útra, és később még több ezüstpénzt kellett beszereznem.

A karaván részére szükséges készleteket ISZLÁM bej szerezte be; ezenkívül sokféle szövetet, kendőt, sapkát is vásároltunk, hogy a bennszülötteknek kedveskedhessünk vele. ISZLÁM 14 pompás nagy tevét és egy dromedárt is vásárolt, de ezek közül csak kettő bírta ki az út viszontagságait. NIÁSZ HADSI lett a tevekaraván vezetője, ki ugyan a Próféta sírjához is elzarándokolt már, mégis gazfickónak bizonyult. Többi szolgálaim közül az osi születésű TURDU bejt

Ázsia-szövetség, I.

KASGÁRI KÖTÉLTÁNCZOS.

9. laphoz.

említem meg, ki hófehér szakálla dacára szívósabb volt akármely fiatal embernél s leghűségesebb mohamedán szolgámnak bizonyult, ISZLÁmot sem véve ki. Ő volt az egyedüli, ki egész utamon végig kísért. FAISZULLAH is hű emberem volt, de csak másfél évig járt velem. Mindkettő kitűnően tudott bánni a tevékkel s azért a karaván «táborkarához» tartozott. Egy fiatal kasgárit, KÁDERT, azért vittem magammal, mivel az arab írásban jártas volt.

Legközelebbi útitervem az volt, hogy az egész karaván *Lailikba* megy a *Jarkent-darja* vagy *Tárim* partján; innen néhány emberemmel s podgyászomnak kis részével a folyón akartam végighajózni, míg a karaván zöme a nagy karavánutat követné *Maralbasi*, *Akszu* és *Korla* városokon át s valahol a *Lop-nor* vidékén találkozni velem, ahová december végére a két burját kozákokat is vártam. PETROVSZKIJ főkonzul azonban veszélyesnek tartotta, hogy a nagy karaván a sok ezüstpénzzel katonai földőzet nélkül tegye meg a nagy utat s ez okból két szemirjecsenszki kozákokat, SZIRKINT és CSERNOFFOT rendelte mellém addig, míg a két burját kozák megérkeznék. Ajánlatát köszönettel elfogadtam; a következő években ez a két derék ember annyira kitűnt hűségével és derekasságával, hogy egyetlenegy szolgám sem mérkőzhetik velük. A főkonzul azt is megígérte, hogy az őszi és téli folyamán Kasgárba érkező postámat négyszer utánam fogja küldeni a *Lop-nor* vidékére, ahol már a küldőnc (*dsigit*) dolga lesz, hogy engem meg is találjon. Megállapodtunk abban is, hogy a küldőnc csak akkor kapja meg a bérét, ha a postát tényleg kezeimhez juttatja. Mind-egyik küldőnc beváltotta feladatát s képzelhető, mily kellemes volt, hogy ez úton rokonaimmal s a külvilággal érintkezésben maradhattam.

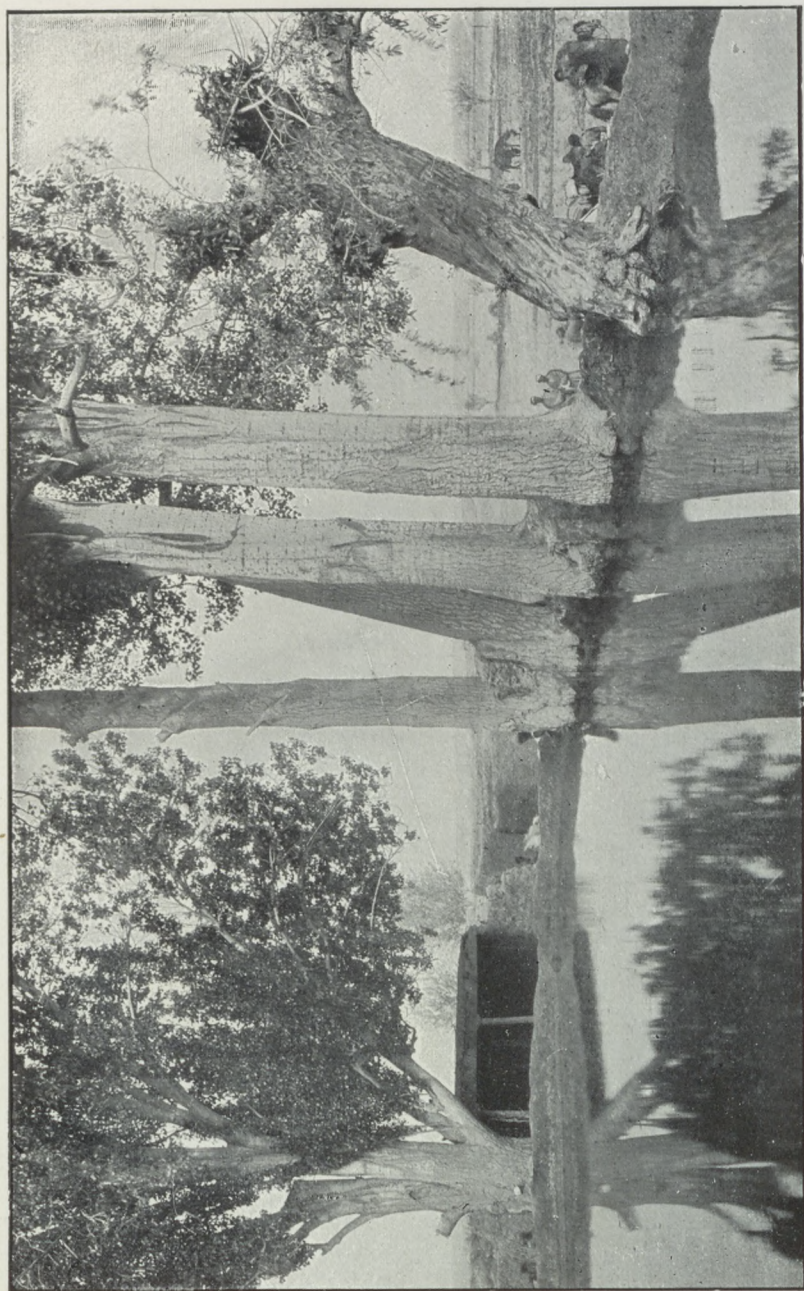
Kasgárban töltött napjaim egyébként is kellemesen múltak; sok régi ismerősömhöz újakat is szereztem, közöttük Czo taloit, ki két *durgával* látott el oly célból, hogy a

falusi népesség karavánomat mindennel ellássa, amire szüksége lesz. «Műélvezetem» is volt, amennyiben a kasgári vásáron egy ázsiai «Blondin» mutatta be a nagy tömegekben összeverődött közönség előtt köteltáncosi ügyességét.

Szeptember 5-ikén hagytuk el Kasgárt, de alig értük el a város szélét, midőn irtózatos záporosó zuhogott reánk. Aki csak tehette, födél alá menekült, de nagy karavánunk sehol menedéket nem talált s így kénytelenek voltunk tovább ballagni, azzal vigasztalva magunkat, hogy jobban már úgysem ázhatunk meg, mint amennyire máris átáztunk. De a záporosó nagy bajba kevert; az út legnagyobb részét el volt öntve s az agyagos úton tevéink alig bírtak járni. Egyik is, a másik is rendre odavágódott s elég bajjal járt, míg megint talpraállíthattuk s podgyászát újból rendbehoztuk. Ilyképen ránk esteledett s még mindig a khinai városban jártunk.

A városon kívül nyárfák hosszú láncolata jelezte az országutat, mely nagyobbára víz alatt volt. Ezeket a fákat akként nyesik, hogy sűrű lombkoronában végződnek, melyeknek hűvös árnyéka az utasnak nagyon jól esik. A fának összehajló lombozata alatt ballagva, szinte azt hittük, hogy alagútban vagyunk, melyen hosszú tehervonat halad át. Valami ünnepélyes csend fekszik a karaván fölött, mely a halál torkába megy, hiszen bizonyos, hogy a tevék legnagyobb része el fog pusztulni e távoli Kelet sivatagjaiban vagy Tibet ismeretlen hegységeiben. A csengők egyforma, méla hangja önkéntelenül is temetést juttat eszünkbe; de a pompás állatok nyugodt tartásban s a bölc megadásával teszik meg hosszú, lassú lépésben útjukat, ügyet sem vetve a rájuk rakott, egyébként mérsékelt, teherre.

Az «ezüsttevék» hordják a legnagyobb terhet, különösen egy matador, kinek egymagának 40 jamba (7520 korona) jutott osztályrészül. De a karaván már jó kerékvágás-

Ázsia szívében. I.

NYÁRFÁK AZ ORSZÁGÚT MENTÉN.

44. laphoz.

ban halad s csak ritkán akad valami igazítani való egyik vagy másik állaton.

Társaságunk minden tagjának megvan a karavánban a maga helye s megvan a maga feladata. Legelől nyargal a két kasgári durga, ezeket követi FAISZULLAH az első tevén, ki mellett NIÁSZ HADSI lovagol, a hatodik tevén kuporog a fiatal KÁDER, majd ISZLÁM következik a hetedik tevén. A karaván második szakaszát TURDU bej vezeti, követve MUZÁTÓL. A két kozák az oldalvédet alkotja, magam rendszerint hátul lovagolok. Így haladunk kerteken, falvakon, kukorica- és búzaföldeken át kelet felé, a Jarkent-darja felé.

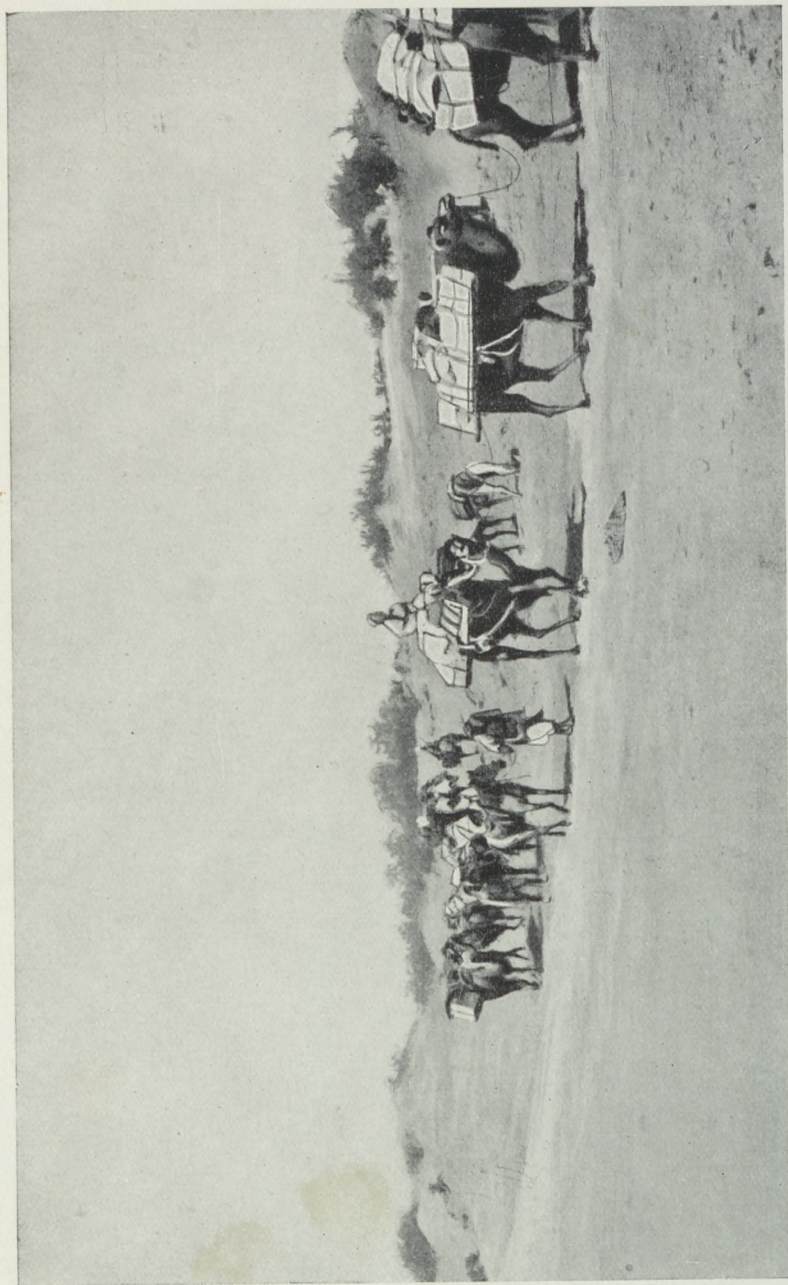
A *Lailik*ba vezető utat már 1895-ben is megjártam s a szíves olvasó is ismeri már megelőző utam leírásából,* szükségtelen tehát, hogy soká időzzem nála. A vidék részint steppe-, részint sivatagjellegű, azt *kara-kumnak* (fekete homok), emezt *ak-kumnak* (fehér homok) nevezik, s míg az utóbbi egészen meztelen, addig a fekete homokot még egyes tamariska-bokrok tarkítják. Hatodnapra elértük a *Jarkent-darját* vagy *Tárimot*, ahol utazásomnak új szakasza s az utazásnak oly módja kezdődött, melyet mindeddig még nem ismertem.

* Lásd: HEDIN SVEN: Ázsia sivatagjain keresztül (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. I. kötet) 64–67. lap.

MÁSODIK FEJEZET.

Kétezer kilométer a Tárím folyón.

Mozgalmas hét volt az, amelyben a *Tárím* folyón való hajózásra készültem. ISZLÁM bej a bennszülöttekkel tárgyalta, hogy a szükséges révészeket (*kemicsi*) felfogadhassa s egyúttal megfelelő dereglyét is keresett. Míg ő ezzel volt elfoglalva, egyik kozákkal, SZIRKINNEL kipróbáltam kis angol vitorlavászon ladikomat; ecélből a Jarkent-darja egyik kis mellékágában vízre tettük a csónakot s nemsokára nagy örömmel láttuk, mily gyorsan siklik a kis ladik a folyón lefelé. De midőn vissza akartunk térni, majdnem bajba keveredtünk. A rohamos folyású Jarkent-darjában ugyanis nem bírtuk a csónakot víz ellenében húzni, azért SZIRKIN segítségért ment tanyánkra s nemsokára egy emberrel és két lóval tért vissza. Így vontattuk a csónakot felfelé, de a ló gyakran bennrekedt a szívos agyagban s egy ízben a talajt lába alól elveszítve, a víz sodrába került. SZIRKIN hirtelen leugrott a lóról s a csónak felé úszott, de a nehéz nedves ruha megakadályozta mozdulataiban s abban a pillanatban, midőn evezőmbe akart kapaszkodni, a víz alá merült. Nagynehezen mégis belekapaszkodott a csónak szélébe, de amidőn belévetette magát, majdnem felborította. Mindez egy pillanat műve volt, úgy hogy alig volt időm, hogy SZIRKIN miatt aggódjam. De mily csapás lett volna, ha SZIRKIN nem bír úszni, vagy nem bírja magát az árban fenntartani!

Ázsia szívében. I.

A SIVATAGBAN KASCÁR ÉS LAILIK KÖZÖTT.

Midőn hosszú kínlódás után tanyánkra visszakerültem, ott élénk életet találtam. Sátrainkat tömérdek nép vette körül s közöttük sok régi ismerősre akadtam. Miután első szerencsétlen sivatagutazásom felől alaposan kikérdeztek volt, mostani terveim s a dereglye kérdése kerültek szóba. A dereglye, melyet ISZLÁM kiválasztott, kitünően épített, tartós jármű volt, de mivel nagy súlya miatt meglehetősen mélyen járt, attól tartottam, hogy a folyó sekélyebb helyein zátonyra kerülhet. Ez okból a dereglyét, melyet másfél jambáért (282 korona) megvásároltam, a folyó túlsó partjára vitettem s ott alkalmas helyen »hajóépítő műhelyt» rendeztem be. Ez okból kilencven emberrel leásattam a meredek partot, szárazra vontattam a dereglyét — miközben a merketi bég cirkuszbohóc módjára sürgölődött és intézkedett a dereglyében! — s az odarendelt ácsokkal, kovácsokkal és egyéb szakértő férfiakkal a dereglye átalakításába fogtam. Először is, hogy a járóművet könnyebbé tegyem, a felső nehéz és fölös deszkákat eltávolíttattam s egy kisebb tartalékdereglyét készíttettem arra az esetre, ha a nagyobbik a sekély vízben nem haladhatna tovább. A nagyobb dereglyének elején vékony deszkákból fedélzetet csináltattam, erre került sátram, mögéje egy négy-szögletes kabint emeltettem, melyet eredetileg hálószobámnak szántam, de később fényképező sötét kamrának rendeztem be. Ecélből három kis ablakának egyikébe sötétvörös üveget tétettem, melyen keresztül egy láda által védett gyertya vetette fényét a kamrába. A másik két ablak szabad kilátást engedett, de fényképezés esetén ezeket is teljesen elfödhettem. A kamra hátsó falán alacsony pad állott négy nagy kannával, a fotografáláshoz való tiszta víz részére. A fényképező lemezek mosását akként végeztem, hogy a kabin tetejére nagy kádat állítottam, melynek vize vékony gummicső segítségével egy kis szamováriba folyt, ahonnan tetszés szerint folyathattam a lemezekre. Erre a

célra a folyó iszapos vize persze nem volt alkalmas, de a part mentén húzódó apró lagunákból mindig meríthettem elég tiszta vizet. Nehezebb volt az elhasznált víz eltávolítása; ez bizony a dereglye fenekére folyt s onnan reggelenként ki kellett meríteni. De engem ez nem zavart egy cseppet sem, mert sátram feneke egy méterrel magasabban volt az ujonnan épített fedélzeten.

Midőn a kabin faváza elkészült, kettős fekete nemeztakarókkal szögeztük be s ugyanily béléssel borítottuk az ajtónyílást is. Egészen szeptember közepéig tűrhetelen hőség volt a kabinban, de annál kellemesebb hajlékul szolgált ősszel és télen. Napközben egyébként is csak akkor volt benne dolgom, ha lemezeimet kezeltem vagy műszerre volt szükségem. A hajó közepén némi élelmiszeren kívül embereim holmija volt összerakva, hátulsó részében pedig embereim tanyáztak, kik ott kis agyagtűzhelyet is emeltek, melyen télen gyakran hatalmas máglyatüzet raktak. Az egész dereglye 11 és fél méter hosszú s 2·4 méter széles volt; megterhelve 23 centiméternyire merült a vízbe.

Miközben a dereglye épült és szépült, egyéb előkészületeket is tettünk. SZIRKIN két kis horgonyt kovácsolt, melynek később nagyon sokszor vettük hasznát; a kisebbik dereglye is csakhamar elkészült, annál inkább kellett az építést siettetnünk, mivel a folyó vize napról-napra jobban apadt. Az utolsó napokban befejeztük előkészületeinket. Rendbe szedtük podgyászunkat s a legszükségesebbet, három ládával, a dereglyére szállítottuk. Aztán kifizettem mesterembereimet s szeptember 15-én vízre bocsátottam a két dereglyét. Nagy ünnep volt ez nemcsak nekem, de a környék lakóinak, kik mindenféle «ajándékkal» kedveskedtek, úgy hogy néhány napra el voltam látva élelmi szerekkel.

Este a bennszülöttek részére nagy lakomát rendeztem: volt rizspudding, juhhús, tea és gyümölcs, nagy szimfo-

nionunk pedig a zenéről gondoskodott. Sátraink köré papírlámpákat akasztottunk s csakhamar megszólalt a tiszta, csöndes éjben a *nagara* (dob) bizarr hangja s a *đutár* (két-húrú gitár) s más hangszerek méla nótái, melyek régi emlékeket elevenítettek fel bennem. Négy évvel korábban is innen indultam utamra, de míg akkor a sivatag gyilkos homoktengerébe hatoltam, most oly útra keltünk, melyen legalább vízben nem szűkölködnénk. S újabb utamat is

Lailiki táncosnők és zenészek.

ugyanazok a zenészek vezették be, kik akkor, s hosszú fehér ingbe öltözött táncosnők keringtek körülöttem, lelógó tömött fekete hajfonatokkal s meztelen lábakkal. Másnap le is fotografáltam őket, de a napfényben kevésbé jól festettek, mint a lampionok csinosbító fényében.

Szeptember 17-ikén indítottam útnak karavánomat. Azt az utasítást adtam a kozákoknak és Niásznak, hogy *Akszu* és *Korla* érintésével *Arganba* menjenek, a *Tárim* alsó folyásához, ahova harmadfél hónap múlva kellett megérkezniök. PETROVSKIJ főkonzultól ajánló levelök volt az említett

városok *akszakáljai*hoz (konzuli ügynökök), a *tao táj* pedig néhány hatalmas úti levéllel látta el őket. NIÁSZ HADSNAK a szükségletek beszerzésére $4\frac{1}{2}$ jambát (848 korona) adtam, SZIRKINT pedig megbíztam, hogy rendes naplót vezessen s a kiadásokat is jegyezze fel. Tevéim pompás kondícióban voltak; embereimnek meghagytam, hogy kíméljék az állatokat, mert azt akartam, hogy télen, amidőn a sivatagbeli utat megkezdjük, éppen oly erőteljesek legyenek, mint most.

Engem csak ISZLÁM és KÁDER kísért el; ISZLÁM volt szakácsom, szolgám és mindenem, KÁDER pedig a famulusa. Három ember gondozta dereglyémet; elég dolguk volt, mert a nehéz dereglye könnyen neki ment a partnak; a negyedik a kis dereglyét vezette, mely mindig hajóhadam élén haladt, hogy a folyó mélységét kémlelje. Erre különös gondot kellett fordítani, mert ha a víz 20 centiméternél nem volt mélyebb, megfeneklettünk, ez pedig nap-nap után megtörtént.

A környék lakói mind eljöttek, hogy búcsút vegyenek. Feltúrt ruhával gázolt a nép apraja-nagyja dereglyémhez s elárasztott ajándékokkal, melyeket persze rögtön ki kellett fizetnem. Oly kedves és eredeti kép tárult elém, hogy szinte sajnáltam azokat, kik a vízben állva, szóltanul nézték indulásomat. Kétkedve szemlélték volt előkészületeimet s most roppantul csodálkoztak, látva azt, hogy minden jól sikerült. Két órára tűztem ki az indulást. Hajósaim a parttól hosszú póznákkal ellökték a dereglyét, a partok elsurrantak előttünk s az első fordulat után szemeim elől veszítettem *Lailik* és *Merket* emlékezetes vidékét.

Tüstént leültem íróasztalomhoz, amelynél hónapokig kellett azután ülnöm; ez volt a paranshidam s észlelőhelyem. Egy darab fehér papír volt kikészítve: az első térképlap; delejtű, óra, diopter, rajzeszköz, toll, kés, gummi, messzelátó stb., mind kezem ügyében volt s az asztal anynyira a sátor nyílása előtt állott, hogy minden irányban szabad kitekintésem volt. *Jolldas* és *Dovlet*, kis kutyáim,

az első pillanattól kezdve otthonosak voltak a hajón; a nap hevében lihegve heverték a fedélzet alatt, de az esti homály kicsalta őket a sátor mellé, ahol engem mulattattak.

Ha az olvasó azt kérdezné, hogy tulajdonképen mi okból választottam a folyón való utazást, úgy azt válaszolhatom, hogy ez volt az egyedüli út Keleti-Turkesztánon keresztül, melyet még nem ismertem s hogy a Tárimot még senki sem térképezte. Több utazó érintette ugyan a folyót, de egész folyásáról nem volt megbízható képünk s midőn utóbb kész felvételemre tekintettem, láttam, hogy az mennyire tér el a régi térképektől. Oly földrajzi hódítás volt ez, mely megérte a ráfordított több havi munkát. Európán kívüli folyót még sohasem térképeztek oly pontosan, mint a Tárimot, melyen még senki sem hajózott végig. Hozzájárult, hogy még sohasem volt részem ily idillikus, kellemes utazásban. Aki mindig lóháton vagy a teve himbálódzó hátán szokott utazni; annak páratlan élvezet, ha egyszer a csöndes folyó sodrára bízhatja magát, amellet mindig az íróasztal mellett, hűs árnyékban ülhet s a közelgő vidék mintegy önmagától lecsavarodik, akár a folyton változó panoráma, melyet a bérelt színházi páholyból szemlélgetünk. És mily élvezet volt, hogy mindig odahaza voltam; dolgozószobám, hálószobám és készülékeim éjjel-nappal rendelkezésemre állottak s házamat, akár a csiga, egész Közép-Ázsián keresztül magammal hordtam.

Úgy hiszem, sokkal jobb dolgom volt, mint valami európai vagy amerikai gőzhajón. Mert először is egyedül voltam s ha úgy tetszett, az íróasztaltól közvetlenül beleugorhattam a hűvös vízbe, ami európai gőzhajón nem szokásos és ha valami érdekeset láttam, megállapodhattam, amikor és ameddig kedvem tartotta. Íróasztalomon étkeztem, amikor nekem tetszett, s ha ebédjeim kevésbé lukullusiak is voltak, mint az európaiak, mégis ritkán esett ebéd oly jól, mint dereglyémen. Friss vizem és a nyár balzsamos illatától át-

hatott levegőm mindig volt bőven. Azoknak a képei, kiket szerettem s kikért naponként imádkoztam, sátramban lógtak s mindig láttam őket magam előtt, kik magányos bolyongásaimba szeretetükkel és jókívánságaikkal kísérték. És mily jóleső érzés volt, hogy távol voltam minden rágalomtól és képzelt okosságtól, amelyek a vállalkozó szellemet úgy követik, mint a delfin a hajó nyomát. Rögtönzött asztalaimon könyvek heverték, de olvasásra ritkán volt időm, mert dolgaim minden percemet lefoglalták. És ezek a munkák annyira érdekeltek, hogy azt se bántam volna, ha a folyó kétszer oly hosszú, mint amilyen.

A Tárimon való utazás különös nehézségek nélkül ment végbe és nem bővelkedett említésre méltó eseményekben. A folyó egészben véve éjszakket felé tart, de folyása oly kanyargós, hogy akármikor délnyugatnak is mentünk s néha valóban minden irányban csavarogtunk. Révészeim ügyes emberek voltak, kik a dereglyét mindig a folyó sodrában bírták tartani, melyben a víz gyorsaságával siklott lefelé. De a vízmennyiség napról-napra csökkent, úgy hogy nagy volt az aggodalmam, képes lesz-e dereglyénk az utat a *Lop-norig* megtenni. Maga a táj meglehetősen egyhangú volt, a többnyire alacsony partokat csak a nyárfák tarkították; sok helyütt összesereglettek a parti lakók, kik ajándékaikat kínálgatták, de mivel bőven el voltunk mindennel látva (a kisebbik dereglye volt az eleség raktára), rendszerint nem fogadtuk el. Utazásunk hetedik napján olyan hely felé közeledtünk, ahol kalauzaim szerint a folyó medrében veszedelmes helyek vannak. Már *Lailikban* meséltek arról, hogy a folyó *Köttekliknél* 10 méter magas zuhatagot képez, de mire ide érkeztünk, ez már csak *egy* méterre zsugorodott össze. Embereim mindamellett azt állították, hogy a dereglyét ezen a vízesésen csak 30—40 ember segítségével szállíthatjuk át; ez okból megbízást adtam, hogy másnap reggel húsz ember jöjjön segítségünkre. A pompás reggeli

időben eltökéltem, hogy a dereglyével a vízesés széléig megyek, mert közelebbről akartam a veszedelmes helyet megvizsgálni. Végre elértünk egy pontot, ahol a víz aggasztó módon zúgott. Embereim kijelentették, hogy ez az első sellő. Hát bizony nagyon ártatlan sellő volt, melynek küszöbe tíz centiméternél nem volt magasabb. Dereglyénk minden baj nélkül siklott rajta keresztül s éppen így jártunk a következő két sellőn. Mire a segítségünkre kirendelt húsz lovas megérkezett, ámulva látták, hogy minden idegen segítség nélkül túl voltunk a veszedelmesnek híresztelt sellőkön.

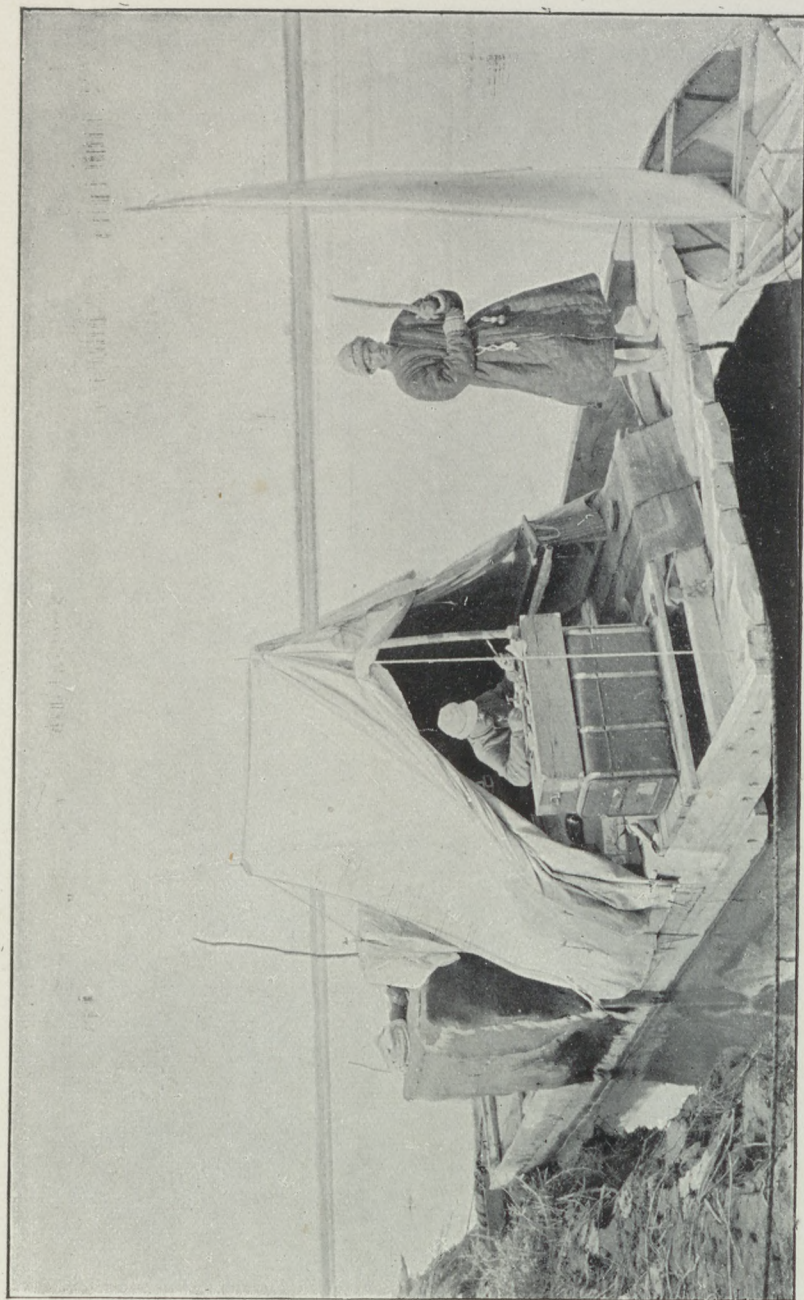
Az *akszak-marali* bég meglátogatott s néhány napot töltött velünk; utazásunk módja nagyon megtetszett neki, de azt mondotta, hogy magas vízállás idején meg nem valósíthattuk volna tervünket, mivel a víz folyása olyankor roppant rohamos s a dereglyét menthetetlenül a parthoz csapná. Mivel abban az időszakban a hőség is nagyon nagy lehet, úgy látszik, hogy utazásunkra a legalkalmasabb időt választottuk.

Szeptember 24-én a Jarketn-darjának egy ujonnan keletkezett ágába kerültünk; a víz itt igen mély volt, de szélessége a 20 métert nem haladta meg s utóbb még jobban összehűkült. Dereglyénk hol a jobb, hol a bal parton farolt s nagy erőlködésbe került, hogy nagyobb összeütközéstől megóvjuk. A folyam jelentéktelen folyócskává zsugorodott össze s attól tartottam, hogy nem leszek képes az *Akszudarját* vagyis a tulajdonképeni *Tárimot* elérni. Egy kis sellő előtt hirtelen megfeneklett a dereglye; minden nehéz podgyászt s összes élelmiszerkészletünket a partra cipeltük s egyesült erővel nekivetettük magunkat, de az eredmény csak az volt, hogy a dereglye még mélyebben belekerült az agyagba. A közeli *Akszak-maral*ból harminc ember jött segítségünkre s szerencsésen át is segítették a dereglyét a sellőkön, de kevéssel lejjebb megint zátonyra kerültünk.

Már azt hittem, hogy a dereglyét nem bírjuk kiszabadítani, de addig forgattuk körben, míg az agyagtalaj annyira meglazult, hogy tovább tolhattuk. Most még egy 20 centiméternyi sellő volt hátra; embereim attól tartottak, hogy a dereglye ott felfordulhat, ezért minden podgyászt partra szállítottunk s mindnyájan kiszálltak. Magam maradtam a dereglyében, mely a lehető legilletelmesebben siklott le az annyira féltett helyen.

Mivel nagy szél kerekedett s a dereglye kormányzása bajjal járt, pihenőt tartottunk s ezt arra használtam fel, hogy feketekamarámat felavassam. Alkonyat idején betömtük a falak apró nyílásait, befüggönyöztük az ablakokat s munkához fogtunk. Műtermem oly pompásnak bizonyult, hogy nagy örömmel dolgoztam, annál is inkább, mivel lemezeim jók voltak, eddigi felvételeim tehát sikerültek. Annyira belemerültem a munkába, hogy csak hajnali három órakor kerültem ágyamba; azért nagyon bosszankodtam, midőn ISZLÁM hét órakor felkeltett. De mivel szép és csendes időnk volt, tovább kellett mennünk. A béget és embereit, kik idáig elkísértek, elbúcsúztattam, mivel már nem volt rájuk szükségem s ők élelmiszerkészleteimet tetemesen csökkentették, csak egy vadászt (*paván*) MUHAMMED, AHUNT tartottam meg, ki a vidéket jól ismerte.

Szeptember 27-ike óta hatalmas nyárfák szegélyzik a partokat, melyeknek koronái vörösbe és sárgába mennek át, akárcsak vidám őszi farsangra öltözködnének. Lailiki embereim még sohasem láttak ily erdőt s nem győzték bámulni ezt az «öszting-bag»-ot, vízmenti fáskertet, ahogy ők — az oázis vízdús ligeteiként — elnevezték. Igazuk is volt; gyönyörködve néztem én is a partnak ezt a szín pompás díszét s abban a néma csöndben, mely e szép kép fölé borult, szinte azt hittük, hogy láthatatlan tündérek diadalkocsijában vonulunk kristály- és zefirből készült utakon az elvarázsolt erdőn keresztül. Ebben a nagy csöndben szinte hangos szót

Ásia szivében. I.

DEREGLYÉM.

21. laphoz.

sem mertünk szólni, nehogy a varázslatnak vége szakadjon. A nyárfák ünnepélyesen sorakoztak egymás mellé, magasra emelve büszke fejüket, mintha királyok lennének, s visszatükröződve az éltető folyóban, mely az erdőknek, a nyájaknak, a szarvasoknak és a királytigrisnek tápláló anyja, a sivatag legnagyobb ellentéte. Sötét fal gyanánt állnak a fák egymás mellett, méltóságosan és némán, mintha a partok közül a Mindenható dicsőítésére felhangzó himnusz hallgatnák, oly himnusz, melyet a vándor és utas is megérthet, ha kedélye a természet nagysága iránt fogékony. Itt állnak a nyárfák, mintha más céljuk sem volna, mint hogy hódoljanak a nevezetes folyónak, mely nélkül egész Keleti-Turkesztán egyetlen végtelen, megszakítatlan sivatag volna. Áhítatos tisztelettel hódolnak a Tárimnak, mint ahogy a brahminok és agg zarándokok a Gangesznek, kik Benáreszbe igyekeznek, hogy a szent folyam partjain halhassanak meg.

Az erdő közvetlenül a part széléig terjed, de a partot magát sűrű sárga *kámis* (káka) borítja, föléje pedig áthatolhatatlan bozót hajol, amelynek a nap sugarát nem ismerő sötét zugain csak vaddisznók törhetnek keresztül. Felül pedig az erdő zöldelő falat alkot, melynek sűrűsége a fák törzseit teljesen elfödi. A fák koronájának rikító színeit kellemesen enyhíti a páratelt levegő s a természetnek mindez a pompája sokszorosán visszatükröződik a vízben, s mégsem tudunk vele betelni.

Csak a folyó kiugró partjain, ahol az árvíz homokot és iszapot rakott le, lép vissza az erdő, a homorú parton ellenben a folyó fölé hajló nyárfák hűvös árnyékában siklik végig a dereglye. Mintha az erdő istenei békeágakat nyujtának dereglyénk fölé, hogy csodálatos utazásunkat megáldják — mert a víziút Keleti-Turkesztán homoksivatágain keresztül bizonyára csodálatra méltó; ki hitte volna, hogy Ázsia legbelsejét hajón lehet átszelni!

Így siklunk mi alá nap-nap után a sötét folyó tükrén, a szunnyadó erdőkön keresztül: velencei út ez, ahol a paloták fákká változtak át s a rakodópartok aranyfényű kákából állanak. Evezőre nincs szükségünk; maga a folyó sodra gondoskodik róla, hogy tovább jussunk, s a gondolasok hosszú rúdjukat keményen kezükbe fogva, sorra alusznak. Minden oly csendes s önkéntelenül rabjaivá leszünk a mesebeli hangulatnak. Szinte várjuk, hogy az erdei tündérek a zavartalan csöndben nyárfaágakon himbálózva kacérkodnak a vízben visszatükröződő képükkel s talán meg se lepődnénk, ha az erdő sűrűjében a pásztorok istenének furulyája szólalna meg.

De bármily némán is szállunk odább, még sem akadunk mesebeli alakokra. A csendes szellő néha-néha száraz leveleket szór reánk, melyeket a víz messze elvisz keletre, ahol megsemmisülnek. Ezek az erdők istenei, kik telehintik utunkat, ahogy a hinduk a Gangesznek sárga virágokat áldoznak; ezek a nyárfák, melyek, mielőtt téli álomba merülnének, a Tárimnak, melynek nyári életüket köszönhetik, az ajándék egy részét vissza akarják adni, eszünkbe juttatva a halottégetők megvetett kasztját, kik az elhaltak hamuját a szent Gangeszba szórják.

Utunk hihetetlenül kacskaringós volt. Egyik kanyarulatban, hogy 180 méterrel jussunk tovább északkelet felé, 1450 méternyi utat kellett megtennünk, miközben egy körnek kilencztedrészét írtuk le. Majd északkelet, majd dél-nyugat felé megyünk s elveszítjük azt, amit utunk által épen megnyertünk. Folyónk csak nagyon ritkán vesz egyenes irányt, túlnyomórészt kígyó módjára tekerődzik. A tömördek kanyarulat miatt a delejtű adatait örökké jegyez-nem kell s minden kanyarulatot papírra kell vetnem, hogy térképem pontos és megbízható legyen. De bármily lassan haladtunk előre, mégis nagy élvezet volt, ha verandámon ültem, körülvéve a legnagyobb kényelemtől s a vidék, mely felé törekedtem, lassan-lassan felém jött. De helyemet egy

pillanatig sem hagyhattam el, mert a nagy kanyarulatok következtében alig mentünk 2—3 percig egyenes irányban s így folyton kellett az út irányát megállapítanom, a folyó mélységét mérnem. Térképem ilyformán szépen készült, még pedig oly részletességgel, hogy ott, ahol a partot csak ritkás erdő takarta, szinte minden egyes nyárfát rajzoltam be s ha valaha újból visszakerülnék ide, felismerném az egyes fákat, mint régi jó barátaimat a kellemes, boldog időből!

MUHAMMED AHUN vadászom, ki a vidéket jól ismerte, azt állította, hogy a folyó két hónap alatt befagy; ezért abban állapotunk meg, hogy az utat siettetjük, amennyire csak bírjuk, s ecélből ezentúl, a vacsorát kivéve, mindig a dereglyén étkeztünk, sőt még a kenyeret is ott sütöttük. Embereim rosszul voltak ellátva téli ruhával, ezért *Mazar-all*diban vagy *Arvat*ban akartam meleg ruháról gondoskodni.

Szeptember 30-ikán végre megpillantottuk a messze távolban a *Matar-zagot*, régi ismerősünket; de a folyó nagy kanyarulatai miatt hol jobbra, hol balra, de még hátunk mögött is láttuk a hegyet. A vidék itt megint pusztta volt, az erdő megszűnt s a folyót mindkét parton fű- és kámissteppe szegélyezte. Vadászaink szarvasok és más vad nyomait fedezik fel, de Iszlám bej ritkán lő más vadat, mint vadludat vagy kacsát; nem kedvez neki a vadászszerencse, előbbi útja óta nagyon megvénült. Magam pedig az egész úton egy lövést sem tettem; töltött revolverem, melyet támadás esetére mindig magammal akartam vinni, ládáim egyikének fenekén volt becsomagolva, — hogy melyikben, azt rendszerint magam sem tudtam.

HARMADIK FEJEZET.

Negyven kilométernyi gyaloglás.

Október elsején a folyó vize ismét tetemesen apadt; északi irányban a messze távolban a *Tiensán* homályos körvonalait ismertük fel. A *Mazar-tag* mindig élesebben emelkedik ki a háttérből s folyónk a hegynék egy végnyulványa körül kanyarodik. A parton embereket és gunyhókat veszünk észre; a lejtőn régi temetkezőhely (*gurisztán*) van négy mauzoleummal (*gumbe*). A temetkezőhely is szent *mazar*, neve *Hazrett Ali Mazar*, mellyel egyúttal az egész hegyet is jelölik. A száraz folyómeder, mely a mazar tövében kanyarodik, ugyanaz a *Kodai-darja*, melyet már 1895-ben felkerestem. Tíz nap óta száraz volt a medre, de nyáron át a *Jarkent-darja* vizének egy része erre folyt le. Mivel a folyó a jobb partot elöntéssel fenyegette, *Maral-basi* khinai *ambánja* (kerületi előljáró) elrendelte, hogy a *Jarkent-darja* medrén keresztben gátat építsenek, oly célból, hogy ez a vizet a *Kodai-darjába* terelje. *Kuruk-aszte*-ben öt ember őrködött az ott felhalmozott ezer darab fatörzs és gerenda fölött, hogy amint a folyó vize eléggé leapadt, a vidék lakóinak segélyével a gátat felépítsék. Szerencsénkre ezt a munkát csak egy hónap múlva kezdhették meg, úgy hogy a víz elzárása utunkat már nem befolyásolhatta.

Kuruk-aszte-ben pihenőt tartottunk s ezt az időt arra használtam fel, hogy a falu *on-basiját* *Tumsukba* küldtem oly célból, hogy lailiki embereim részére bundát és csizmát ve-

gyen, azonkívül rizst, lisztet és főzeléket szerezzen be. Másnap estére vártam őt vissza; embereim közül senki sem kísérhette el, mivel az egész vidéken csak egyetlen lovat keríthettünk. Ezt az időt arra használtam fel, hogy a Hazret-Ali-Mazar-hegységet megmásszam, ahonnan a *Takla-makán* homoksivatag kísérteties dűnáit jól átpillantathattam. Eddigi utamban naponta 16 órát dolgoztam s az asztalom fölött görnyedve, gyakran fájt a hátam. Ez a kis gyalogkirándulás ez okból nagyon jól esett s mindenképen felfrissített. Mivel az on-basi másnap reggel sem tért vissza (s már szinte gyanakodtam, hogy pénzemmel odébb állt), még egy kirándulást tettem. Fölkerestem a folyó mellékárait, hogy lássam, KÁZIM miként fogja a halakat. A folyó itt néhány tó lefolyásával egyesülve, sokkal nagyobb víztömeget ont, mint feljebb. Egy kis sellő alatt összegyűlt a sok hal, mely ügyes, ruganyos mozdulattal igyekszik magát a sellőn fölfelé lódítani.* KÁZIM itt egy öt méter hosszú vékony dárdával, mely két szigonyalakú éles kampóba végződött, nagy ügyességgel szúrta fel a nagy halakat, melyek egyszerre a szigonyon fityegtek, mintha csak oda varázsolták volna.

Késő este szerencsésen hazatért az on-basi, aki nemcsak minden megbízásomban jól eljár, de azonkívül még egy új vadászt is hozott magával puskástól. Reggel erős keleti szél nehezítette meg hajózásunkat; révészünk alig képes a folyó sodrát megtalálni s a szél folyton sátramba kapaszkodik oldalt szorítva a dereglyét; végre leszedjük a sátrat, hogy jobban haladhassunk. De az ellenkező szél kemény próbára teszi türelmünket: bárcsak már nyugat felől fújna a szél!

Keleten magányos hegyek tűntek fel a szemhatáron: a *Csokka-tag* és *Tuszluk-tag*, ahonnan 1895-ben szerencsétlen

* Hasonló szokdelést figyelt meg LÓCZY LAJOS a Retyezát hegyi vizeiben, ahol a pisztrángok a vízesésen átvetik magukat, miközben az odavaló oláhok széles karimájú kalappal fölfogják a levegőben ugró halat.

sivatagi utamat megkezdtem. A tó, melynek partján akkor pihentünk, a *Jugan-balikköll* (nagy halastó); ezt a vidék lakói tavasszal nagy számban felkeresik s ilyenkor nyárfatörzsből kivájt csónakokat használnak, melyeket használat után a sásban elrejtene. Ezen a vidéken a király-tigris is gyakori s sok kárt tesz lóban és birkában; de az embert kerüli s azért tanyájukat nem támadja meg.

Az est csöndes és szép volt s mi a homályban addig vitorláztunk, ameddig csak a part körvonalait felismerhettük. A levegő rendkívül enyhe volt a szélhordta finom homoktól, mely fátyolként takarta a Földet, csökkentve a kisugározást és még a csillagokat is elhomályosítva. Másnap a *Szoruntavat* kerestem fel, mely a *Tuszluk-tag* hegység tövében fekszik. Kis csónakunkat ökrös fogaton (arba) a tó keleti partjára küldtem, ahonnan a tófenék mocsaras volta miatt jó darabot vinni kellett a tóba befelé. Engem NÁZER AHUN vitt a vállán, ISZLÁM mezítláb követett, de az iszapban majd bennrekedt. Mikor elég mély vizet értünk, felszereltük a kis csónakot, s elrendeztük a podgyászunkat. Dolgom elég volt: a vitorlának s kormányának kellett gondját viselnem, ügyeltem a delejtűre, térképre, az órára, a messzelátóra és hőmérőre, de meg a pipáról és dohányzacskóról sem volt szabad megfeledkeznem. De minden simán ment; a szél csakhamar duzzasztotta a vitorlát s a kormányval nem volt sok dolgom; a térképezéshez szükséges eszközök egy kis rögtönzött asztalon feküdtek s mikor a csónak megindult, pipám megtöltésére is jutott idő. ISZLÁM, aki a csónak orrában ült, mérte a mélységet (mely két métert nem haladott meg) és a gyorsaságot. És hogy a gyomrunk se alkalmatlankodjék, arra szolgált a sült liba, kenyér és tojások, melyeket magunkkal vittünk.

Mikor előkészületeinket befejeztük, elindítottuk a csónakot, mely a tó tükrén gyorsan végig siklott. A sok más mellett is mindenütt szabad utat találtunk csónakunk ré-

szére, melyet ügyesen kormányoztunk a sás között. Tizen-négy gyönyörű, hófehér hattyú élénkítette meg a képet, de midőn a délcegen úszó madarak felé közeledtünk, nehéz szárnycsapással felemelkedtek s nagyobb távolságban ereszkedtek le.

Keskeny csatornán át a *Szorun-köll*ből a tőle délre eső *Csöll-köll*be (sivatagbeli tó) jutottunk; a csatornának szabad vize alig volt 2—3 méternél szélesebb, s mindkét oldalon sűrű falként emelkedett a magas sás. De egész közel mindenütt szilárd talaj is volt, úgy hogy a lovasokkal, kik a part mentén kísérték, mindenütt beszélgethettünk, ha nem is láttuk őket. A keskeny, festői vízfolyosót friss szellő járta át s csónakunk hattyúként siklott tova, félrehajlítva vagy összetörve az összehajló sást. A víz itt mélyebb volt (3.65 méter) s tömérdek réce uszkált a felszínen. Iszlámban fölébredt Nimrod szenvedélye, de mivel puskáját a tanyánkon felejtette, megengedtem neki, hogy érte menjen s azután csónakon evezzen le a csatornába, mely azon a helyen, ahol a keleti parton kikötöttünk, trombitaszerűen nyílt a tóra.

En magam azt a kissé karandos tervet eszeltem ki, hogy a *Csokka-tagon* át gyalog kelet felé megyek s északi irányban térek vissza. *PALTA* s egy pásztor kísérték el; az utóbbi ugyan azt állította, hogy bár a heglánc közelnek látszik, mégis igen messze van s ha túl is volnánk rajta, még akkora út vár reánk, minőt most ötödfél óra alatt csónakon tettünk meg, de nem hallgattam szavára s minden áron meg akartam valósítani szándékomat, hogy térképemet tökéletesbítsem. Fél négy óra volt s minden gyermeknek be kellett volna látnia, hogy éjfél előtt nem érhetjük el tanyánkat, oda vissza pedig ökvetlenül kellett térnünk, különben megálltak volna kronométereink.

Felkerekedtünk tehát s gyors lépéssel tartottunk a hegynek egyik nyerge felé. Elmult az első óra s a hegy-

lánc alig látszott közelebbnek; elmúlt a második óra is s elértük az előhegyeket, melyek a tó felől tekintve a főgerinccel egynek látszottak, most pedig arról győződünk meg, hogy még hosszú lejtő választja el tőle. A talaj itt egészen megváltozott; az omladékkúpot, melyen felfelé másztunk, számtalan apró eróziós barázda szeldeli, melyek a part felé deltaágakként megoszolnak és szétforgácsolódnak. Minél inkább közeledünk a hegységhez, annál mélyebbek ezek a barázdák s végül métermagasak a szélei s gyakran kellett hosszú kerülővel kitérnünk.

Az omladékkúpról gyönyörű kilátás nyílt a tóra, mely szélesebb volt, mintsem 1895-ben gondoltam. Ünnepeyes s fájdalmas gondolatok fogtak el, midőn újra megpillantottam ezt a vidéket, ahol azon évi április 22-ikén tanyát ütötünk volt. A steppét, melyen sátram ezen emlékezetes szomorú napon állott, magam előtt láttam s délfele terült el a gyilkos sivatag, melyben karavánom elpusztult. Stoikus csöndben feküdt előttem a tó, mely embereimnek s tevéimnek életét menthette volna meg, ha elég készletet vittünk volna vizéből, mely a száraz sivatagban hasztalanul párolog el!

A lenyugvó Nap biboros fényében izzó vulkánoknak képzeltek a magas homokdűnákat. Sírdombok gyanánt emelkedtek a halottak fölé. Ellenállhatatlan elfogultsággal gondoltam a homoksivatagra, hol szolgálaim és tevéim hosszú, zavartalan halálos álmukat alusszák. Nyugodtan aludtak s sírjaikat rég betemették a vándorló dűnák új hullámai. Meg tudnak-e nekem bocsátani, aki, egyike a három életbenmaradtaknak, most kényelemmel tekintek le sírjukra? Vagy most is vádol az öreg, becsületes MUHAMMED SÁN, míg kiszáradt torkát a Paradicsom pálmái alatt meg nedvesíti? Mert enyém a felelősség azért, hogy a Föld felszínének ezen legátkozottabb, leggyilkosabb részébe vezettem embereimet. Szinte azt hittem, hogy a sivatag mé-

lyéből halotti ének száll fel hozzám és vártam, hogy megpillantom az iszonyú kínok között összerogyott tevém kísérteties árnyékát, amint a homokdűnák között elővanszorognak, keresve engem, aki őket alattomosan a halállal való emez örületes, kétségbeejtő és reménytelen küzdelembe csaltam? Mintha csak tegnap lett volna, úgy emlékeztem kínjaikra, amidőn hiába kerestek vizet, hogy égető szomjúságukat eloltsák. Ha most a Paradicsom üde pázsitján ballagnak, megbocsátják-e nekem, hogy ily kínos halálba kergettem őket?

Hosszú vándorlás után végre feljutottunk a nyeregbe, mely körülbelül kétszáz méternyire emelkedik a tó tükre fölé. A Nap már lenyugodott a *Tuszluk-tag* mögött s a szürkület egyre fokozódott. A hegy keleti lejtője nagyon meredek volt s embereim nem tudták, leereszkedhetünk-e ebben az irányban. De le kellett szállnunk; csúsztunk, másztunk, kúsztunk tehát ahogy csak bírtunk s geológiai kalapácsom jó segítségemre volt ebben a kúszásban. Nemsokára lankásabb lejtőre értünk s lejutottunk a völgybe, melyen túl még egy gerincet kellett kereszteznünk, hogy azt a kis hegyet érhessük el, melyen előzetes megállapodásunk szerint tüzet kellett embereimnek rakniok. Mivel ily erőltető gyaloglásokhoz nem voltam szokva, nagyon kifáradtam s minden kétezer lépés után öt percnyi pihenőt tartottam a hűvös homokban.

Végre a messze távolban megpillantottuk a tűz gyenge fényét. Tudjátok-e, mit jelent az, ha sötét éjjel a tűz fénye felé tartunk? Mint a világító torony, úgy a tűz is bátorságot önt a csüggedt vándorba, de órákig mehetünk még, anélkül, hogy a távolság látszólag csökkenne. Végre túl vagyunk az utolsó földhullámon s már a tűz lobogását is látjuk. De mennyi csalódáson megyünk még át; ha erősebben fellobog, közelebbnek képzeljük, ha kissé lelohad, azt hisszük, hogy távolodunk tőle. Akárhányszor meg-

állunk és kiabálunk, de válasz csak nem érkezik. Végre mégis eljutunk ahhoz a határhoz, ameddig a hanghullámok végső gyűrűi terjednek s a messze távolban halk hangokat hallunk.

Midőn embereim közeledésünket észrevették, sok száraz nyárfát raktak a tűzre s egy óra múlva bevonultunk az ünnepélyesen kivilágított erdőbe. Embereim két lóval vártak s soha jobban nem esett a lovaglás, mint most. ISZLÁM és a többiek már nyugtalankodtak hosszú kimaradásunk miatt s lámpákkal jöttek elénk, hogy a mocsarakon és pocsolyákon át haza kalauzoljanak.

Negyven kilométernyi gyaloglás sok, ha nem szoktuk meg. Éjfél lett, mire szép sátramban ültem, megvacsoráltam, megfigyeléseimet leírtam s aztán pihenni tértem. Ázsia szívébe tett utamnak első fáradságos napja volt ez, — de alighanem jut majd még elég belőle.

NEGYEDIK FEJEZET.

Szent sírok.

Október 8-ikán gyönyörű reggelre ébredtünk; a délnyugati szél hajózásunknak kedvezett s dereglyénk gyorsan és könnyen úszott lefelé. Nemsokára kis hegyet, a *Szaitagot* értük el, melynek hátán temetkező helyet vettünk észre. IBRAHIM, új révészünk fia, kit rövidesen csak MOL-LÁHNak szoktunk nevezni, imát mondott a sírnál, miközben társai térdre ereszkedtek. A dombon kupolával borított négyszögletes mauzoleum állott (agyagból építve) s körülötte még néhány kisebb síremléket találtunk. A domb tetején még két sír volt, de ezeket csak néhány gerenda és kő takarta be, úgy hogy a csontvázakat kívülről láthattuk.

Este nagy bánatunk volt. Kedves kis kutyám, *Lovlet* már néhány nap óta búskomor volt s érverése tegnap este 150-re emelkedett. Szokása ellenére nem vett részt kirándulásunkban s éjjel sem feküdt ágyam mellé, hanem nyugtalanul ide-oda szaladt. Ma aztán lehorgasztott fővel s farkát behúзва szaladgált, este a szárazföldre ugrott s végre a folyóba tántorgott. ALIM azonban kimentette s a tűz mellé fektette; érverése ekkor már csak 42 volt s üveges szemmel bámult a semmiségbe. Bárhogy erőlködtem, nem bírtam rajta segíteni; teste lassanként kihült s én simogattam, ameddig csak az életnek némi szikráját benne felfedeztem.

Kutyámnak elvesztése nagyon fáj; mindig hű társam volt, ki vidám természetével s fücsa ötleteivel mindig felvidített. Mikor *Osból* elindultunk, csunya, sovány kis állat volt, de ápolásom mellett szép kutyává nőtte ki magát. S most az álnok betegség elrabolta tőlem! *MOLLÁH* másnap reggel sírt ásott neki s juhbőrbe takarva beletemette kis kutyánkat, miközben halk imát mormolt. Mindnyájan nagyon sajnáltuk a kis állatot; egész nap olyan nyomott volt a hangulat a dereglyén, mintha valóban temetés után letünk volna. Embereim csak suttogva beszéltek s dereglyémet oly üresnek láttam, hogy néhány napba telt, míg megint hozzászoktam a változott viszonyokhoz. *Jolldas* is soká kereste kis pajtását, s nem bírta megérteni, miért nincs többé velünk.

MOLLÁH, aki írástudó ember volt, ránk nézve valóságos kincsnek bizonyult, aki ezen a vidéken földrajzi szótárral ért fel. Szemüvegével az orrán, nagy papírlapra rajzolta a vidék térképét a folyó kanyarulataival s az összes utakkal és nevekkal együtt. Térképét gyakran ellenőrizhettem s mindig helyesnek találtam. Ő gyakran járta be e vidék erdőségeit s háromszor volt *Sah-járban*. Embereim is megkedvelték őt, mert mindig olvasással mulattatta őket a hosszú, unalmas esti órákban.

Egy kis öböl mellett megleptünk egy csorda vaddisznót; meglepődve nézték a folyón aláúszó szörnyeteget, azután gyors ügetéssel a sűrűbe siettek. Este felé *Ak-szattmát* értük el, ahol *KURBÁN-BEJ* a nyárfák alatt két gunyhót épített. Kétezer juh és sok szarvasmarha van a birtokában, azonkívül búzát és dinnyét is termel; élelmiszereink készletét tehát kiegészíthettük nála.

Bár az idő már későre járt, mégis elhatároztuk, hogy még egy *csugulupot* (kanyarulatot) megteszünk. Gyorsan alkonyodott s akkora csend feküdt a vidékre, hogy szívünk dobogását is meghallottuk. Hogy embereimet felvidítsam,

Ázsia szívében. I.

TEMETKEZŐHELY A SZAI-TANG HEGYEN.

33. laphoz.

előszedtem szimfonionomat s ISZLÁMRA bíztam, hogy gondoskodjék a zenéről. Embereim roppant megörültek s nagy áhítattal hallgattak a zenét, KÁZIM pedig a kis dereglyével oly közel jött hozzánk, amennyire csak bírta. A hangszer búsan és fájdalmasan szólt, mikor a Parasztbecsület dallamát hangoztatta, majd erőteljesen adta vissza Carmen szép zenéjét; ünnepélyes hangulatban hallgattuk a svéd nemzeti himnusz s midőn egy díszindulót pergettünk, azt hittük, hogy dereglyénk kürtök és harsonák zenéje mellett diadalmenetben halad a célja felé. Elragadó szép est volt. A levegő az erdő és rétek illatával volt tele s a levegő oly csöndes volt, mintha csak templomban lettünk volna. A legkisebb nesz, mely ezt a fenséges némaságot megzavarta, hallhatóvá vált: a partról aláguruló homokszemek, az öbölben bukdácsoló réce, a part sötét árnyékában csobikoló hal, a sásban csörtető róka. Míg a sötétség nőttön nőtt, a folyó sodra mindig mélyebben belévitt a rejtélyes vidékbe s az erdő lakói zeneszerünk hangjait csodálkozással hallgatták. Nem volt épen a legjobb zene, de abban a környezetben, melyben megszólalt, csodálatosan és behízelgő varázssal hatott, mialatt a nagy csend merész álmadozásba ringatott.

ISZLÁM bej, kit *Csiggan-csöll*be küldtem volt, hogy burnótot (*nász*) vásároljon, október 11-ikén megint hozzánk csatlakozott, a rábízott cikkeken kívül még anyját és öcsét is magával hozta, úgy hogy most kilencen voltunk a dereglyén.

A folyó vize erősen apadt s szélessége néha 15 méternél sem volt több. Epedve vártuk az *Akszu-darja* torkolatát, melytől kezdve MOLLÁH háromszor annyi vizet helyezett kilátásba. Naponta 11 órai útat tettünk s az íróasztal mellett való örökös üléstől hátam egészen megmerevedett. Ez okból új módot eszeltem ki: kis csónakomba ültem, pokrócokból s vánkosokból puha ágyat készítettem s azon fekve, térképemmel térdemen, tollammal a kezemben s pipámmal

a számban haladtam a kis flottilla élén. Kényelmesebben valóban nem lehet ismeretlen földön utazni.

Október 13-ikán volt a hajózásunk a legkacskaringósabb. Térképemet magam előtt tartva, szinte azt hittem már, hogy folyónk teljes hurkot ír le, mikor az utolsó pillanatban hirtelen ellenkező irányba fordult. A másik kanyarulat még eszeveszettebb volt; negyedfél órai hajózás után ugyanazokhoz a nyárfákhoz érkeztünk, melyek mellett már elhaladtunk volt. A nap hűvös és nedves volt; révszeink *csapánjaikba* burkolva ülnek s ügyelnek, hogy feneket ne érnünk, nehogy nekik a hideg vízbe kelljen ugorniok. ISZLÁM és MOLLÁH a rövidebb szárazföldi utat választották s két óra alatt értek oda, ahova dereglyénk hét óra múlva érkezett. Ott alva találtuk őket; ha tüzüket észre nem vesszük, ott rekedtek volna mély álomba merülve.

A fagyos éjjelek az egész vidékre rányomják bélyegüket; friss szél után valóságos lombúton hajózunk s a folyó tükre a lombtól aranysárga. *Jigdelik* vidékén is akadtunk egy *mazár*ra (szent sír), melyet MOLLÁH már többször felkéréssett volt, hogy a tűzkőtörmelékben rubinokat keressen, természetesen eredménytelenül.

Lailiki embereim lassanként aggódni kezdtek, midőn minden nap messzebb vitte őket az ismeretlen tájak felé s hazájuk mindig messzebb maradt mögöttük. De bátorságuk visszatért, midőn egy JUSSZUP DO BEK nevű emberrel találkoztak, ki itt őrzi juhnyájait s arról biztosította őket, hogy a nagy karavánúton *Akszun* keresztül való visszatérés semmi veszéllyel nem jár. Az első kasgári dsigitnek, kinek postámat kellett *Duralba* szállítania, már úton kellett lennie, ez okból megbízta JUSSZUPOT, hogy *Aksz*uból küldje őt a folyó mellé, mely rendelkezésem fényesen be is vált.

Másnap a jobbparton füstoszlopot vettünk észre; MOLLÁH azt állította, hogy itt pásztorok tanyáznak, kik tüzekkel riasztják el a tigriseket és farkasokat. Tigrisnyomokat

tényleg láttunk is a parlon s a pásztorokat is csakhamar megpillantottuk. De amint azok a dereglyét, kísértetiesen fehér sátrával és koromfekete gunyhójával észrevették, eszeveszetten elmenekültek, sorsára hagyva juhót, kutyát és tüzet. Bármennyit is kiabáltunk utánuk, többé nyomukat sem láttuk. De mit is képzelhettek ezek az együgyű jámbor erdei lakók, midőn dereglyénk az erdő szélén, mint valami óriási hattyú aláúszott? Bizonyára azt hitték, hogy valami gonosz lélek kelt ki a sivatag mélyéből, mely elpusztít mindent, mi útjába akad.

A következő napokon kedvezőtlen volt a szél s ezért haladásunk is igen lassú volt; valóságos szélvész kerekedett, mely futóhomokkal telítette a levegőt s a Napot elhomályosította. Nehány óráig hiába küzdöttünk a széllal s épen abba akartuk hagyni a hiábavaló kísérletet, midőn MOLLÁH kijelentette, hogy a folyó dél felé fog fordulni s akkor kedvező szelünk lesz. Igaza is volt, dereglyénk csakhamar széldítő sebességgel röpült dél felé. De örömünk nem tartott soká, mert a folyó megint északkelet felé fordult s így szél ellenébe kerültünk. Este felé elállt a szél s akkor fényképező lámpásom fénye mellett folytattuk útunkat.

A következő napon elértük *Mazar Kodsámot*, ahol HAZRETT-I-AKHTAM RÉZI ALLAHU ANHU, egy a próféta idejében élt szent sírját látogattuk meg. A mozlímok hódolátukat rótták le a szenttel szemben s MOLLÁH «allahu ekber»-je átjárta az erdő csöndjét. Valóban ünnepélyes ilyen istentisztelet. Síri csend környékezett, csak a levelek rezgése járta át a levegőt. Ily szentélynek békésebb helyet alig képzelhetünk, mint itt, távol minden közlekedési úttól, oly folyó partján, melyet most jár be először halandó ember. A legkisebb nesz sem zavarta meg az erdő csöndjét, csak egy kis nyúl iramodott el lépteink zajára. «La illaha il allah», hirdeté MOLLÁH mély hangja teljes meggyőződéssel s szavai a távolban, a nyárfák között elhangzottak.

Midőn hajóinkhoz visszatértünk, megsajnáltuk a fiatal KÁDERT, ki egyedül maradt vissza a dereglyénk őrzésére s azért a sírt sem láthatta. Megengedtem tehát neki, hogy egyedül mehessen a mazarhoz s azután a következő kanyarulatban várja be dereglyénket. De még nem haladtunk messze, midőn KÁDER eszeveszetten utánunk szaladt. Az erdő magánya s a kísértetiesen zörgő faágak annyira megijesztették, hogy semmi áron sem merte volna a szent helyet felkeresni; fiatal hősünk minden bokrban rablót gyanított s ijedtségében azt vélte, hogy élőlények integetnek a sírpóznák rongyaival.

A szent helynek neve, *Kalmak-kum*, arról tanuskodik, hogy régmúlt időben mongolok tanyáztak a folyó partján. Most három pásztorcsalád lakik itt, mely 300 juhót őriz.

A következő napok nem hoztak semmi újat, de az utazás korántsem untatott engem, mert megkedveltem a folyó életét s minden érverését figyelemmel kísértem. Örömmel figyeltem meg műszereimet, melyek a tél közeledtét, a meleg fogyását s a nap rövidülését jelezték s a végnélküli folyó térképe növekedett, egyik lapot a másik követte. Embereim is érdeklődéssel követtek. Esténként mind élénkebbé vált a társalgás s számolták a napokat *Arvatba* s az *Akszu-darja* és *Khotan-darja* torkolatához való megérkezésünkig. Gyakran mégis igen lassan multak a napok, de ha akárcsak egy kacsát foghattunk, az egész társaság felélénkült és a csöndet vidám élet váltotta fel.

A folyóvíz másodpercenkénti bősége most már csak 16·8 köbméter; hajózásunk folytatásának lehetősége megint kétségesse vált.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Széditő sebességgel a Tárimon lefelé.

Október 22-én számos gunyhót vettünk észre a Jarkent-darja partjain s nagy számmal jelentkeztek pásztorok. Miután a *Kasgár-darja* vagy *Kizil-szu* torkolatát elhagytuk, a parton lovas bukkant fel, de alig hogy minket megpillantott, eltűnt a bokrok közt, jeléül annak, hogy csak kémlelni járt itten. Kevéssel rá tényleg előugrott egy egész csapat lovas, kik a lóról leszállva, szőnyeget terítettek a partra s szőlőből, dinnyéből meg kenyérből álló dasztarkhánra (vilás reggeli) hívtak meg. A *jangi-avvati* útfelügyelő (*joll-begi*) volt, akit ide küldtek volt, hogy minket üdvözljön. Rövid pihenő után vele együtt folytattuk útunkat, míg kísérete a balparton lovagolt tovább.

Kevéssel rá egy másik lovascsapat bukkant fel; finom, színdús ruhába öltözött, előkelő külsejű férfiak voltak, a andisáni kereskedők legelőkelőbbjei, kik ugyancsak dasztarkhánnal kínáltak meg. Vezetőjüket szintén a dereglyére hívtuk meg, míg kísérői a jobbparton nyargaltak tovább. Most tehát már mindkét parton volt lovas kíséretünk.

Még odább harminc lovas várakozott ránk gyümölcssel, kenyérrel, tojással és leölt juhokkal: ezúttal az avvati bég ő nagysága saját becses személyében tisztelt meg kegyes meghívásával. Őt is a dereglyére vettük fel, mely ilyenformán szépen megtelt vendégekkel. A parton most már a lovasok hosszú láncolata kanyargott végig s valószínű, hogy ily

fényes processziót még sohasem látott a Jarkent-darja. Közöttük volt nyolc solymász lóháton, kettő sast hordozott, a többi vadászsólymot, melyeknek vad szemei sapkák alá voltak rejtve. Később a ragadozó madarak és gondozóik *tamasát* (előadást) rendeztek, mely négy nyulat s egy őzet hozott a konyhára. A bég pedig egy kutyával ajándékozott meg, melynek *Hamra* (útitárs) nevet adtunk.

Október 27-én végre elértük az *Akszu-darja* torkolatát. Feszült figyelemmel nézték embereim a hatalmas folyót s azt kérdezték: «Kimerészkedjünk-e a folyó nyugtalan hullámaira?»

Különös, hogy a *Jarkent-darja* épen az *Akszu-darjával* való egyesülésénél északnyugat felé kanyarodik; az egyesült folyó az *Akszu-darja* irányát veszi fel s neve innen kezdve túlnyomólag *Tárim*, bár helyenként *Jarkent-darjának* is nevezik. A Jarkent-darja folyásának legalsó részében a víz folyása nemcsak megszűnt, de az *Akszu* vizének hatalmas nyomása alatt egészen megfordult. Kevés híja, hogy az örvénybe bele nem kerültünk; csak az utolsó pillanatban sikerült a dereglyét a parthoz erősíteni.

Egy napi pihenőt tartottunk, egyrészt, hogy a dereglyét alaposan megvizsgáljuk, másrészt, hogy csillagászati felvételt eszközöljek, fényképlemezeimet fejlesszem s kis csónakkal a *Tárim* hajózható vizét kikémleljem. A nagy folyóban zavaros volt a víz, míg a Jarkent-darja vize lassú folyása következtében megtisztul. Tömerdek vadliba röpült el fejük felett, csodálatraméltó, nyílhegyalakú faláncban. Mindig megbámultam ez okos madarak nagy vonulatait; a Lop-nortól Jarkenten át Indiába mennek. Mintegy kétszáz méternyi magasságban röpültek és folyton gágogtak; még mielőtt egyik rajuk a szemhatáron eltűnt, máris előkerült a másik aggodalmas kiabálásával. Ezek a gyors vándorok légbeli útjukat oly biztossággal választják meg, miként az olvadó hómezők és jégárak vízerecskéi a

Lop-norhoz vezető útat megtalálják. Lehet, hogy ők is, akár a vízcseppek, a bennük rejlő természeti erő akarat nélküli rabszolgái. De inkább azt hiszem, hogyha röpülés közben megszólalnak, utjuk felől vagy a fenyegető veszélyek felől tanakodnak. Annyi bizonyos, hogy mindig epedő szem-

Bennszülött solymász.

pillantással követtük a faláncot, mely fáradhatatlan szárnyakon igyekszik szabadulni a földi nyomorúság köréből.

Mikor október 29-ikén útnak indultunk, mozlimeim «bismillah» kiáltása nyomatékosabban hangzott, mint azelőtt, s embereim rúdjaikat megfeszített izmokkal markolták meg, aggódva a nagy folyam ismeretlen veszedelmei miatt. De aggodalmuk hiábavaló volt; dereglyénket ugyan megragadta egy elég erős örvény s egyszer körben meg is

fordult, de azután éppen oly biztosan siklott tovább, mint eddig.

A folyó iránya itt szokatlanul egyenes volt, alig hosszabb a balparti ösvénynél, mely *Sáh-jar* felé tart. Estefelé a *Khotán-darja* torkolatát értük el; a fiatal erdőben széles utcát, az Akszu-darjánál néhány méterrel magasabb fekvésű medret vettem észre, mely most egészen száraz és üres volt. Abban a rövid időben, amikor a *Khotán-darja* vizet hord, állítólag hatalmas folyó s tény, hogy a Tárím medre a torkolatán alul jóval szélesebb és sok benne az áradmány; de a főfolyó iránya a *Khotán-darja* beömlésén alul sem változik meg. A folyó megint felidézte az 1895. évi végzetes sivatagútam emlékét, de a *Khotán-darjában* mégis hű barátot láttam, kinek életemet köszönhettem.

A vidék itt nagyon egyhangú, nyílt és sík; minden nagyarányú: a vízfelületek igen nagyok, az árterület végtelen, a partok egy kilométernyire vannak egymástól s az erdő oly távol esik, hogy a nyárfák lombjának zörgését a déli szelőkben is alig halljuk.

Dereglyénken vidám a hangulat s lailiki embereim nagy érdeklődéssel nézik az új világot, mely itt előttük feltárul. A *joll-begi* még velünk van: sátram előtt ül s becses felvilágosítást ad a vidék, a partok nevei, a faluk és pásztorok s a víz mennyiségének változásai felől. *Hamra*, új kutyánk, lassanként belétörődik új sorsába s hozzánk alkalmazkodik. *Jolldas*nak nagyon is a körmére néz, mikor ez eszik, de még nem ereszkedik le hozzá annyira, hogy vele játszanék is. Egyik kakasunk a sátor ormán ül és kukorékol s a tyúkok, melyek most a nagy dereglyén szabadon járkálhatnak, gyakran meglátogatnak.

Dereglyénk rendkívül gyorsan siklott a Tárímon lefelé s már öreg éjszaka volt, mikor nem minden baj nélkül kikötöttünk. A tűz körül csoportosuló embereim hangos társalgása néhány eltévedt rókát is megszólaltatott, melyek

anyjuk után sírtak, legalább így magyaráztam azt a különös zenét, melytől az erdő visszhangzott.

Október 31-ikén óriási szél kerekedett; bundát és nemez csizmát húztam, mégis majd megfagytam a hideg szélben, mely egyenesen behatolt a sátramba s ponyváját majdnem szétrepesztette. A széles folyómederben tajtékozva csapkodtak a hullámok s az egész dereglye remeg a hullámok verésétől. Mivel sátram veszélyben forgott és még a folyó sodrában sem haladhattunk a szél ellen, kikötöttem, bár alig tettünk még néhány órai utat.

Alighogy partraszálltunk s a tűz mellett kissé felmelegedtünk, előszedtem kis csónakomat s embereim álmélkodása közben ugyanazon úton, amelyen jöttünk volt, visszafelé indultam. A könnyű csónak a szó szoros értelmében röpült a vizen felfelé s az erős szélrohamok annyira emelték, hogy látszólag alig érintette a víz tükrét. Most ismét egyedül voltam Ázsia szívében; társaim voltak a tajtékozó hullámok, az őszi táj s a féktelenül tomboló vihar s lelkemet az a kéjes érzés fogta el, mintha mindezek a végtelen térségek enyéim volnának s mintha mandarinoktól és fejedelmektől függetlenül, tetszésem szerint uralkodhatnám az országban. A szél azt suttogta fülembe, hogy ez a hatalmas folyam évezredekig várta érkezésemet s hogy a Tárím, magasabb akarat parancsából, csak azért szeli ezüstös tükrével a sivatagot, hogy nekem a kontinens belsejébe a legjobb utat biztosítsa. Ki vonhatta kétségbe e víziutat illető kizárólagos tulajdonjogomat? Talán a pásztorok, kik nyájaikkal a parton ballagtak s ijedt antilopok gyanánt menekülnek, mikor a földnyelv mögül némán előbukkanunk? Ki tartóztathatott fel, ki kérhette útlevelünket, ki szedhetett tőlünk vámot? Talán a tigrisek, melyeknek szemei esténként smaragdzölden tündököltek a tamariskák sűrű sötét bozótjában? Nálamnál senkisé ismerte a folyót jobban. A vadászok, az őserdők eme gyermekei,

kiket napokig magunkkal vittünk s ismét elküldtünk, amikor tudományuk kifogyott, csak azt a vidéket ismerték, melynek határain belül a szarvasokat kergették, de hogy e határokon túl mi lehet, erre nézve csak találgatásokba bocsátkoztak, sem azt nem tudták, honnan jön e folyó, sem azt nem, hogy hová lesz kimeríthetetlen víztömege. Én ellenben naplómban mindent összeszedtem, amit az ország fiai tudtak; mindig a folyóval együtt éltem, esténként megvizsgáltam érverését, megmértem vizének mennyiségét s tudtam, hogy ha a folyó évezredek óta ugyanaz maradt is, medrét mégis változtatta, vize pedig a távoli Lop-nor vidékén elvész, ahol más alakban ismét feltámad s ég és föld közötti körútját folytatja. A Tárím története és életének lefolyása nálam írásban, képben és térképben együtt volt, akár egy levéltárban és az anyag napról-napra nőtt s oly monográfiává bővült, melyből e helyen csak igen kis részt közölhetek, a fásasztó részletek nélkül.

Ily gyors utazás közben ügyet sem vetünk a távolságokra. De végre mégis magamhoz tértem álmadozásaimból, partra szálltam s a fiatal erdőben tüzet raktam, hogy reggelimet elköltsem.

Visszatérőben a jövőre gondoltam, mely a legszebb színekben tündökölt. Nem tudtam ugyan, hogy mit rejt méhében, de azt tudtam, hogy minden terv csak akkor sikerülhet, ha okosan van kigondolva s ez okból egy csomó kérdés merült fel: Végezhetünk-e az egész folyóval, mielőtt a téli hideg beáll? Hol kellene a főtábort felütni, ahonnan nagy kirándulásaimat megkezdhetném? Megtalálnak-e a dsigiték és jó híreket hoznak-e majd hazámból?

Kellő időben hazaérkeztem s fényképeim másolásához fogtam. Nagyobb biztosság kedvéért mindenből két példányt akartam, ezért napi feljegyzéseimet először ceruzával kis könyvecskékbe írtam s este tintával a nagy naplóba. Ez sok munkával járt, de megnyugtatót arra

nézve, hogy egy példányt mégis szerencsésen haza fogok hozni.

Türelmemet azonban nagy próbára tette az ellenkező szél, mely előhaladásunkat nagyon meglassította. A folyó észak felé fordult, ennek folytán sátram árnyékba került, bár a nap melege igen jól esett volna. A hőmérséklet minimuma — 8·8 fokra szállt alá, ivópoharamban megfagyott a víz, megfagyott a tinta is és borzongtam, ha jéghideg ruháimba bújtam. Könnyen segíthettem volna ezen, ha szenesládát állítok sátramba, de ezt, amennyire csak lehetett, kerülni akartam, hogy önjelző készülékeim járását ne zavarjam.

A folyó iránya most nagyon egyenes volt; a víz mennyisége kissé fokozódott, mivel az öntöző csatornákat mindenütt elzárták s így a fölös víz a Tirámba folyt vissza. A hatalmas víztömeg nagy erővel dolgozott medrében s az agyagfalakat több helyütt anyira alámosta, hogy nagy része a vízbe omlott, hideg zuhanyt zúdítva nyakunkba.

Kevéssel alább egy magányos asszony lépett elő a sásból, felénk kiáltva, hogy tíz tojással akar megajándékozni; a dereglyét a part felé irányítottuk s ISZLÁM átvette s kifizette a tojásos zacskót, anélkül, hogy megálltunk volna. Senkisé sem tudta megmondani, ki volt az asszony; úgy jártunk vele, mint a széllel: nem tudtuk honnan jó s hová megy.

Este, midőn *Leslik*ben kikötöttünk, révéseink a többiek mulattatására komikus színdarabot adtak elő. Kétten egy-egy társukat lisztes zsákként hátukra vették s azután botokkal egymásnak estek; míg a botozók kacagtak, addig a jól elpáholt lisztes zsákok mérgükben szitkozódtak s szerepcsérét követeltek. De KÁZIMnak és ÁLIMnak, kik nagyon alaposan végezték volt a páholást, rossz lelkiismeretük volt s nem akartak a cserébe beleegyezni. A bohózatnak az volt az előnye, hogy mindkét fél jól felmelegedett.

A levegő és víz hőmérséklete lassanként alább szállott s nyilvánvaló volt, hogy már nem lehet messze az a nap, amelyiken a jégzajlás nagyra fokozódik. Embereim a dereglye végében sistergő tűz köré telepedtek, beszélgetve, adomázva vagy kenyeret sütve; magam azonban csak ritkán hagyhattam el íróasztalomat. A *joll-begi*, ki mindig híven közölte velem a földrajzi neveket, ma (november 2-ikán) gyöngélkedett; egy adag khinint adtam neki s alig hogy lenyelte, már el is mult minden baja. A képzelődés itt is sokat tesz; a jó embernek bizonyára csak a mai örületesen gyors hajózásunk ártott meg.

KÁZIM most is, mint rendesen, előlhalad a kisebbik dereglyén s minden akadályt hangos kiáltással tudtunkra ad. A nagy dereglyét PALTA vezeti, ki mindig hidegvérű és jókedvű, de a dereglye farán levőkkel irtózatossal ordítózással közli teendőiket; ezek vakon bíznak benne s nem ok nélkül, mert PALTA évekig révész volt *Lailik* és *Merket* között. Ma senkinek sem volt szabad aludnia; mindnyájan ébren őrködve álltak helyükön, mintha katasztrófától tartanának. A folyó mind rohamosabbá vált s dereglyénket mind gyorsabban ragadta magával. Csak egyetlenegyszer, amidőn a folyó éles kanyarulatot tett, nem bírtak kellő időben kitérni; a nehéz dereglye egyenesen nekiment a meredek partnak s néhányan bukfencet hánytak, — más baj nem történt. Egy perc alatt most 78 méternyi utat tettünk meg.

A folyó jellege teljesen megváltozott; az előbb széles és kanyargó meder egyenessé és keskennyé vált s mindenütt annak jeleit ismertem fel, hogy a víz eroziója a medret még nem dolgozta ki eléggé. A tájék kopár volt, a talaj homokos. A meder sok helyütt keskeny folyosóhoz hasonlított, melynek partjairól gyakran nagy homoktömegek zuhannak a folyóba, hatalmas porfelleget verve fel. Ily földcsuszamlások ismételve veszélyeztettek s ha valaha, itt

résen kellett lennünk, mert dereglyénk szédítő gyorsasággal rohant előre és úgy éreztük, mintha az örvény ellenállás nélkül elragadna. De nem volt más választásunk; résen kellett lennünk, hogy a lökéseket felfogjuk.

De most KÁZIM kétségbeesett hangon megálljt parancsolt a dereglyének. A folyó csak 20 méter széles volt s a kellő közepét egy ledőlt nyárfa zárta el, melyre annyi rőzse és sás rakódott rá, hogy egész halmot képezett. Körülötte fehéren tajtékzott a víz s ha a dereglye a folyó sodrát követi, nekivágódik s menthetetlenül felfordul. Már csak 50 méternyire voltunk a veszélyes helytől s a katasztrófát elkerülhetetlennek véltük. Az ijedtség fojtogatta torkomat; attól tartottam, hogy ezekben a siftergő örvényekben mindenünk elpusztul s a dereglyén mindenki fejét vesztette. Az utolsó pillanatban sikerült a fürge ALIMnak, hogy kötéllel a partra ugorva (mi mellett a meredek parttól majdnem belezuhant a folyóba), a póznákkal segédkező társaival egyetemben a dereglyét közvetlenül az akadály előtt megállítsa.

Ekként szerencsésen megmenekültünk. A folyó sebessége e helyen 101 méter volt percenként s ez a sebesség egész nap nem csökkent s este is csak nehezen bírtuk dereglyénket a parthoz kötni, melyről a homok folytonos zúgással omlik a folyó medrébe. A folyó sebessége másnap is ugyanakkora volt; sok bajjal küzdöttünk s csónakom majdnem tönkrement a két dereglye közt, csak az utolsó pillanatban bírtam megmenteni. Reggel a parton vékony, tükörsíma jeget vettünk észre: az első jeget a mi utazásunkon.

Tellpel mellett, ahol kilenc pásztorcsalád él 8000 juhhal, elbocsátottam a joll-begit s MOLLAH FAISZULLAH személyében új kalauzt fogadtam; 54 éves, fehér szakállú öreg volt, hatalmas pápaszemmel, aki mindig jókedvű s beszédese volt s embereimet felolvasással mulattatta.

November 4-ikén és 5-ikén megint megváltozott a folyó képe; keskeny, jól kidolgozott mederben folyt s nagyon rohamos volt. Mindkét partján sárga sással borított végtelen steppe terült el, melyből tamariskákkal benőtt egyes dűnák emelkedtek ki, ez a Tárím régi és új medre közti közbülső lépcső volt s tényleg állítólag csak nyolc év óta képződött. A Tárím tehát megváltoztatja helyzetét, de csakis kis darabokban s érdekes, hogy a régi, elhagyott meder mindig éjszak felé esik, vagyis más szóval, hogy a folyó jobbra vándorol. Az új meder mentén természetesen még nincs nyárfaerdő, a régi meder erdőségei pedig rendszerint elpusztulnak, amint a víz visszahúzódik.

A Tárím vize napról-napra emelkedett, sebessége mindig igen nagy volt. A vidék kevésbé változatos. Itt-ott pásztortanyákat találunk, a folyó fölött pedig a vadlibák nagy rajai röpködnek, 80—100 egy csoportban, mindig a szokásos nyílhegyalakban. Egy alkalommal keselyűket is láttunk nagy számban.

Bosztánnál új kalauzt fogadtunk, de MOLLÁH FAISZ-FULLAH azért velünk maradhatott. A bennszülöttek dinyenyével akartak kedveskedni, de mivel ez a csemege éjjelre megfagyott volna, helyette egy nagy kakast fogadtunk el. De alig hogy ez dereglyénkre került, máris nekiment a régi kakasunknak s kiszorította a dereglyéből. Mivel a jövővény versenytársat túrni nem akart, eddigi ébresztőmet KÁZIM gondjaira bízam s azóta a két kakas a legjobb barátságban élt — távolból; mikor az egyik kukorékolt, a másik (a kis dereglyén) szintén megszólalt.

A parton gyakoriabbakká váltak a sásgunyhók, sőt agyagházak is s a parthoz kötve többször láttunk csónakokat, jeléül annak, hogy népesebb vidék felé közeledünk. A csónakok egyetlen nyárfából készültek, hosszú, keskeny jároművek, melyek a Lop-noron használt csónakokhoz hasonlóak. Csöng-aralnál ily csónakot be is szereztünk s

ISZLÁM és MOILLÁH ezentúl ebben foglaltak helyet. Hajóhadunk tehát egy járóművel megszaporodott.

Gedsi mellett a *Sáh-jar-darja* (*Musz-art*) ömlik a Tárimba; itt megjelent a csimeni joll-begi, ki Niász Hadsitól és a kozákoktól hozott leveleket. Ezekből megtudtam, hogy karavánomnak nincs semmi baja. *Teresz* falunál rengeteg «ajándékkal» vártak; volt ott juh, gyümölcs, két láda körte, egy láda gránátalma, sok nyúl, fácán, tyúk,

Csónakok a Tárim középfolyásában.

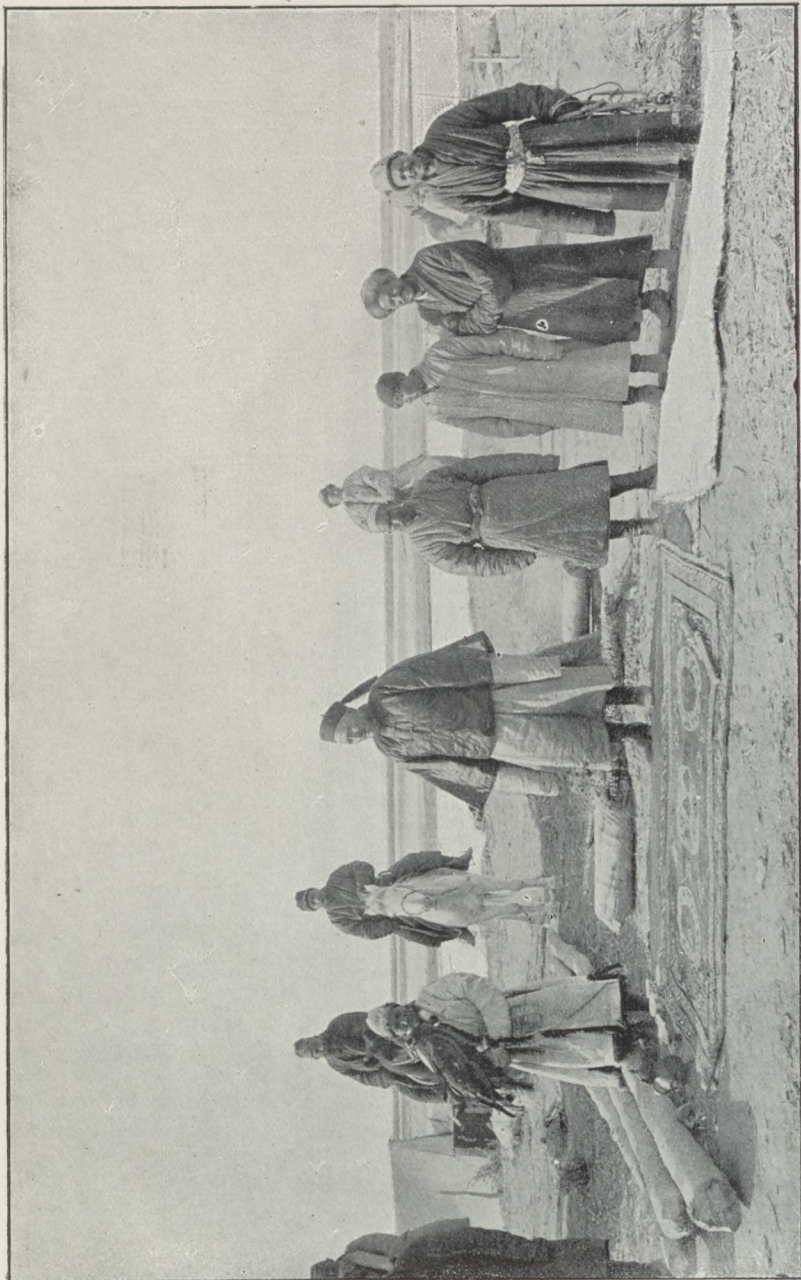
tojás és tej, szóval mindaz, amire szükségünk volt. Dereglyénkre ráakhattunk akármennyit; nem morgott, mint a teve s épen oly gyorsan folytatta útját, mint azelőtt. Azon a helyen kötöttünk ki, ahol a *Kara-dasról Csimenbe* és *Sáhjarba* vezető út a folyót keresztezi, ugyanott, ahol 1896-ban a befagyott folyón átkeltem volt. Az öreg KHÁLIL bej, kinek akkor vendége voltam, aggkora dacára is — botjára támaszkodva — felém jött. Mindig nagy öröm, ha régi barátokat viszontláthatunk; az öreggel is soká társalogtam a tűz mellett,

Két napig pihentünk a *csimeni* parton, mialatt csillagászati helymeghatározást végeztem s a folyón méréseket eszközöltem. Itt akadt ránk ABDURÁHMAN, az első kasgári dsigit, ki lepecsételt postazsákban leveleket hozott, csupa jó hírt. Vele Kasgárba szállíttattam leveleimet s eddigi fényképlemezeimet, utóbbiakat leólmozott pléhládában. Egy új vadászt is fogadtam s beszereztem olajat fáklyák részére arra az esetre, ha éjjeli hajókázásra is kerülne a sor. A *sáh-jari* bég, ki lovaskisérettel jött *Csimenbe*, hogy nálam tisztelőgjen, fiatal rókaképű kutyával ajándékozott meg, melynek *Dovlet* nevet adtam; mulatságos kis bohóc volt, ki már az első naptól kezdve dühösen őrizte a dereglyét s csakhamar minden kétlábú utas kedveltje lett, a kaskast kivéve.

November tizedike volt az első téli nap: a hideg nagy volt s a folyóra sűrű köd nehezedett. A dértől fehér volt a dereglyének minden része. Még tíz órakor —2 fokon állott a hőmérő és délután öt órakor ismét —1 fokot mutatott. Ez szomorú kilátás volt, mert ha a folyó most fagyni kezd, még hajózásunk befejezése előtt körülzár a jég. Elkíváncsoztunk tehát a hideg, szeles *Csimenből*, ahol tüzelőfa is alig van. Felszedtük tehát horgonyunkat s tovább folytattuk útunkat. Flottillánk most négy hajóból állott s mivel rendszerint két kalauzunk volt, az egyik a csónakkal elől haladt, KÁZIM pedig a nehezen megterhelt dereglyével követte. Az út hosszú volt, de a szél segítségünkre sietett. Itt-ott erdőt érintettünk, de ettől eltekintve az egész egy végtelen kámis-steppe volt, kiterjedt áradmányokkal.

Nagyon jól esett, hogy hideg végtagjainkat este a tűz mellett megmelegíthettük. Nagyobb biztonság okáért ezentúl mindig magunkkal vittünk egy kis fát azon esetre, ha éjjeli tanyáinkon fát nem találhatnánk.

A következő napokon reggelenként apró jégtablákat láttunk a part mentén. A nyárfákon alig látszik már ne-

Ázsia sívében. I.

A SÁH-JÁRI BÉG LÁTOGATÁSA CSIMENBEN.

49. laphoz.

hány levél s a vadlibák utolsó rajai is elvonultak. A folyót itt *Ugen* vagy *Ögennek*, de *Teremnek* vagy *Tárimnak* is nevezik. A vidék lakóinak csónakjai itt már olyanok, mint a Lop-nor vidékén. Miután elhagytuk az *Incsikke-darja* torkolatát, a hideg napról-napra fokozódott. Sátram jég-hideg s gyakran felkeresem kis ladikomat, hogy a napon kissé felmelegedjem. A víz délben sem melegebb két foknál s póznáinkra vékony jégréteg rakodik le. Szerencsére még elég mély a folyó, úgy hogy dereglyénk csak ritkán akad meg s ez esetben is kiszabadíthatjuk póznáinkkal. Napjaink csöndesen s változatosság nélkül mulnak el. Csak a fából fogy mindig több, de faszállítónk nem panaszkodik; csak arra kell ügyelnünk, hogy este, amikor a sötétség beáll, oly helyen kössünk ki, ahol elég száraz fát találunk. Reggelenként csak fél hétkor kelek fel s bizony nem valami kellemes dolog, hogy 11—12 foknyi hideg mellett kell jég-hideg ruháimba bújnom. Öltözködésemet ezért villámgyorsasággal fejezem be, ha nem is a legkifogástalanabbul. Ezután leolvasom meteorológiai műszereimet, mire a tűz mellé sietek, ahol kissé felmelegszen. Ha partra lépek, embereim barátságos és udvarias «szálám-alejkum» üdvözléte fogad. Embereim ilyenkor reggeliznek s magam is velük tartok. Erre elvégzem rendes partméréseimet s mire «mangelé»-t (tovább!) vezénylek, leoldják a dereglye köteleit, a póznákat a vízbe merítik s dereglyém folytatja hosszú útját a Tárimon lefelé.

Dereglyém hátsó része festői képet nyújt: emberek, juhok, tyúkok, zsákok és ládák festői rendetlenségben váltakoznak s akkora füstoszlop száll fel, hogy dereglyénket távolról gőzösnek néznők. Itt kenyeret sütnék, fehérneműnket szárítják, piszkos edényt mosogatnak, szerszámokat készítenek. NÁZER hatalmas kormányon dolgozik, mellyel dereglyénket ellenkező áramlásban könnyebben lehessen irányítani, KÁDER és KÁZIM kis csónakokba szálltak, hogy

a kisebbik dereglyét kalauzolja, ha a póznákkal nem érik el a feneket. Ha más változatosság nincs, dalra gyűjtünk s az erdő többszörösen veri vissza embereim hangját. De estefelé elnémul a dal; mindenki a nagy tanyai tűz után áhitozik, de mi még holdvilág mellett is tovább hajózunk. A partokon nem világít semmi tűz, csak a hold tükröződik a gyűrűdző vízfelületen s dereglyénk tüze halvány fényt vet a parti sásra.

Ha végre megállást parancsolok («indi toktamisz!»), egyszerre megelevenedik a dereglye. Pillanat alatt ki van kötve a dereglye, minden szükséges holmi a parton van s a hatalmas tűz mellett elfogyasztjuk kései ebédünket. Embereim azután a tűz köré gyülekeznek s bundáikban álmra hajtják fejüket; amíg a tűz nagy, nyitva hagyják bundáikat, de ha elálmosodnak, egészen a tűz mellé bújnak s beburkolóznak bundájukba. Amikor napi munkám végeztével én is ágyba kerülök, ők már rég alusszák az igazak álmát.

HATODIK FEJEZET.

A Jumalak-Darja útja a homoksivatagon át.

November 14-ikén tovább folytattuk útunkat; a par-
ton négy embert pillantottunk meg, kik sóbálványként áll-
tak s bámultak reánk. Mikor közelebb értünk, eszeveszet-
ten elszaladtak, hátrahagyva holmijukat s négy vad ku-
tyát, mely egy óráig kísért dühös ugatásával. *Kellelik* kör-
nyékén jól épített agyagkunyhóra bukkantunk, de benne
nem találtunk más lakót, mint egy kutyát, egy sereg tyú-
kot s néhány juhot. A pásztorok elillantak, anint dereg-
lyénket megpillantották. A tűzhelyen főtt az étel s ruha és
szerszám hevert szerteszét. Átkutattuk a bokrokat, de se-
hol az emberek nyomát nem találtuk. Végre a távolban
kis fiút pillantottunk meg, kit erélyes hajtóvadászat után
el is fogtunk. De a szegény annyira félt tőlünk, hogy a szá-
ját sem birta kinyitni, még ránk se mert nézni.

Vajjon miféle fantasztikus mesék lehettek elterjedve a
Tárim erdeiben dereglyénkről és utazásunkról! Mily gyak-
ran láttunk elhagyott kunyhókat, melyeknek lakói csak
az imént széledtek el! Mit is gondolhattak a szegény pász-
torok, mikor a mi szörnyetegünket látták a folyón alá-
úszni, ezt a szörnyű víziállatot, mely előre és hátrafelé ki-
nyújtott csápjaival szótlanul, mint a tigris, lopódzott to-
vább? Sokan eszeveszetten elszaladtak, mintha nyomuk-
ban volna az ördög, mások tisztes távolban az erdő szélén
maradtak, hogy lássák, mi készül itt, ismét mások magukon

kívül ide-oda szaladgáltak, mintha az erdei manó ijesztett volna rájuk. De bármiként legyen is, ha a keleti népeknek túlzásra és babonára hajló természetét tekintjük, biztosra vehetjük, hogy dereglyénk nyomában egy csomó legenda és mese keletkezett, melyek szájról-szájra szállva, idővel még a folyam istenének vagy a sivatag királyának a Tárím folyón végbement diadalmenetévé fogják magukat kinőni.

A *khake-dungi* tanyán elbocsátottam a csímeni kalauzokat, mivel a vidéket s az erdők neveit már nem ismerték. Innentől kezdve tehát nem volt már más útmutatónk, mint a folyam tekervényes folyása, minden áron kalauzra kellett tehát szert tennem. Végül juhásziút láttunk s elég közel juthattunk hozzá, mielőtt minket észrevett; de akkor máris úgy szaladt, ahogy a lába csak bírta. De minden áron szert kellett rá tennünk s ezért ismét hosszú hajtódadászatot rendeztünk rá; nagynehezen meg birtuk fogni s tőle megtudtuk, hogy estefelé a bal parton több telepet fogunk találni. Úgy is történt s így ismét helyismerő kalauzra tettünk szert.

KÁDER mesélte, hogy e vidéken a tigris elég gyakori; szinte csodálatos, hogy ezek az egyszerű erdei lakók kezdetleges elöltöltő puskáikkal miként lőhetnek le tigrist, de csel nélkül erre nem is volnának képesek, mert a tigris nagyon erős. Ha a tigris lovat, tehenet vagy juhot rabolt, ezt a sásba cipeli s ott jóllakik; a maradékot otthagyja, de bizonyos idő múlva visszatér. Ilyenkor mindig a pásztorok járt ösvényeit használja s ezért *joll-barsznak*, azaz ösvény-tigrisnek nevezik. Csapásából látni, hogy merre ment s honnan várható, ha a maradékért visszajön. Ilyenkor ügyesen kieszelt csapóvasat tesznek az útra, mintegy fél méter mély gödör fölé s azt rózsével s lombbal betakarják. Ha a tigris a vasba lép, ez összechapódik s a vas oly nehéz, hogy a tigris csak nehezen vonszolhatja magát tovább. Lábáról le nem rázhatja, ezért szabadon nem bír mozogni s élelmet

sem szerezhethet, tehát lefogy és elgyengül. A bennszülöttek ekkor lóháton közelednek s a nyeregből lelövik; de annyira tartanak tőle, hogy sokszor még egy csomó golyót röpítenek belé, mikor már rég kiszenvedett.

November 18-ikán bukkantunk az első Lop-emberekre: egy aggastyánra és két fiára. Az aggastyánt, ki a vidéket kitünően ismerte, hosszas tárgyalás után magunkkal vittük; fiait elbocsátottuk. A folyót ezen a tájon *Jumalak-darjának* nevezik; medre itt 20 méterre szűkül össze, de mélysége hét méterre is rúgott és hordaléknak nem volt semmi nyoma. A parti terraszkok kőkeményre fagytak s ha dereglyénk nekik ütközik, olyan, mintha márvány rakpartot súrolna. De a folyó medre itt is roppant kacskaringós; néha naponta több száz ízben kell útunk irányát meghatároznom, hogy térképemre a folyó minden kanyarulatát le-rajzolhassam. De térképem ezért mégis csak a pillanatnyi felvételek értékével bír, mert a folyó igen ingatag természetű s nincs év, amelyben új ágak ne képződnének s régi kanyarulatokat oda nem hagyna. Még egy Lop-vidéki lakót fogadtam ciceronenak, ki éppen a jéggel borított lagunákban halászott, mikor arra haladtunk. A halak szívesen tartózkodnak ily kicsi, csöndes vízmedencékben s a bennszülöttek nagyon ügyesek a téli halászatban. A hálót az öböl nyílása előtt keresztben kifeszítik, azután a csónakban állva, a széles lapátú evezővel villámgyorsan hajtják a csónakot a háló fölött az öböl merev jegére, mely a csónak súlya alatt összetörik, mire az evezővel végig széttörik a jeget. A jégdarabokat kitolják a folyóba s a halakat az evezővel a hálóba kergetik, melyet erre a csónakba felhúznak. Ha a jég nagyon erős, akkor a halakat csak evezőcsapásokkal kergetik a kérge felé. A nagy parti tavakban télen is halásznak, még olyankor is, mikor e tavak a folyótól teljesen el vannak választva.

November 20-ikán messzelátónkkal tíz embert ismer-

tünk fel a parton, messze távolban. Miként kiderült, a folyó közelében fekvő községek bégjei voltak, kik *Urumcsi* fő-kormányzójának, a *fu táj*nak parancsára jöttek ki, hogy a Jarkent-darján aláhajózó *csong mehmant*, azaz előkelő idegent üdvözljék. A khinaiak tehát, bár messziről, figyelemmel kísérték és a víziút híre messze terjedt el. De senki sem tudta, hogy honnan jövünk és hol fog útunk végződni; mind csak azt találták, hogy nagyon különös teremtések vagyunk. Több mint két évvel később *Ladakban* indiai kereskedők megkérdeztek, nem hallottam-e valamit egy fehér emberről, aki hónapokon át vitorlázott egy éjszaki folyón; az Induson, mondák, ily út lehetetlen volna. JUNUSZ bég, új barátaink legelőkelőbbje, már néhány nap óta várakozott ránk s már felfelé is lovagolt, de megint visszatért, mivel dereglyénknek nyomát sehol sem találta.

Kecsik, ahol most kikötöttünk, érdekes hely, mivel itt baloldalt iszappal telt meder van, melyen a *Tárim* vagy ötven éven át folyt; négy évvel ezelőtt oly alaposan változtatta meg irányát, hogy régi medrébe még áradó víz idejében sem jut egy csöpp víz sem. A folyónak ezen mederváltozásai lefelé mind sűrűbbekké válnak s a *Lop-nor* vidékén, ahol teljesen sík vidékre ér, vége minden rendnek s a térkép csak készítésének idejében érvényes. Folyók és tavak fekvése és vízmennyisége itt évről-évre változik s aki a *Tárim* folyását végig ismeri, megérti, hogy végpontjának, a *Lop-nornak* is vándorló tónak kell lennie, mely időszakonként éjszakeről délre vándorol és fordítva, úgy ahogy az inga ide-oda leng. Az inga itt a *Tárim*; lehet, hogy egy-egy lengési időszak néhány száz évig tart, de a Föld történetében éppen úgy tűnnek el, mint a másodperces inga lengései.

Ez a különös vidék a bennszülöttek előtt is ismeretlen volt, kiknek ott nem volt keresni valójuk. Annyit azonban tudtak, hogy az új meder helyenként nehézségeket, sőt ve-

szélyeket gördít a hajózás elé és JUNUSZ bég ezért néhány embert csónakon előre küldött, hogy ott, ahol óvatosságra volt szükség, előre figyelmeztessenek.

November 21-ike volt az első nap, amelyen a folyó sebessége a száz métert is meghaladta percenként. A bégeket összes ajándékaikkal együtt a fedélzetre vettük s két Lopcsónak, egyikök négy evezőssel, előre ment, hogy a hajózható utat kikémlelje. A folyó iránya bizonytalan; a víz folyton szétoszlik apró halmok körül s ha a csónakok előre nem mennének, biztos eltévesztenők a helyes irányt. Szürkület, megakadt fatörzsek, kámisgyökerek felhalmozódása folyton aggodalomra adnak okot; hogy a meder egészen frissen képződött, abból is látható, hogy itt-ott friss nyárfák állnak a víz közepén, amelyek azonban halálra vannak ítélve. Annyira veszedelmesek voltak ránk nézve e fák, hogy sátrunkat és meteorológiai házikónkat is le kellett szednünk.

Midőn a szürkület beállott, átköltöztem kis ladikomba s követtem a Lop-emberek flotilláját. Szédítő sebességgel siettünk át apró vízeséseken s örökös aggodalomban voltunk. Mire besötétedett, a *Csongak-kum* homoksivatagba értünk; mindkét oldalon magas dűnák emelkedtek. A Lop-emberek tüzet raktak s a sivatag kísérteties világításban állott előttünk.

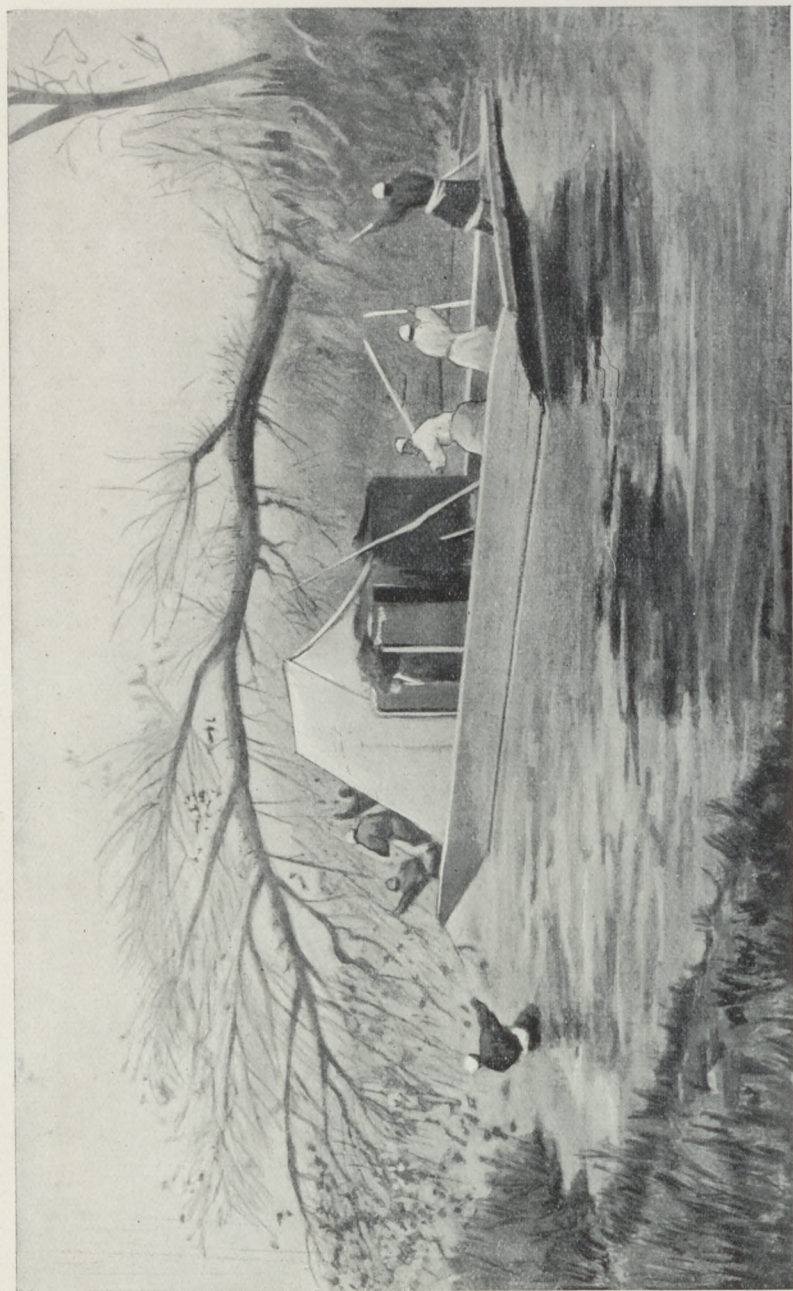
A *Jumalak-darja* friss medre a kopár sivatag szélső részeit átfúrja s a dűnákat, melyek útjába akadnak, ellenállhatatlan erővel ledönti. A homok nem bír ennek a vad erőnek ellenállani, mely az esés törvényeinek hódolva, az ezer éves sivatagon áttör, a felduzzadt homokhullámokon át utat egyenget magának s azoknak alapját pusztítja.

Két oldalt 15 méter magas dűnák emelkednek, de a jobb parton, ahol a homok hatalmasabb, sokszor terméketlen is. Néha egy-egy magányos nyárfát hagyunk el, míg a tamarix, a sivatag homokjának gyermeke, igen gyakori, a

partok szélét pedig keskeny kámisszegélyek jelölik. Nevezetes, hogy a dűnák alapja annyira szilárd, hogy függélyes falakkal emelkedhetnek ki a vízből; ez onnan van, hogy alul nedvesek. Nagyobb magasságban éppen olyan laza a homok, mint egyebütt; apró barázdákban szalad alá, s a függélyes falon kis kaszkádokban omlik le, mindaddig, amíg csak felülről táplálékot nyer; amikor már nincs több homok, a dűnának vége van: szél és hullám széjjelhordta, de más alakban fel fog támadni s újra kezdi szünet nélküli vándorlását. A sivatag-tengernek is megvan a maga élete, mely itt ugyanoly törvényszerűséggel lüktet, mint a pálmák árnyékában.

Ezekén a hihetetlenül kopár partokon halottnak látszott minden; sem embernek, sem állatnak, még hollónak és keselyűnek sem volt semmi nyoma. Csak egy «száldán»-t láttak egy nyárfán, t. i. ágakból font fészket, mely az antilop-vadászoknak rejtekhelye. Síri csönd környékez megint; a sivatag mélyéből nem hangzik felénk semmiféle üdvözlét, csak a folyó dúdolja a homoknak csöndes dalát, mely a Tárím ajkain nemsokára a fagyban el fog némulni. Révészünk gondosan kémlelik a hajózható vizet s dereglyénk csöndesen követi útmutatásukat. Mily csodálatos, hogy ezt a homoksivatagot *vízen* keresztezhetjük; valamikor ugyanebben a sivatagban víz hiánya miatt majd elpusztultam!

Az utolsó napokban oly rohamos volt a Tárím folyása, hogy jeget alig láttunk. De a hőmérséklet már nyolc órákor —6 fokra szállt alá. A versenyfutás köztünk és a folyó befagyása között napról-napra érdekesebbé lett. Sok napunk alig lehetett már, mert a hideg napról-napra fokozódott. Ameddig megtarthattuk dereglyénket, pompás dolgunk volt; de remegve gondoltam arra a napra, amelyen kénytelenek lennénk biztos otthonunktól s úszó lakásunktól megválni. Amennyire szeretjük házunkat, melyben soká kényelmesen laktunk, éppen annyira hiányoznék nekünk

Ázsia szívében. I.

HAJÓTÖRÉS, VESZEDELMÉBEN.

57. tábla.

hajóhadunk, mely oly hűségesen vitt át Keleti-Turkesztánon. Mekkora kényelem is volt az, hogy sátrunk éjjel-nappal készen állott, hogy sohasem kellett tevéket etetni, megnyergelni vagy lenyergelni. Sötét kamarám minden pillanatban rendelkezésemre állott s csak ki kellett nyujtani kezemet, hogy rögtön pompás hideg ivóvizem legyen.

November 23-ikán még mindig 70·7 köbméter vizünk volt. Vizünk tehát még volt, de vajjon mikor vágná el utunkat a jég? Addig akartunk előrenyomulni, ameddig a jég bilincseit még széttörhetnők s ha végre befagynánk, téli szállásba mennénk, nagy tüzet raknánk s felkeresnők karavánunkat. Ha fátlan vidéken szállnánk partra, dereglyénket szétszedve, darabonként tüzelnök el. Az öreg jó dereglyét! Ez volna hát jutalma, hogy miután célhoz jutott, téli estéken világosságot és meleget árásszon reánk!

November 24-ikén kevés híjja volt, hogy hajótörést nem szenvedtünk. A folyónak egy hirtelen kanyrodásánál hatalmas nyárfa dült a folyóra s oly mélyen feküdt a víz tükre felett, hogy dereglyénknek okvetlenül belé kellett ütköznie. Szerencsétlenségünkre dereglyénk éppen e helyen megelőzte a többi csónakokat s veszélyt nem is sejtve, gondtalanul úszott lefelé. Alig voltunk a nyárfától 50 méternyire, midőn PALTA kétségbeesett kiáltása a veszélyre figyelmeztetett. Póznáink nem érték el a meder fenekét, amiért embereim párosával az új lökövevezőket ragadták meg.

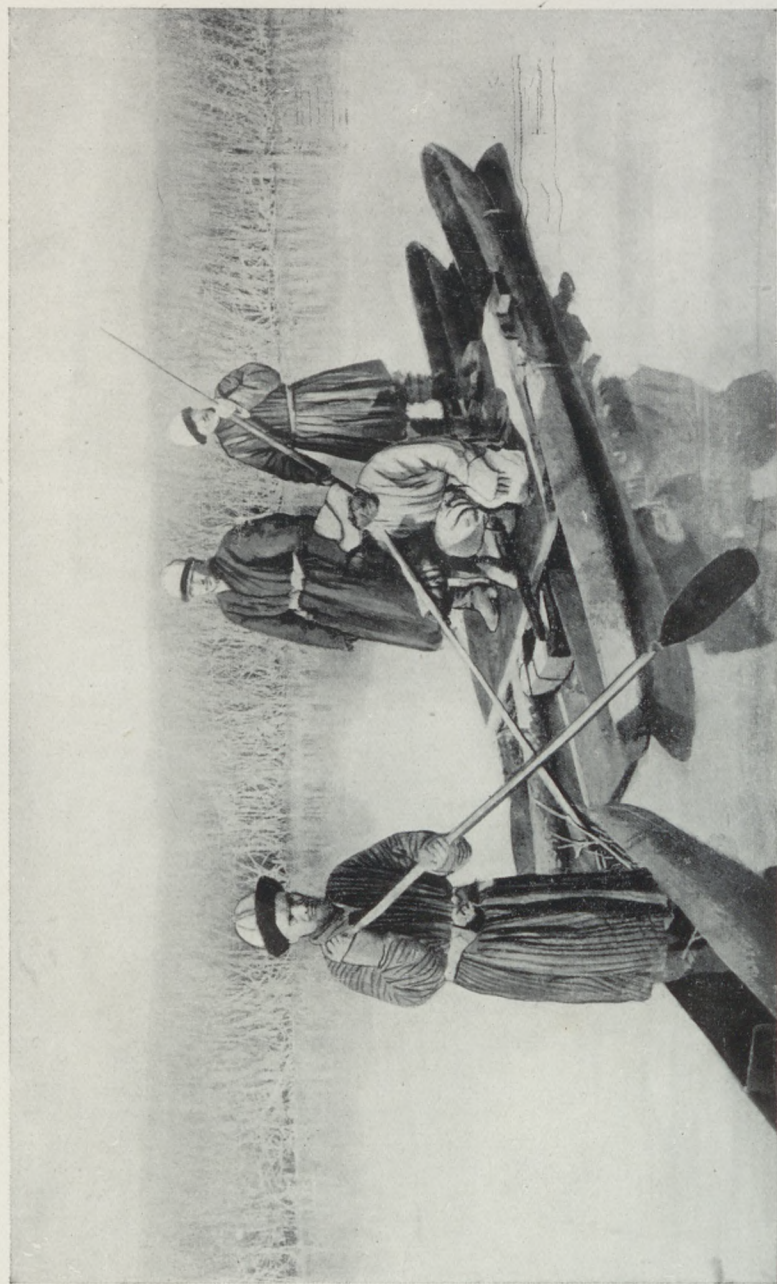
Mily kiabálás, mily izgalom! A folyó éppen itt kis sellőt képezett s így óriási gyorsasággal rohant alá. Ha a nyárfába beléütközünk, minden veszve van. Csak legalább térképlapjaimat s jegyzeteimet menthessem meg, mert ha a sellőbe beleesnek, többé meg nem találhatom. Embereim iszonyú erővel dolgoztak. ISZLÁM és a bég elől álltak, hogy a nyárfát megragadva, a lökés erejét csökkenték. Derék embereimnek az utolsó pillanatban sikerült a dereglyét a

folyó sodrából az örvénybe lökni, úgy hogy lassú körmozgást téve, az ellenáramlatba került. A víz áradata természetesen megint a nyárfa felé vitte volna, ha ÁLIM hirtelen a másfél fokos vízbe nem ugrik s a túlsó partra úszva, kötél segélyével a veszélyes helyen át nem vonszolja.

Amíg dereglyénk az örvényben egyet fordult, KÁDER és KÁZIM a kis dereglyével s a ladikkal mellettünk elröptek, ugyancsak egyenesen a nyárfának. De ők ügyesen ki menekültek a bajból. A kellő pillanatban eleresztve a ladikot, azt hatalmas lökéssel a nagy dereglyéhez lódították; evezőik segélyével pedig oly közel jutottak a jobb parthoz, hogy KÁZIM kötéllel a partra ugorhatott. A kis dereglye ezalatt már a nyárfához ért s kevés híjja volt, hogy fel nem fordult, annál is inkább, mivel KÁZIMnak az ágakba kellett kapaszkodnia, hogy a fedélzetről le ne söpörjék.

Ha ez a kaland éjjel történik meg, akkor útunk megszakításának nem a folyó befagyása az oka. De most is velünk volt a szerencse s baj nélkül folytathattuk útunkat tovább lefelé. Lailiki embereim csodálkozása napról-napra fokozódott. Azt hitték, hogy egyszer csak vége szakad a folyónak s ime, mindig tovább siet kelet felé. Szinte szédültek, ha a folyton fokozódó távolságra gondoltak s nem volt róla tiszta fogalmuk. De mindig úgy érezték, hogy lailiki otthonuk messze távolban viharok, ködök, homoksivatagok és áthatolhatatlan erdők mögött eltűnt.

Dereglyémre megint visszatért a csönd s a symphonion hangjai mellett újra beköszöntött a vidámság is. ISZLÁM éppen pompás illatú párolgó halat tálalt fel, midőn mögöttünk, ahol KÁZIM és KÁDER visszamaradtak volt, iszonyú segélykiáltás hallatszott. Mindnyájan összerezsentünk s parancsot adtam, hogy a dereglye rögtön kössön ki; de a folyó közepén voltunk s jó időbe telt, míg a dereglye kiköthetett. Attól tartottam, hogy valamelyik emberem vízbe fúlt, de a baj szerencsére nem volt oly nagy. Kisebbik dereglyénk

Ázsia szivében. I.

ÖRDEK ÉS PALTA HAJÓRAJUNK ÉLÉN.

59. laphoz.

ugyanis a vízből kiemelkedő fatörzsbe ütközött s felfordult. Mivel emberéletben nem esett kár, csakhamar megnyugodtam s elfogyasztottam kihűlt halpecsenyémet.

Most tragikomikus látványnak voltam tanúja. Tarka összevisszaságban úszkált a víz felszínén a kis dereglye minden holmija, nyomukban a Lop-csónakok, hogy megmentsék, amit még lehet. Vödrök, tálak, lisztes ládák és gyümölcskosarak, evezők, rudak, kenyérszomporok összevissza úszkáltak; jó részét megmentettük, de egy balta, ásó, fémlámpa s több más tárgy menthetetlenül elveszett. Kikötöttünk, ahol voltunk s ISZLÁM és ALIM hatalmas tüzet raktak. A többiek a póruljárt csónakokkal s azoknak átázott tartalmával csak késő este érkeztek meg; KÁZIMOT nagyon bántotta a dolog, de nem kerülhette el a bajt, mert az örvényben ki akart kerülni egy nagy fatörzset, miközben az ár a dereglyét egy másikhoz csapta. Ladikom kiállta a csapást, de oldalt elhasadt, szerencsére a vízvonál fölött. KÁDER, ki nem tudott úszni, a ladikba menekült, KÁZIM pedig a fatörzsre lendítette magát s ott maradt ülve, míg segély nem jött.

Másnap *Csong-tograk* és *Arelis* bégjei látogattak meg s néhány csónakot hoztak, úgy hogy hajórajunk most tíz járóműből állott, melyek ünnepélyes processzióban úsztak lefelé.

A két bég PALTÁTÓL jobbra és balra foglalt helyet s segítettek evezni, úgy hogy most az áramlatnál gyorsabban haladtunk. Ladikom egyik felét nagy derűtség közt egy ügyetlen hajós kezelte, miközben ISZLÁM a repedést bőrrrel bevarrta. *Tokkusz-kumnál* tanyát ütöttünk. Mohammedán barátaink nézete volt, hogy csöndes időben még húsz napig folytathatjuk útunkat, de *burán* (homokvihar) után a folyó akár egy éjjel is befagyhat; a folyó torkolatától kezdve fagy be, tehát folyása ellenében. Azt is állították, hogy a víz annál gyorsabban folyik, minél hidegebb; ez

elméletileg helyes lehet, de szemünk a különbséget nem veheti észre.

Tokkusz-kumnál a futóhomok óriási módon halmozódott össze; e halmok a nagy sivatag kinyúlásai, mely a folyó jobb partjáig terjed. Ez volt a leghatalmasabb homokfelhalmozódás, mit valaha láttam. Dereglyénk a bal parton kötött ki s mi csónakon átkelve a másikra, a homokdombokat megmáztuk. Nagy nehezen másztunk fel a süp-

Tokkusz-kum, a sivatag északi partja.

pedékes homokhegyre, melynek gerincéről nagyszerű látványt élveztünk. A homoksivatag legéjszakibb szélén, még pedig oly éles határán álltunk, minőt csak a tenger vagy valamely tó partján lehet találni. A legszélső dűnasor tiszta homokból álló bástyát képez, mely 32 foknyi szöglet alatt közvetlenül a vízbe ereszkedik. A folyó nedvességénél fogva a homok itt összébballó, mint a sivatagban, innen van, hogy a homokdombok felszíne sokkal változatosabb, teraszokban, kúpokban, katlanokban gazdagabb, mint amott. A dűna tövében működő erózió örökös csuszamlásokat idéz

elő, a homok leszakad s kúpokat képez. A víztől elhordott homok kevéssel lejjebb újra lerakodik és zátonyokat, áradmányokat alkot. A túlsó partról nézve függélyesnek képzeltek a homokfalat s azt hittük, hogy embereink, kik szilajul lerohantak, nyakukat szegik. A dűnák 60 méter magasak voltak és tetejükön embereink elenyésző kicsinyeknek látszottak.

HETEDIK FEJEZET.

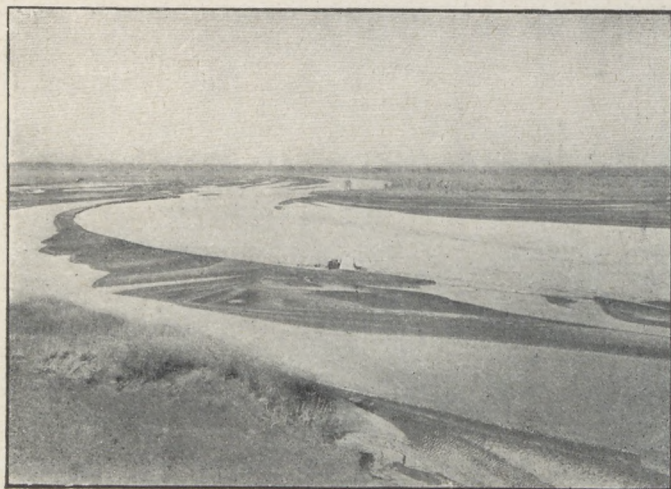
Befagyva.

Napjaink meg voltak számlálva; a víz hófoka nappal ugyan zérus fölött volt, de éjjel a fagypont alá esett s dereglyéink reggelenként be voltak fagyva, úgy kellett azokat a jégből kiszabadítanunk. A Lopbeliek előkészítettek arra, hogy ha a jégzajlás megindul, tíz nap múlva a folyó teljesen befagy. Fokozott feszültséggel vártuk e pillanatot. November 28-ikán be is állott. Midőn reggel sátrammat elhagytam, az egész folyó színét lyukacsos, puha jégiszap takarta, mindmegannyi apró tű és kristály, melyek a víz színe alatt, valószínűleg fenekén képződnek s a felszínen kis táblákká, jégrögökké tömörülnek. Ez a zajló jég, melyet *kömulnak* vagy *kádénak* neveznek, a küszöbön levő befagyás biztos jele; ez a halakat a folyóból az öbölke és parti lagunákba kergeti, mit a Lopbeli halászok mindannyiszor fel is használnak, hogy télire bő készletet gyűjtsenek.

A reggel hideg és borongós volt, az eget felhők takarták. Fejszékkal és jégtörő rudakkal kiszabadítottuk csónakjainkat a jégbilincsekből, de a vízvonal jeges széle egész nap rajtok maradt. Minden fagyva volt; köteleink kemények voltak, akár a fa s a folyammérő jégküvelében volt, melyet használat előtt le kellett olvasztanunk. Dereglyénken két helyen is fűtöttünk, de mégis fáztunk; embereim azonban jókedvűek voltak s egész nap énekeltek. Azt hi-

szem, ők nem is bánták, ha befagyunk, hisz nekik ez a szabadulást, a hazatérést jelenti.

Kitoltuk a dereglyét a zajló jégbe s követtük a táncoló jégrögöket. Mozgásuknak megfigyelése változatosságot, új érdeklődést hozott életünkbe. De délfelé eltűnt a jég s délután egészen jégmentes volt a víz tükre. Az első intés azonban immár megvolt: tíz nap múlva befagy a folyó!

A Tárim folyó.

Másnap éjjel már -16 fok volt a hideg s a vizi hőmérő zéruson állott. Nagyon szerencsétlen kikötőhelyet választottunk volt, mert ez reggel annyira be volt fagyva, hogy hajóhadunk körül a jégen kényelmesen sétálhattunk. Soká tartott, míg a jégbe csatornát vágtunk, hogy hajóink kiszabadulhassanak. A jégtáblák sokkal erősebbek voltak, mint tegnap; ha egymásba ütköztek, úgy csörömpöltek, mint a törött porcellán. Egész nap úgy hangzott, mintha távoli templom harangjátékát hallanók s millió meg millió jégkristály csillogott és villogott a napfényben. A jég-tűk olvadása okozta zúgás és sipolás s a vakító csillogás

szinte hipnotizálta érzékeinket. A nap ma is fogyasztott a jégrögökből, de azok nem tűntek el végkép: a vízfelület fele a déli órákban is jéggel volt borítva. A partok mentén szilárd jég áll s e jégperemek napról-napra szélesbednek. A zajló jég éjjel nekiütődik dereglyémnek s nagy csörömpölést visz végbe.

Naponta 14 órát dolgozom, hogy az időt lehetőleg kihasználjam. Most mindig a dereglyén étkezünk s «fodrászom», ISZLÁM, az íróasztalnál vágja hajamat.

Momuni ottogonál találkoztunk HASSZÁN béggel, kitől arról értesültem, hogy karavánom három napig *Teisz-köll*-ben tartózkodott s onnan *Jangi-köll*be s *Arganba* indult tovább, ahol vele találkozni kívántam. Mivel most minden pillanatban befagyhattunk, s ily körülmények között a tevékre szükségünk volt, lovas küldöncöt menesztettem karavánomhoz azzal a meghagyással, hogy a karaván ott, ahol a küldönc utóléri, állapotdjék meg s várja be megérkezésemet. Arról is értesültem, hogy régi barátom, KHALMET akszakál (konzuli ügynök Korlából), a karavánommal van, PARPI bej pedig *Karaul*ban vár reám.

A folyó sebessége igen nagy volt; december 4-ikén például egy métert haladtunk másodpercenként s néha oly rohamosan, hogy szinte kellemetlen volt. De a jég is szaporodott napról-napra s a folyó reggelenként annyira telve volt jégtáblákkal, hogy úgy látszott, mintha dereglyénk máris befagyott volna. A jég zajlása oly erős és hangos volt, hogy visszhangzott tőle az erdő s a parti álló jégszegélyek mindinkább közeledtek egymáshoz, úgy hogy már csak rövid idő kérdése lehetett, mikor zárul össze a jégvár.

*Karaul*nál találkoztam PARPI bejjel s egy csomó más bennszülöttel. Régi hű szolgám a dereglyére sietett, megragadta kezemet s homlokához szorította; annyira elérzékenyült találkozásunkon, hogy képtelen volt beszélni. Miként ISZLÁM bej, úgy PARPI is megőszült a három év alatt,

de ettől eltekintve, épp oly daliás megjelenésű volt, mint akkor s viselete igen csinos volt.

A következő napot Karaulban töltöttük; csillagászati megfigyelést végeztem és megfigyeltem a *Tárim* és a belé ömlő *Ugen-darja* vizének mennyiségét. Az utóbbi folyóban nem volt jég, míg a *Tárim* tükkrét egészen ellepte a jég, de míg ez 55·7 köbméter vizet szállított, az *Ugen-darjában* alig volt egynéhány.

A korlai *akszakál* (konzuli ügynök) eléem jött s néhány láda körtével és szőlővel kedveskedett, azonkívül néhány száz darab cigarettát is átadott, melyet az urumcsii orosz konzul még négy évvel ezelőtt küldött részemre, de a küldemény csak most jutott rendeltetésének helyére.

A *Tárim* folyó Karaulnál térdalakban délkeletre fordul s a *Lop-nor* felé siet; sebessége oly nagy, hogy egy ízben, mikor dereglyénk egy vízalatti fatörzsön fennakadt, a víz és jég nyomása az akadályon átsegített. Kellemetlen história volt, mert a víz a dereglye hátsó részét magasra felemelte, a fatörzsön végig vonszolta, amire azután nagy csattogással a víz felületére lecsapott.

December 7-ike volt az utolsó nap, melyet az 1899. évben a *Tárim* folyón töltöttünk; már reggel értesültünk róla, hogy karavánunk *Jangi-köllben*, innen egy napi járásra vár reánk, lejjebb pedig a folyó két nap óta teljes szélességben be van fagyva. Vegyes érzelmekkel kezdtük meg hajózásunkat reggel; a lailikiak örültek, hogy szabadulásuk órája ütött, *ISZLÁM* és *KÁDER* társaik s a szárazföldi élet után vágyódtak, magam is örültem, hogy utam eddig ily szerencsés volt s terveimre kedvező ponton ért véget; de másrészt fájdalommal gondoltam arra, hogy immár el kell hagynom dereglyémet, mely harmadfél hónapon át békés otthonom volt.

Három bég és a lovasok hosszú sora kísért minket a par-ton, de a dereglyére csak a jangi-köllyi béget eresztettem,

kivel utóbb még sok dolgunk leend. Az utolsó víziút a legérdekesebbek egyike volt, mert egészen más jellegű vidéken vezetett át, mint aminőt eddig láttunk. A folyó majdnem egyenesen délkelet felé folyik. Balkéz felől végtelen fű- és kámisszteppék terülnek el, melyeken csak elvétve láttunk egy-egy nyárfát, a jobb parton ellenben magasra tornyosul a kietlen homok, melynek tövét a víz locsolja. Szokatlan az, hogy ez a homok mindamellett egész sor különös, csupa kopár dűnától övezett kis tónak enged helyet. PJEVCOFF tábornok utazásán észlelt néhány ily tavat, de sem ő, sem én nem gyanítottuk, hogy ennyi tó van, azért a tavakat térképezni, megvizsgálni s mélységüket megállapítani kívántam.

A folyót teljesen elborította a zajló jég és felszínének csak harmadrészében, amerre a víz sodra vonult, nem volt végképen befagyva. Egyes helyeken csak nagy üggyel-bajjal vergődtünk át, miközben a jég szélei üvegként csörömpölve töredezték szét. A jégtábláknak szűk lett a vízfelület; egymásba ütköztek s egymás fölé torlódtak, miközben apró terraszok vagy jégsáncok jöttek létre. Az egész tömeg ellenállhatatlan erővel törtetett előre; azok a tuskók, melyek nem birtak lépést tartani, magukra utalva hátramaradtak, míg mi a folyó közepén biztosan tartottunk célunk felé.

Tusz-algucs-köll, a «sótermelő tó» a sivatag lagunáinak elseje, amelyek mint szőlők a nyelükön, az alsó Tárim jobb partján lógnak. Bár később bő alkalmam lesz e különös képződmények felkeresésére, mégsem birtam a kísértésnek ellenállani a partra szálltam, hogy közelebbről megtekintsem. A csatorna, mely a tavat a tóval összeköti, torulatánál agyaggal és rőzsével volt bedugulva. A víz ilyenformán 2—3 éven át izolálva van s a belójük szorult halak állítólag híznak és izletesekké válnak, mielőtt a víz kissé sós ízet kap. A második tó a *Szeit-köll*, mely egy napi járás-

nyira húzódik befelé a homokba s három eldugult csatornával van a Tárimhoz fűzve.

E tavak torkolatához közel néhány elhagyott falura bukkantunk. A nyárfából és kámisból épített kunyhók még fennállottak s meglehetősen jókarban voltak, de egy árva lélek sem mutatkozott sehol s a köröskörül felhalmozódott homokban emberi lábnyomokat sem észleltünk. Azt mesélték nekem, hogy a lakosság úgy innen, mint az összes partmenti falvakból hét évvel ezelőtt, amikor a himlő (*csicsek*) itt iszonyú mértékben pusztított, elköltözött. Akik a járványt túléltek, azoknak a khinai hatóságok a folyó bal partján jelöltek ki új lakóhelyet. Előbb túlnyomólag halászatból éltek, most ellenben földművelésre adták magukat, búzát vetettek s marhát tenyésztettek. De a talaj nem elég termékeny s ezért sokszor kell juhaikon túladniok, hogy lisztet vásárolhassanak. A leggazdagabb bennszülötteknek ezer juhok is van, de a legtöbbje szegény s nyaranta visszatér a régi tavakhoz, hogy ott halásszon. De ilyenkor nem térnek be szomorú emlékezetű régi kunyhóikba, hanem szabad ég alatt tanyáznak. A khinaiak most kötelezővé tették a himlőoltást s a lakosság, bár kétkedve, aláveti magát e kényszernek.

A sivatagbeli tavak képződéséről a bennszülöttek fantasztikus magyarázatokkal szolgáltak. Azt állítják, hogy először kiásták a csatornákat, azután az ár utat tört magának benne; a nagy víztömeg, mely a csatornába nyomult, kiszorította a dűnákat s létrehozta a tavakat, melyek annak az embernek a nevét viselik, kinek létüket köszönhetik. Természetes, hogy minden ásás dacára sem képződhetnének tavak, ha a talaj plasztikájában a szükséges előfeltételek nem volnának meg. A *Das-köll* is igen különös; közvetlenül a folyó partján fekszik, de attól még egy nagy homokgát választja el. A minapában a folyó elmosta az egész dűnát s a tó most közvetlenül összefügg a folyó vizé-

vel. A tó víztükre a folyó vizével arányban emelkedik vagy apad.

Kevéssel lejjebb találkoztunk CSERNOFFAL és FAISZULLÁHVAL, s nemsokára NIÁSZ HADSI s többi embereim is előkerültek. Határtalan volt örömük, hogy régi társaikat friss egészségben és jókedvben viszontláthatták. Alig tartották lehetségesnek, hogy ez a szörnyeteg több ezer kilométernyi úton szállíthasson minket, míg ők poros utakon haladtak céljuk felé. Most maradhattunk, ahol kedvünk tartotta, mert karavánunkkal együtt voltunk. De mivel CSERNOFF azt állította, hogy már csak néhány órányira vagyunk attól a helytől, ahol a zajló jég összetömörült s mozdulatlan tömeggé fagyott, melyen áthatolni nem lehet, elhatároztam, hogy lámpafény mellett is folytatom utamat, míg odáig érkezem.

Már néhány óráig hajóztunk így sötét éjjel, mikor a balparton nagy tüzet pillantottunk meg. Karavánom emberei oly ponton rakták a tüzet, ahol kikötésre alkalmas hely volt, közvetlenül a jégtorlasz fölött. Itt kötöttünk ki utoljára, azután fáradtan és dideregve felmentünk a tűzhöz, ahol embereimmel élénk beszélgetésbe merültünk.

Vége szakadt tehát mesés, békés utazásunknak! Mint valami álomra, úgy pillanthattam vissza az elmúlt napokra, melyek oly gazdagok voltak tapasztalatokban; magányos hajóséletünkre, kalandjainkra s kirándulásainkra, velencei estéinkre s a végtelen erdőre, mely sárga levelekkel hullatta tele utunkat. Sohasem tettem utat oly szerencsésen s oly kényelmesen, mint ezt; alkalmas átmenetül szolgálhattott stockholmi ülő életmódomtól azon fáradságos évekhez, melyek előtttem álltak. Mint diadalmi kocsin, úgy vittek engem be Ázsia szívébe s most itt voltam; s amerre fordultam, magához csalt az ismeretlen a maga mágikus vonzóerejével. Különös találkozás volt a véletlennek, hogy a jég éppen ott zárta el utunkat, ahol a karavánnal talál-

koztam. Ez három nappal előbb ért ide s kiküldött kémlelők által csakhamar hírt nyert arról, hogy dereglyénk közeledik, amire a legelső faluban megállapodott. Nem ment csalódásszámba, hogy *Argent*, ahol eredetileg találkozni akartunk, nem értük el; mert kiderült, hogy *Jangi-köll* a legjobb kiinduló pont volt azon nagy és veszélyes expedíciókra, melyeket kelet és nyugat felé a sivatagban terveztem, s mert nem volt messze *Korlától*, azon várostól, melyben mindent beszerezhattunk, amire karavánunk felszerelésére szükségünk volt.

Most már nem volt okunk sietésre s jól esett, hogy december 8-ikán alaposan kialudhattuk magunkat. A kozákok a téli szállásra igen alkalmas helyet kerestek, mely néhány száz méterrel feljebb feküdt, oda szállítottuk a karaván minden holmiját s embereim ott ütötték fel sátraikat. Ott kitűnő kikötő volt, ahová a már jégbe bezárt dereglyénket szállítottuk s kötelekkel a parthoz erősítettük; ez az elővigyázat ugyan fölösleges volt, mivel csakhamar vastag jég közé volt zárva. A tél folyamán a víz fenéig megfagyott s világlátott lakásunk abba bē volt ágyalva, mint valami gránitágyba.

A téli szállásunkban töltött első est oly felfedezésre vezetett, melyre minden embernek rá kell jönnie, ki oly naiv és jámbor, hogy a muhammedánok becsületességében bízik. NIÁSZ HADSMAK Lailikban $4\frac{1}{2}$ jambát (körülbelül 850 korona) adtam át, hogy a karaván szükségleteit ebből fedezze. Oly nagy összeg volt ez, hogy számításom szerint még jócskán kellett belőle megtakarítania. Ehelyett karaván-basim még négy jambát vett fel kölcsönbe. A tűz körül gyülekezve, ítéletet hoztam a hűtlen sáfár felett. Birói székemben — egy lisztes-zsákon — helyet foglalva, kihallgattam a vádlott bűnöst, a vádlókat és a tanúkat és a hallgatóság feszült figyelemmel csoportosult körém; ünnepélyes és tragikus pillanat volt ez s szívesen fizettem volna még néhány

jambát, ha nem kellett volna szolgám fölött törvényt ülnöm. De szigorúságot kellett mutatnom, hogy a többiekkel szemben tekintélyemet megóvjam. NIÁSZ HADSI a muhammedán minden körmönfontásával bizonyította, hogy egy tengét sem költött indokolatlan módon, hogy feladatát híven és becsületesen oldotta meg — de természetesen hazudott. SZIRKIN t. i. megbízásom folytán elkönyvelte a kiadásokat s így könnyű szerrel ellenőrizhettem NIÁSZ állításait. Ezenkívül NIÁSZT azzal vádolták, hogy a többiekkel szemben fennhéjázó és büszke volt; *Akszúban* saját adósságait, *Korlában* a fia adósságait fizette ki pénzből, ezenkívül ezt az uracskát ráadásul még magával is hozta. Nem akartam ezen a napon, mely rám nézve oly nevezetes volt, súlyosan elítélni, azonkívül láttam, hogy magam vittem őt kísértetbe, midőn oly sok pénzt bízam reá; ítéletem tehát enyhe volt: elbocsátásra szolt; másnap el kellett hagynia tanyánkat.

Különös egy faj a mozlim; nem tudunk vele tisztába jönni. Ugyanazok, kik az imént vádolták NIÁSZT, most bocsánatért esedeztek számára s arra kértek, hogy szakácscsá való lefokozással érjem be. De én hajthatatlan maradtam. Sajnáltam ugyan, hogy az öreg mekkai zarándokot, a próféta barátját és *Przseválszkij* egykori szolgáját, a zord télbe ki kell kergetnem; de megígértem neki, hogy többé nem gondolok a dologra s még fél jambát adtam vele az útra, amivel könnyeinek árját szerencsésen el is állítottam. NIÁSZ kisdéd története ezzel be volt fejezve s ő bizonyosan azzal a tudattal távozott, hogy jól járt. Ő a mi kóbor színészcsapatunkban oly színész volt, kinek csak az első felvonásban van szerepe. De a darab folyamán más meg más színészek váltják fel a régieket, kik ezeknek szerepeit változó szerencsével játsszák. Sógónk a lelkiismeretünk, a színpad Ázsia legbelseje s a nézők az Ég csillagai és a süvöltő viharok. Aki az Eget mondhatja nézőjének, an-

nak jól kell játszania s szeliden kell bánnia a rossz játékosokkal.

A következő három napon elrendeztem a téli tanyát s a karaván összetételét a közeli jövőre. KHALMET akszakál azt a megbízást nyerte, hogy Korlából szerezzon be élelmisszert, két mongol nemez-sátort s öt öszvért, azonkívül ezüstpénzem egy részét váltsa fel apróra, még pedig JAKUB bég idejéből való *tenge*-darabokra, melyek *Korla* és *Csarklik* közt még forgalomban vannak. (21 *tenge* = 1 *szer* = $3\frac{3}{4}$ korona.) MUZA AHUNT vele küldtem, hogy a holmikat visszaszállítsa. KHALMETRE bíztam továbbá póstámat is, hogy azt Kasgárba vigye.

Négy lailiki emberem, ezek a derék, pompás révészek, visszatértek hazájukba. Kialkudott havi bérüket megdupláztam s megfizettem hazautazásukat. A jó emberek hálája igen nagy volt s könnyes szemmel vettek tőlem búcsút; én is nehezen váltam meg tőlük, s jó emléküket őrzöm ma is. Gyalog indultak *Korlába*, ahol az akszakál jó paripák vásárlásában akart nekik segítségükre lenni. Távozásuk óta nem hallottam felőlük semmit, de reménylem, hogy szerencsésen hazaérkeztek.

Bár karavánom személyzete így erősen megapadt, mégis nagyon élénk volt benne az élet. Rangban hozzám legközelebb álltak a kozákok és ISZLÁM bej, mint karaván-basim. PARPI bejt kineveztem főlovászmesteremnek s szabad idejében solymászatra küldtem. TURDU bej és FAISZULLAH feleltek a tevékért s őrizték őket felváltva a legelőn. KURBÁN, egy akszui 16 éves csinos s vidám ifjú volt a kifutóm, ki a lovakat itatóra hajtotta s a tevépásztoroknak az élelmet vitte. ÖRDEK, egy Lop-vidéki bennszülött végezte a nehéz munkát: vizet hordott, fát vágott s a lovaknak abrakot szerzett. A kikötő jegében lyukat vágtunk s azt állandóan nyitva tartottuk, a főzésre való vizet pedig mindig a folyóból merítettük, ahol — mivel folyt — tiszta és friss volt.

A tevék szállították a tüzelőfát a tanyára s a loplikok ezer csomó lóherét és ezer köteg szénát hoztak. Kovácsot is szerződtettem, ki eleinte SZIRKINNEK volt segítségére, hogy nekem korcsolyát készítsen. Azt hittem ugyanis, hogy korcsolyán fogom a tavakat bejárni, de a korcsolyák nem sikerültek oly jól, hogy apró testmozgáson kívül másra alkalmazhattam volna.

Téli szállásunkra hosszú sorokban jöttek a loplikok. Amint híre ment, hogy itt letelepedtünk s a vadonban kis falut alapítottunk, tömegesen zarándokoltak hozzánk, elhalmozva ajándékokkal és mindennemű felvilágosítással, amire csak szükségünk volt. Szünet nélkül jöttek-mentek az emberek s ha sátramban dolgoztam, szüntelenül hallottam a piacok zsivaját.

Embereim sátra az egyetlen nyárfa alatt állott, mely tanyánkon volt; mögötte volt a tevepodgyász, létrákra rakva, embereim szabad tűzhelye s a tüzelőfa készlete. Az egész telepet öt kutya őrizte, melyet a karaván Kucsárból és Korlából hozott; volt közte két pompás agár, *Maska* és *Taigun*, az első naptól kezdve kedvenceim, melyeknek — mivel igen rövid szőrűek voltak — fehér nemezköpenyt csináltattam. Mulatságos látvány volt, amikor ők idegen segítség nélkül a köpenybe belebújtak s ha valaki betakarta, hálásan nyögdecseletek. De a harcban felülmulthatatlanok voltak, sohasem láttam kutyát oly raffinált módon hadakozni, mint *Maskát* és *Taigunt* s ezért a vidék kutyái irtóztak tőlük. Ellenségüket addig kerülgették, míg hátsó lábát megkaphatták, s azután maguk körül addig forgatták, míg a sebesség annyira fokozódott, hogy ha eleresztették, messze eltántorgott s azután három lábon, ordítva elvándorogott. Ha etettük, a többi kutyák addig még csak rá sem mertek nézni a húsrá, míg *Maska* és *Taigun* jól nem laktak vele. Én nagyon kedveltem a kutyákat; amióta ezek itt voltak, *Jolldas* ugyan nem esett ki a kegyből, de ő maga

viSSzavonult a magánéletbe s nem mert sátramba lépni, ha az agarak ott voltak. De azért hűségesen sátram előtt aludt s ha megsimogattam, elragadtatással és büszkén ugatott. *Jollbars*, a «tigris», hatalmas fekete állat volt, a Lopdsungel fia, farkasvérrel az ereiben, oly vad állat, hogy állandóan láncon kellett tartani s a láncc sugárkörébe senki sem merészkedett. Őrző kutya volt a legszörnyűbb fajtából, öldöklő tépőfogakkal, de velem csakhamar megbarátkozott. Nagy szerepe volt a karavánban, a lhászai úton is elkísért s midőn két év múlva nyomtalanul eltűnt, mindenki megsiratta. Nagyon szeretem a kutyákat; egész lényükkel résztvesznek a karavánélet fáradalmaiban s mindig teljesítik kötelességüket.

Midőn december 10-ikén sátramból, mely még mindig a dereglyén állott, kiléptem, nagy meglepetésemre egy épülőfélben levő ház favázát pillantottam meg. A *jangköllyi* bégnek ugyanis az a jó ötlete támadt, hogy házat lehetne építeni s e célra embereivel építőfát is hozatott. A vázat még a nap folyamán kitöltötték sáskötegekkel s még a tető gerendáit is betakarták kámiskévékkel. Kitűnő gunyhó lett belőle, mely két nagy szobából állott. Embereim úgy gondolták, hogy egyik lesz konyhám és sütőkemencém, a másikba pedig podgyászomat helyezik el. De eszembe jutott, hogy SCHWEINFURTHnak, az Afrikakutatónak sok évi gyűjtései és feljegyzései egy ízben elpusztultak, mivel tűzveszélyes gunyhóban tartotta; ezért podgyászomat egész télen át a szabadban hagytam, de vitorlavászonnal és nemeztakarókkal betakartam. Ha itt szándékoztam volna áttelelni, rendszeres és kényelmes faházat építettem volna, de nekem más terveim voltak s csak egyes napokat szándékoztam, három különböző alkalommal itt tölteni. Ezen napok alatt azonban nagyon jó hasznát vehettem gunyhómnak, melynek bizonyos híre volt a Lop-földön. Tanyánkat *Tura-szallgan-uj*nak, az Úr-

építette háznak nevezték, s a loplikok arról biztosítottak, hogy ez a név örök időkre polgári jogot nyert a vidéki földrajzi nevei között, épen úgy, ahogy a *Kuncsekkis-Tárim* mellett egy pontot még ma is *Urusz-szallgan-szall*-nak neveznek, ami annyit jelent, hogy «az orosz dereglyét épít», mivel KOZLOFF e helyen valamikor száraz tograk-törzsek-ből tutajt rótt össze, hogy a folyón átkelhessen.

De sajnos, gunyhónk is csak a földi dolgok mulandóságát bizonyította be. Midőn a tavaszi áradás a Tárim medrét megtöltötte, elárasztotta kikötőnket s gunyhónkat nyárfástól elsodorta; mi akkor ugyan már távol voltunk s házi isteneinknek biztosabb talajon áldoztunk. De az eset újabb tanúságot tett sok évi tapasztalaton alapuló ama meggyőződés mellett, hogy az alsó Tárim vízrajzi viszonyai kiszámíthatatlanok; *Tura-szallgan-új*-ból egy darabka sem maradt meg s e kies, de csalfa parton való tartózkodásomnak semmi nyoma sincsen már.

Napjaink békességben teltek el. Mint a persa sah vendége, palotájának tükörcsarnokaiban s márvány-termeiben sem lehettem volna emelkedettebb hangulatban, mint emeszellős lakás kámisfalai között, ahol a szél végtelenül bús gyászindulóit fújta a sás nyeleibe, a levegő számtalan békétlen szellemeinek panaszaihoz hasonlóan.

Nyolc lovam részére ugyanabból az anyagból készült tágas istálló, s ennek egyik hosszabb oldala az udvar felé nyitva maradt. Tyúkjaink új pajtásokra tettek szert s juhokat és teheneket vásároltunk, hogy elegendő tejünk legyen. Ekként valóságos major jött létre, mely ha nem is volt épen mintaszerű, de mindenesetre a legkedélyesebb volt, amivel valaha dolgom akadt. A gunyhók, a sátor, a tevepodgyász, a konyha és a kikötő között szabad térség volt, mely a falu piacává fejlődött; ott éjjel-nappal égett a tűz, mely körül a gyékényen fogadták a vendégeket; ez volt a «klub». A tűznek csak jövő évi május hóban volt szabad kialudnia; de a

tüzet nem Veszta-szüzek, hanem szakállas barbárok gondozták. Az éjjeli őrök, kiket a kozákok ellenőrzése mellett kétóránként felváltottak, a lángokat éjjelenként élesztgettek, miközben a hideg téli éjszakákon tagjaikat melegítették.

Megérkezésünk óta folyton tudakozódtam a délnyugatra elterülő sivatag mibenléte felől, de a lakosság édeskeveset tudott a magas homok mögött rejlő titkokról. A folyó jobb partján hegymagasságú homokkal emelkedik, mely szinte ellenállhatatlan erővel vonzott. Csakis azt tudtam bizonyosan, hogy majd veszélyes támadást intézek sáncai ellen, élet-halálharcot kezdek a *Tákla-makán* sivatag legszélesebb övével. De, mint említém, érdemleges felvilágosítást a sivatag felől nem kaptam. Leginkább azon csodálkoztam, hogy a nép iszonyattal beszélt a sivatagról, melyet röviden csak *Kumnak*, *Csong-kum* vagy a belsejében eltemetett mesészerű városról *Sár-i-Kettek-kumnak* neveztek. A legnagyobb csapásnak, ami embert érhet, azt tartotta a nép, ha valaki önkéntesen vagy önkéntelenül oda téved; egyikük se volt soha ott; hajdani tevevadászok s a mai aranykeresők is csak két napi járőföldre mertek a folyótól távozni s azután a lehető leggyorsabban visszafordultak, megrémülve a félelmetes s végtelen homoktól. Öngyilkosoknak minősítettek, mikor kijelentettük, hogy oda akarunk menni s azt jósták, hogy sohasem fogunk visszatérni. De kissé megnyugtattam embereimet, midőn elmeséltem, hogy nem először merészelek a homoksivataggal szembeszállni.

Tura-szallgan-újtól délnyugat felé a homoksánc megszakad. Azt mesélték, hogy abban fekszik a Basköll medencéje s a parton *Jangi-köll-új* falu; a tavak láncolata a sivatag felé kopár talajhorpadásokkal folytatódik, melyek száraz tófenékhez hasonlítanak s a bennszülöttek szerint azáltal jöttek létre, hogy az éjszakeleti szelek a homokot onnan elsöpörték. Ezeket a mélyedéseket *báji*rnak nevezik, de senki sem tudta, meddig terjednek. Csak annyit tudtak,

hogy évszázadokkal ezelőtt messze délnyugaton pogány nép élt ARTI KUS PADISÁH uralkodása alatt. Mondják, hogy szent imámok oda mentek az iszlám terjesztése céljából, de mivel a nép az új tant nem akarta elfogadni, az imámok az ég átkát és bosszúját zúdították az országra: napokig esett homok s az egész országot népével és városaival együtt eltemette.

Mielőtt végleg elindultam, kisebb próbakirándulást akartam tenni, hogy a vidéket kikémleljem s ezért mindenkit a klubba hívtam össze, hogy parancsaimat kiadjam. A tevéket, melyeket a kirándulásra el akartam vinni, át kellett a folyón szállítani, a szükséges élelmet rendbe kellett hozni s a két part közt nyitva kellett tartani a közlekedést. Távollétem alatt a gunyhót is lakályosan kívántam berendeztetni. A folyó felé fordult nagy szobát két részre kellett választani, melyek közül a belsőt kettős kámisfalakkal kívántam ellátatni és nemezzel bevonni, hogy léghuzattól mentes legyen. Meghagytam, hogy a padlót kákával és szőnyegekkel borítsák, a közepén pedig tűzhely legyen és fölötte a tetőben nyílás. Az új háznak visszatértemig készen kellett lennie.

A tevék átszállítása korántsem volt könnyű, mert a jég még nem bírta el az állatok terhét, átúsztatni pedig őket azonos lett volna halálukkal. A kozákok tanácsára négy-szeres kötelet feszítettünk a folyón át s azon átvontattuk a dereglyét a tevékkel együtt.

Estefelé khinai irnok (*sziáh*) látogatott meg; a karasári ambán küldte, hogy hogylétem felől tudakozódjék, de tulajdonképen ártatlan kém volt, kinek megbízása volt, hogy tudja meg, miben töröm a fejemet. Tikkenliki régi barátom, NÁZER bég szintén meglátogatott s arról értesített, hogy egy orosz utazó *Szu-csauból Csarklikba* érkezett s egy hét múlva itt lesz; gyanítottam, hogy ez az orosz alighanem BONIN francia utazó lesz. NÁZER ezenkívül becses értesítéseket adott a vidékről, melyeknek későbbi utaimban jó hasznát vettem.

KIRÁNDULÁS
ORSZÁGOS
ERZÉSEIT FALVAI ÉS VÁROSI CSOPORTJA
Csillag-utca 2.

NYOLCADIK FEJEZET.

A Tákla-makán sivatagban.

Próbakirándulásomnak az volt az eredménye, hogy a sivatag átszelésére a *Tana-bagladi* tó medencéjét választottam kiinduló pontul. Errefelé a homok sokkal járhatóbb volt, mint akár a *Bas-köll*, akár a *Jangi-köll* irányában. Kirándulásomról visszatérve, készen találtam házamat; szobáim is nagyon szépek voltak, de a sok sás és a szőnyegfalak közé kályhát állítani nem mertem, mert a legkisebb szikra lángba boríthatta volna az egész alkotmányt. Ez okból a szoba hátsó falába ajtót vágattam s eléje állítottam sátrammat, melyet földtöltéssel védtem a szél ellen. Ide állítottam ágyamat s műszereim egy része is itt talált helyet. Lakásom tehát most három szobából állott s oly kellemes volt, hogy némi elhatározásomba került, mikor ennek hátat fordítva, a sivatagba készültem menni.

Mivel úgy gyanítottam, hogy NÁZER bég oroszja a híres francia utazó, BONIN lehet, aki Khinából kiindulva a Lop vidékén át Urumsziba igyekezett, gyorsküldöncöt indítottam útnak, meghíva őt, hogy hozzám szálljon. Küldöncül PARPI bejt választottam, mivel azt gondoltam, hogy BONINT érdekelni fogja az az ember, aki az ORLEÁNSI herceget és BONVALOTT tibeti útjában kísérte s aki DUTREIL DE RHINS meggyilkolásának tanúja volt.

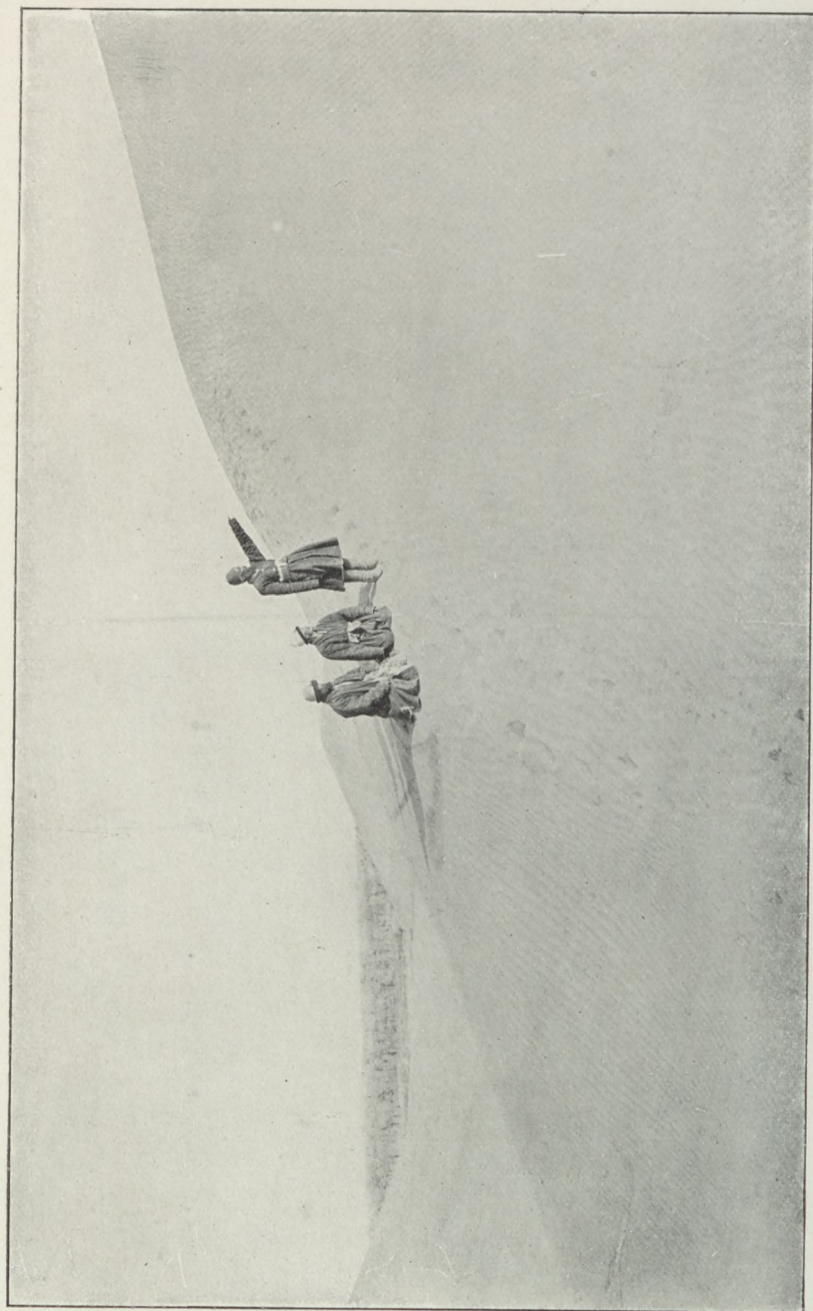
PARPI bej december 16-ikán tért vissza BONIN válaszával, ki falunktól tíz kilométernyire fekvő örtengben (vendég-

lőben) tartózkodott. Holdvilágítás mellett lovagoltam eléje s az említett helyen meg is találtam. Ily hosszú utazás után alig képzelhető kellemesebb dolog, mint európai emberrel való találkozás; hát még ha az az európai oly szeretetre méltó, vidám, szellemes és tudós ember, mint BONIN, kinek tapasztalatait és fejtegetéseit rendkívüli élvezettel hallgattam. BONINnak sikerült az Asztin-tagtól Tibetbe vezető régi vándorutat, valamint a régi hadi utat megtalálni, mely Szu-csoutól a régi Lop-nor vidékére vezetett; a tó vándorlásait illetőleg ugyanaz volt BONIN nézete, mint az enyém.

Az a nap, melyet BONIN nálam töltött, ázsiai utazásaim legkellemesebb emlékei közé tartozik; miután tanyámat minden nevezetességével együtt bemutattam, Tárím-térképemet is előszedtem, sőt este a zajló jégben kis csónakut is tettünk. Este a sátramban lukullusi lakomát fogyasztottunk el; ami csak feltalálható volt konyhában és kamrában, azt megdézsmáltuk. Svéd császárleves, tatár csiszlik és turkesztáni rizspudding után a legkülönbébb konzervek kerültek elé, sőt kiürítettem egész borpincémet is, azt az egy borospalackot ugyanis, melyet SZAICZEFF ezredesnek sikerült valamelyik őrizetlen pillanatban ládáim egyikébe becsempészni. Lakoma után teát és szivart kínáltak s asztali zenében sem szenvedtünk hiányt.

December 18-án előállott BONIN khinai szekere s ütött a búcsú órája; ő munkájának befejeztével hazafelé indult, én pedig nekimentem a sivatag hőnökjének. Egymás kezébe csaptunk s aztán au revoir! Szekere eltűnt s ismét egyedül maradtam. A hajnali pir a Lop-noron át európai lehelletet bocsátott felém, de a lenyugvó nappal ismét vége volt mindennek.

Immár sivatagutam előestéjén voltam. A bennszülöttek, kik örületes vállalkozásnak minősítették tervemet, mindenképen le akartak utamról beszélni, de én nem engedtem s útra készültem. Kísérőkül elvittem ISZLÁM bejt,

Ázsia szivében. I.

PARPI, PÁLTA ÉS ISZLÁM A JANGI-KÖLL LEGSZÉLSŐBB DŰNÁIN.

79. laphoz.

mint karaván-basit, TURDU bejt, ÖRDEKET és KURBÁNT. Csak hét tevénk s egy lovunk volt s a kutyák közül csak *Jolldast* és *II. Dovletet* vittük el. Kisegítő karavánul elvittem PARPI bejt, FAISZULLÁHT s egy lop-lakót három tevével, de ezeket néhány nap mulva vissza akartam küldeni. Téli tanyám felügyeletét SZIRKINre bízta, kit egyúttal a meteorológiai megfigyelésekre is alaposan betanítottam. Mindkét kozák ezentúl sátramban lakott.

Nagy gondot fordítottam a karaván felszerelésére; a nagy homokba csak könnyű podgyással mehettünk, azért fölösleges holmit el nem vihettünk. Tíz napra való rizst és lisztet, 14 napra való kenyeret és «*talkán*»-t (pirított búzalisztet) vittünk el, azonkívül konzerveket, teát, cukrot és kávé, embereim részére khinai téglateát; reméltem, hogy ezzel a készlettel *Csercsenig* fogunk eljutni, ahol élmünket könnyen kiegészíthetjük. Egyetlen ládám, melyet elvittem, műszereimet, térképeimet s ruháimat foglalta magában, kivéve a kronométereiket, melyeket állandóan magammal hordtam.

December 20-ikán indultunk útnak; a parton összegyülekeztek a bégek s a környék lakói, hogy oly kalandra való indulásunkat lássák, melyről nézetük szerint sohasem fognánk visszatérni. Egyik tevére raktuk műszereinket, konyhaszereinket s ágyzsákomat, a másikkra élmünket s embereim ruháit, a harmadik fatuskókat cipelt, a negyedik kukoricát az állatok részére, végre az utolsó három kecskebőrtömlőkbe (tuluma) helyezett jégtuskókat, melyek ivóvízkészletünket képezték. A segédkaraván tevéire tüzelőfát és jeget raktunk.

Jobbkéz felől a folyó, balkéz felől a hatalmas homok: így indultunk egyenesen nyugat felé. A Tárim teljesen be volt fagyva, de mi hamar hátat fordítottunk neki s a *Tanabagladi* tó partja mentén a homokba kanyarodtunk. Mielőtt a tavat elhagytuk, pihenőt tartottunk s a tó jegén négy

lyukat vágtunk. Ember és állat nekiállott, hogy utoljára még tetszése szerint olthassa szomját; vittünk ugyan magunkkal húsz napra való jeget, de még sem tudhattuk előre, nem kell-e később vele takarékoskodnunk.

Elhagytuk tehát az utolsó vizet, átkeltünk a tómedencét dél felől határoló dűnákon és egy kis befagyott sós pocsolya partján ütöttük fel tanyánkat. A sűrű sásbozótban tanyánk részére kis tisztást vágtunk ki, melyen a szél ellen védelmet találtunk. A száraz sásból tüzet raktunk, melyet takarékosan tápláltunk az első fatönkről levágott forgácsokkal. PARPI bej volt a szakács. Kimosta a rizst, zsírt tett a bögrébe, melyben apró vagdalt hús, hagyma és leveskáposzta főtt, beleszórta a rizst s egy kannával vizet öntött rá, mire a bögrét befödte; a puddingnak főnie kell, míg a víz vagy elpárolog, vagy pedig a rizs magába szívja; így készül az igazi rizspudding. Néhány jóra való Lop-lakó, kik saját jószántukból idáig elkísértek, este rőzsével és jéggel leptek meg; nem kellett tehát e két fontos cikkből való készletünket fogyasztanunk.

Midőn másnap reggel ágyamból kimásztam, még mindig dühöngött a délnyugati szél, de a természetes sásgunyhó felfogta a szelet s a tűz kellemes meleget sugárzott a félhomályban. Jól haladtunk, mert a térszín várakozáson felül kedvező volt. Utunkat pontosan előírták azok a különös *bájirok*, teknőszerű mélyedések, melyek hosszú sorban délnyugat felé húzódtak. Ezen katlanok talaja ritkán szilárd; itt finom, nedves porból állott, melybe a tevék 40 centiméternyire belesüppedtek, miáltal a vándorlás lassúvá és fárasztóvá vált; négy percre volt szükségünk, hogy 200 méternyi utat tehessünk, óránként tehát csak három kilométernyire jutottunk előre. Ilyenkor mindig az első tevének van legrosszabb dolga, mert ennek kell a többiek részére utat taposnia, a legutolsó ellenben jól kitaposott úton haladhat, melyet lovam is igénybe vett. Embereim gyalog

mentek, kivéve PARPIT, ki egyik tevén a farakás tetején ült.

A *bájirok* alakja egyforma s kétségkívül ugyanazon természeti erők hozták létre, mert ugyanaz a relief csodálatra méltó szabályossággal újra meg újra visszatér. Éjszakeletről délnyugatra húzódnak s átlag egy kilométer szélesek; mindig egyik «partjuk» mentén haladtunk, mivel a talaj ott, ahol a homok porba megy át, a legkeményebb szokott lenni. Mindenfelől homok övezi, de a délkeleti szélük dűnái mintegy 33 fok alatt aláereszkedő összefüggő falat képeznek, míg az északnyugati oldalon a dűnák lassanként tetőbe mennek át, melynek nyugati tövében biztos számíthatni újabb bájirra. A bájirok iránya egyenesen célpontunk, a *Csercsen* közelében fekvő *Tatran* falu felé vezetett. Ebben a sivatagban keleti vagy nyugati irányban még a gyalogos is alig bír haladni.

Az utolsó teve csengőjének hangja mellett lassan és nehezen lépdelünk előre. A természet kimondhatatlanul kopár és kihalt; ha a Holdnak vannak homoksivatagai, még azok sem lehetnek kopárabbak és élettelenebbek. Semmi, de semmi nincs itt, amiből arra lehetne következtetni, hogy itt valaha élet volt. A negyedik bájir végén ütöttük fel második tanyánkat, de a természetes sásfal itt hiányzik s ki vagyunk szolgáltatva a kavargó futóhomoknak. Tevéinket meg kell kötni, nehogy éjjel szokásuk szerint a folyó buja legelőihez szökjenek vissza.

A társalgás tárgya az a kérdés: mennyire terjednek ezek a teknők? Ameddig érnek, addig nem lesz semmi bajunk. Felmásztam a legmagasabb dűnára. Kelet felé szinte ijesztő kép tárul szemeink elé; nem látunk egyebet, mint a bájirok délkeleti meredek «partjai»-t, egy felkorbácsolt homoktengert, melynek óriási hullámai egyenesen felénk tartanak, ha útközben meg nem merevednek, várva a megváltó varázsigét, melynek elhangzása után ismét még messzebb zúdul-

janak nyugat felé. Számításom szerint *Talranig* 285 kilométernyi utunk volt, tehát majdnem kétszer annyi, mint a *Mazar-tag* tavaitól a *Khotán-darjái*g, mely távolság egész karavánomat majdnem tönkretette. ISZLÁM s én, kik ama utazást nem feledhattuk el, láttuk immár, hogy mily merész vállalkozásba kaptunk. Egész expediciómon, mely két hónapig tartott, mindig szabad ég alatt aludtam, ami legkevesbbé sem ártott. Fával és jéggel most már takarékoskodtunk.

PARPI bej beteges volt, azért egyik tevémmel visszaküldtem; ez volt egyedüli bolyongásom, melyben ő résztvett; napjai meg voltak számlálva.

Ezen a napon 22·4 kilométernyi utat tettünk a sík bájirtalajon. Ha ezek a teknők mindig délnyugat felé húzódnak, belekerülünk a határtalan homoktengerbe s valahol Nája körül érnének ki, ami több volna, mint amit valamely karaván a legkedvezőbb viszonyok között is kibír; másrészt azonban dőreség lett volna részünkről, ha a bájirok-nyujtotta kedvező útról letértünk volna. A szédítően magas homoktömegek, melyek Keleti-Turkesztán ezen részében elterülnek, elrendezésükben hálózhoz hasonlítanak, melynek csomóiban a bájirok fekszenek. Bárhol is kezdtük volna útunkat, mindenütt a teknők sorába kerültünk volna bele, melyek mind délnyugat felé irányulnak. Azt hittem, hogy egy óriási beltenger fenekén vándorlunk; emellett szólnak a Tárím-medence magassági viszonyai, a Tárím és Csercsendarja iránya s a bájirláncok fekvése; mert minden bájirsor ívet képez, melynek középpontja a régi Lop-nor és a Kara-kosun között fekszik, ahol a Tárím-medence legmélyebb depresszióját is találjuk.

A harmadik tanyahelyen próbaképen kutató ástunk; 1·2 méter mélységben már bő vízre bukkantunk, de a víz keserű, sós volt. A talaj sehol sem fagyott, bár a nedvesség a felszínig terjed; de mindenütt erősen keverve van sóval.

December 23-án erős buránra ébredtünk; az ég felhős volt s a levegő annyira telítve volt futóhomokkal, hogy néhány száz méterre semmit sem lehetett megkülönböztetni. Csodálkoztunk, hogy a futóhomok a bájirokat nem tölti meg teljesen, de úgy látszik, minden homokszemnek bizonyos határozott útja van, mely nem engedi meg, hogy a depressziókban rakódják le; természetes, hogy ennek a szél az oka.

A bájirok a harmadik tanyahelytől kezdve dél-délnyugat felé irányultak s így egyenesen Tatran falunak tarthattam; de világos volt, hogy mindig magasabb homok felé tartunk. A tizenkettedik bájiron túl tág depresszióra érkeztünk, melynek közepén agyagteraszok emelkedtek ki. A fergeteg éjjel elállt s midőn reggel bundás fészkekből kitekintettem, a hold ezüstös fénye bevilágította csendes tanyánkat, ahol mindenki mélyen aludt s csak a tevék nehéz lélekzete zavarta a síri csendet. Ha a Hold az emberekre letekinthetne, bizonyára csodálkoznék azokon az embereken, kik az örök homokba tévedtek s dacukban oly vidékeken járnak, melyek nincsenek emberek részére teremtvé. Visszagondoltam otthonomra, — hiszen karácsony estéje volt.

A fárasztó homoki meneteléstől kimerülve, mindnyájan jól aludtunk s mikor felébredtünk, a Nap már magasban állott a dűnák felett. Mintha a felhőket és a futóhomokot elvarázsolták volna, a homoktenger vakított, mint a lávafolyam. A tevék, melyek sűrűn összebújtak, hogy melegedjenek, hosszú árnyékot vetettek arra a különös, kopár talajra, melyre mi ügyetlen s tehetetlen vendégek alig merünk rálépni. Tanyánk most megelevenedik; podgyászunkat rendezzük, de már annyira ki van válogatva, hogy semmit sem nélkülözhetünk belőle. PÁRPI bej, FAISZULLAH és KHODAI VERDI a három tartaléktevével visszatértek; KURBÁNNak is velők kellett volna tartania, de ő oly vidám és jókedvű volt, hogy magunkkal vittük. Nélküle még szomorúbb lett volna

a karácsony ünnepe. Embereim is, mintha meg lettek volna babonázva, — akár magam — mind a sivatagba akartak menni.

Hét tevémmre ráraktuk a nehéz podgyászt, melynek csak az az egy előnye volt, hogy napról-napra könnyebbé vált. Addig, míg az eleség lényegesen meg nem csökkent, senkinek sem volt szabad nyargalnia. Gyorsan végigjártunk a tizenharmadik bájiron, melynek talaja alatt néhány deciméternyire nagy sótelepre bukkantunk, jeléül annak, hogy a medence egy eltűnt sóstó feneke volt. A tizenötödik bájirt délnyugat felől óriási homokgát zárta el. Midőn feljutottunk a 60 méter magas gerincre, észrevettem, hogy két bájir közötti nyeregbe jutottunk fel, míg a bájir maga mélyen lenn feküdt. Olyan volt, mint egy fekete bögre, feneke teljesen át volt ázva, míg köröskörül fehér sószegély futott végig. Boszankodva a hiába való erőlködésen, lecsúsztunk a csúnya teknőbe, s a tizenhatodik bájir végében ütöttük fel tanyánkat. Bármily kellemetlen volt is ez napi bolyongásunk, alig hogy megállapodtunk, visszatért a jókedv. ISZLÁM megveti ágyamat, KURBÁN ellátja lovaimat, TURDU bej és ÖRDEK leszedik a tevékről a podgyászt, melyet úgy kell elhelyezni, hogy reggel könnyen lehessen felrakni. Tevéinket kipányvásszuk, a két fatuskót felaprítjuk, tüzet rakunk s a jégdarabokat a vaslában felolvasztjuk. ÖRDEK elkészíti a rizspuddingot; a vizet, melyben a rizst mosta, a lovaknak és kutyáknak adjuk, mert egy csepp sem szabad használatlanul elfecsérelni. Miután az utolsó hasáb fát is elégettük, nyugodni térünk. Ha a tevék nem szomszajznak meg túlságosan, még 15 napra van vizünk, fakészletünk pedig 11 napig futja.

A karácsony estéjét sohasem töltöttem el komorabb s magányosabb környezetben. A hidegen kívül semmi sem emlékeztetett erre a boldogító ünnepre, melyet most ezen pokoli helyen töltöttem, ahol a halál vagy az élet teljes

hiánya üli legnagyobb diadalait. Összekuporodva ültünk a tűz körül, melynek parázsából már csak az utolsó kéklő lángok pislogtak; beburkolóztunk bundáinkba, hogy a zord téli éjszaka jeges nyilainak hegyei ellen védekezzünk, de a karácsonyi angyal elsurrant mellettünk, bár minden ajtónk tárva volt előtte. A sivatag karácsonya volt ez s talán a sarkon sem lehet magányosabb, mint itt.

Az első ünnepnapon oly kedvező volt a talaj, hogy 18 kilométernyi utat tehattunk. Miután három kis bájirt elhagytunk, a huszadikon túl óriási homokba kerültünk, melyen folyton felfelé kellett haladnunk. A gerincen helyenként oly kedvezőtlen volt a homok helyzete, hogy a megterhelt tevék számára ösvényt kellett ásunk. Bár járásközben eleget erőlködtünk, mégis annyira átjárt a hideg délnyugati szél, hogy majdnem megfagytunk. A szél struccollakként kavarta fel a dűnák homokját s minden eltűnt a szürkéssárga ködben. Látszik, hogy az éles gerincevonalak miként változtatják helyzetüket a szél behatása alatt. A homok mindent átjár; viszket testünkön, ropog fogaink közt s naplóból még ma is finom homokszemek hullanak ki.

December 26-ikán nyolc kis bájiron haladtunk át, de nem vettük sok hasznukat, mert egyik oldalon le, a másikon fel kellett másznunk. Ez a fárasztó utazás tevéink erejét nagy próbára tette, de ha a Csercsen-darja buja legelőit eléri, dús jutalomban leend részük. Szerencsénkre a dűnák éjszak felé menedékesen lejtnek s dél felé hirtelenül esnek alá, miáltal a tevék a gerincen könnyen jutnak fel, a meredek lejtőn pedig szinte eszeveszetten ereszkednek le. A homok ilyenkor enged s mint a vizesés vize zuhan le, miközben a tevék merev lábbal lecsúsznak. Ezt hamar megszokják, jól egyensúlyoznak s már nem félnek a magas dűnáktól. Iszlám, régi tapasztalt sivatagbeli kalauzom rendszerint elől halad s igyekszik, hogy útunkban a fölösleges hegymászást elkerüljük. Minden homokgerincen pihenőt tartunk s igyek-

szünk egy-egy alkalmas bájirt találni, de reményünk rendszerint hiú s ilyenkor a legalkalmasabb dúnagerincet követjük.

A hetedik tanyahelyen azzal nyugtattam meg embereimet, hogy a régi Csercsen-darja útjának felén két kilométerrel már túl vagyunk. Ez a meder ROBOROVSKIJ orosz utazó szerint 65 kilométerrel odább éjszak felé van, mint a mostani folyómeder. Még harmadfél teverakománnyal volt jegünk; de fenyegetett a veszély, hogy elfogy a tüzelőfánk s nem tudjuk majd a jeget felolvasztani. Másnap korán indultunk s meggyorsítottuk lépteinket, mert embereim csüggedtek s barátságosabb vidékre áhítoztak. A hőmérő éjjel — 20 fokra szállt alá, de a nap felkelte szép volt. Midőn reggel a dúnáról körülnéztem, egy bájirt pillantottam meg, melynek talaja feketén pettyezett volt. Kíváncsiságtól kergetve siettem le s legnagyobb örömömre azt tapasztaltam, hogy a bájirban kámis nő, sőt egy kis rágesáló állat nyomait is felismertem. Embereim oly boldogok voltak, mintha a paradicsom előtt állnának s tevéim mohón nekiestek a kámisbokrokknak. Mivel azonban azt hittük, hogy a következő bájir még jobb lesz, ISZLÁMOT kémlelő útra küldtük s így a harmincegyedik bájirban ütöttük fel tanyánkat.

Csodálatos felfedezés volt, hogy a sivatag kellő közepén, 120—140 kilométernyire a legközelebbi víztől, tenyészetre bukkantunk. Világos volt, hogy ez nem lehetett a Járím szélső «parti szigete», mert sós altalajú homokpuszta választott el a folyótól. De épen oly kevésbé lehetett a Csercsen-darja hirnöke, mert ettől még 150 kilométernyire voltunk. Lehetséges, hogy azon a tájon voltunk, amerre hajdan a *Kara-muran* folyt. Bármiként legyen is, mindnyájan felleledtünk s rózsás színben láttuk a jövőt.

Tevéink mindegyike 30 liter vizet kapott, amit megittak, mintha theás csésze lett volna. Erős érvágás volt ez jégkészletünkben s terheink ezáltal alaposan megcsökken-

tek. Hajnalban legelni engedték a tevéket. Az elszáradt kámisnak mi is hasznát vettük; sokat hordtunk össze s ezzel megtakarítottuk az előírt három fatuskót.

A naplenyugta rendkívül szép volt; az eget borító felhők elhúzódtak, felül szürkés ibolyaszínűek voltak, aranyos szegéllyel, de alsó oldaluk épen olyan piszkos sárga, volt mint a dúnák s úgy látszott, mintha a sivatag az égboltozaton visszatükröződött volna.

December 28-ikán kedvezőtlen volt az idő, 21 fok hideg mellett sűrű levegőben s ólomnehéz felhők alatt belekerültünk az örök alkony birodalmába. Ily ködös időt 1896 telén a *Kerija-darja* mellett is tapasztaltam s úgy látszik, hogy ez a sivatag belsejében a tél jellemző ismérve. A homályban nem birjuk a távolságokat megbecsülni, a közeli dúnákat kísérteties hegységeknek nézzük s sohasem tudjuk, merre menjünk. A harmincharmadik bájirban valami fekete tárgyat láttam, melyben tamarixra ismertem; volt még benne némi élet, de körülötte száraz ágak heverték, melyek tüzelőkészletünket örvendetesen gyarapították.

Egyik tevé, pompás hímállat, néhány nap óta betegeskedett s csak lassan haladhatott előre; ezért KURBAN vele hátramaradt, de midőn a sötétség beállott, KURBAN karavánomhoz csatlakozott, hátrahagyva a beteg állatot. Ez okból ISZLÁM bejt és TURDU bejt vacsora után lámpával s némi abrakkal a tevéhez küldtem. A szép állatot halva találták; TURDU bej, ki a tevéket nagyon szerette, a holt állat láttára sírva fakadt. Ezt az állatot sem a túlerőltetés, sem a nélkülözés nem ölte meg; «khoda kasszeli verdi». (Isten betegséggel sujtotta), mondták embereim s valószínű, hogy a teve a Tárím legelőin is épen így elpusztult volna. Többi hat tevé, pompás állapotban volt, pedig utazásunk kilencedik napján voltunk. A Tákla makánban 1896-ban tett útam kilencedik napján két embert, négy tevét és egész podgyászomat vesztettem volt el, de akkor

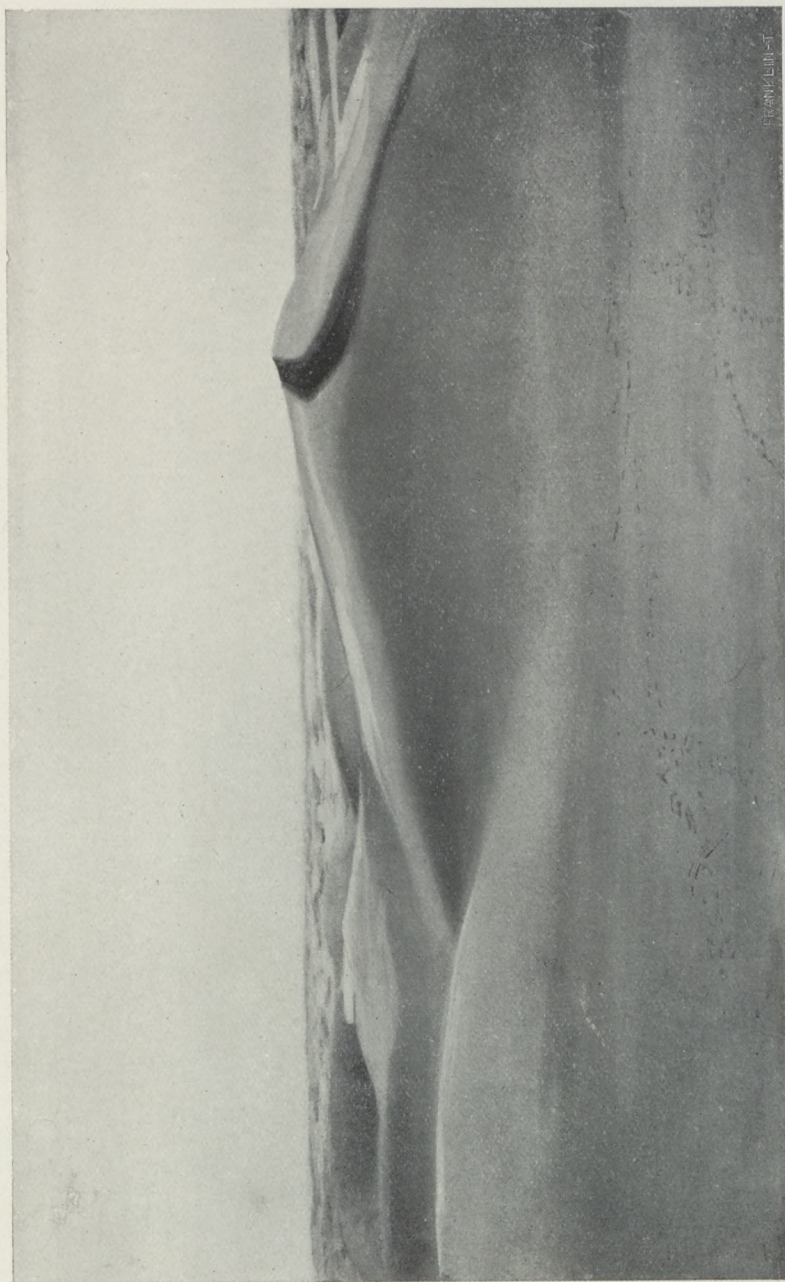
a hőség és szomjúság sorvasztott, most pedig majd megfagytunk s vizünk volt bőven.

A sivatagútnak ahhoz a szakaszához értünk most, ahol a nagy nehézségeken túl vagyunk s az élet és víz minden újabb jelét érdeklődéssel figyeljük meg. Ilyen jeleket ma is találtunk; a talajt minden irányban nyúl nyomok keresztették s róka nyomára is bukkantunk. Találtunk továbbá néhány steppenövényt, fűfoltokkal és a Lop-nor vidékén gyakori «csigge»-kákát, valamint tamarixokat. A talaj sík és kitünő volt, ki hitte volna, hogy ilyen a homoksivatag szívében találhassunk! De kelet felől oly hideg szél fújt, hogy néha gyalog kellett mennem, nehogy kezem és lábam lefagyjon.

A bájr zsákutcában végződött s a talaj alkotása olyan volt, hogy talajvizet gyanítottam. ISZLÁM és ÖRDEK rögtön hozzá is fogtak az ásáshoz és 1·38 méter mélységben majdnem teljesen édes s 8·2 fokú vizet találtak, mely azonban oly lassan buggyant ki, hogy a szétosztáshoz türelem kellett. Ezen a napon két teve kénye-kedve szerint ihatott, mind-egyik hat vödörrel.

Most mindenünk volt, amire szívünk vágyódott: víz, tüzelőfa és legelő, valóságos oázis volt a sivatag mélyében. Egész este két nagy tűz lobogott s megvilágította a dúnák gerinceit, melyekről a szél ránk fujta a futóhomokot. Embereim egy nagy fekete farkast is láttak, mely nyugat felé szaladt.

Ez a pihenő nap embernek, állatnak szükséges és jó volt. Az emberek többnyire gyalog mentek, de a tevék nehéz terhet cipelnek s a nagy hideg gyengíti a testet, ha nincs elegendő tüzelőfa, mely mellett melegedni lehet. Oly kényelmes tanyát ütöttünk, aminőt csak birtunk; fehér nemezzőnyegemből, melyet rendesen ágyam alá szoktam teríteni, sátrat rögtönöztünk, mely a dühöngő szél ellen védett. A szélmentes oldalon hatalmas tűz lobogott.

Ázsia szivében. I.

A VÉGTELEN HOMOKTENGÉR.

89. laphoz.

Az éj folyamán kiszivárgott víz reggel fagyva volt s a kiásott föld kőkemény volt. Egy tevenyereg rúdjaiból létrát csináltunk, mely a gödör fenekéig ért s ÖRDEK vödörrel mérítette a vizet. Minden teve kilenc, kettő meg épen tizenegy vödör vizet ivott s az állatok teste szemmeláthatólag duzzadt, miközben a vizet bekebelezték. Hangulatuk is megváltozott; felvidultak, egymással játszottak, ide-oda szaladtak s jó étvágygyal fogyasztották a ritkás kámis-kórókat.

Az év utolsó napján 24 kilométernyi utat tettünk, ami egész sivatagútunk alatt a legnagyobb távolság volt. A bájirokon némi vegetáció volt, de a tamarixok ritkultak. Az utolsó teknő hágójáról egy bájir délkelet felé vonult, de mivel nem esett útunk irányába, elhaladtunk mellette. Embereim kedvetlenül kapaszkodtak fel a magas nyeregbe, de meglepetésük ép akkora volt, mint az enyém, midőn magaslatáról a 37-ik bájirt megpillantottuk, mely nagy, tágas és nyílt volt s már nem hasonlított zárt arénához. Dél felé határoló nyerge alacsony volt s rajta túl homokdűnákat nem vettünk észre; midőn a küszöböt elértük, ugyanolyan mélyedést vettünk észre. Mily gyönyörű volt! Ugy látszott, mintha egy láthatatlan kéz óriási barázdát szántott volna a sivatag homokján keresztül, hogy a karaván útját egyengetse. A teknőben megállapodtunk s ott bőven találtunk tüzelőfát. ISZLÁM az utolsó farakományt el akarta fogyasztani, de az óvatos TURDU bej azt ajánlotta, hogy még egy napig hordjuk magunkkal, ami okos és meggondolt beszéd volt.

Így tehát e csodálatos Szilveszter-éjjelén békében és csendben letelepedtünk két nagy tűz körül, oly vidéken, melynek csöndje a síréhez hasonlított. Barátaink nem tudták, hogy hol vagyunk és *Tura-Szall-gan-uj*ban bizonyára aggódtak miattunk, főleg azért, mivel képzelődésüket ISZLÁM és PARPI bej hajmeresztő leírása már feltüzelte. Embereim

is bevallották, hogy csak most mult el aggodalmuk, mióta a visszatérő élet némi nyomaival találkoztunk.

Ha az év első napjától a jövőre lehet következtetni, úgy kilátásaink nagyon rosszak voltak. 1900 évi január 1-én sötét felhők borították a Napot s a pirkadásnak nyoma sem volt. De a hőmérő —15 fokra szállt fel s midőn öltözködtem, a nagy tűz mellett mérsékelt égéljban voltam. Egyedül az emelte újévi hangulatunkat, hogy a 38-ik bájir végtelen hosszú volt s benne könnyen jutottunk előre. Embereim már azt is remélték, hogy ez már a Csercsen-darja steppéinek kezdete, de reménységünk hiú volt, mert a vegetáció gyérült s csak helyenként láthattunk egy-egy fűcsomót, néhány sást vagy elárvult tamarixot.

A vidék képe itt teljesen megváltozott; újabb bájirt nem láttunk sehol, köröskörül homoktenger terült el, a hatalmas homokfalak s a teknők megszűntek, szerencsére a dúnák messze éjszaken vagy délen voltak. Eddig jó dolgunk volt, mert a bájirok megkönnyítették haladásunkat, de most a tenyészet majdnem teljesen megszűnt s arra voltam elkészülve, hogy a Csercsen-darjáig nehéz utunk lesz. Ugy látszott, hogy ez az oázis, melyet most átszeltünk, a Karamurán legszélső előörsei közül való, melyet a homok nem sokára teljesen el fog temetni. Ugy látszott, hogy messze **keleten** még vannak depressziók, de ezek utunkon kívül **estek**, dél felé mindenütt magas homok terült el, helyenként kiemelkedő dűna-gerincekkel, melyek a szemhatáron csipkézett vonalban futottak össze. Egy-egy elszáradt tamarix itt-ott még kibukkant a homokból, de ezek is mindig ritkábbakká váltak.

Midőn január 2-ikán fölébredtem, téli tájképet láttam magam előtt; könnyen havazott, a talaj fehér volt s a dúnák épen úgy óriási hófúvások is lehettek volna, mert a hó a homokot teljesen elfödte. A tájkép a délelőtt első óráiban vakító fehér volt és ebben a halottas ruhában még elha-

gyottabbnak s kihaltabbnak látszott; dél felé eltűnt a fehér lepel s már csak a mélyebb helyeken feküdt egy kis fehér hó. A homokot óráról-óra nehezebben járhattuk csak s bájirnak nyoma sem volt. Nyilvánvaló, hogy itt nem uralkodtak oly szabályos szelek, mint a sivatag éjszaki felében. Szerencsénk volt, hogy éjszak felől kezdtük meg utunkat, mert dél felől lehetetlen lett volna s kénytelenek lettünk volna visszafordulni.

Délután négy órakor erős havazás állott be s a délnyugati szél jól felkorbácsolta a havat; fél óra múlva krétafehér volt a táj s a homok és hó útvesztőjében csak nagy nehezen találtunk egy árva tamarixot, mely mellett éjjeli tanyánkat felütöttük. Tevéink annyira fáradtak voltak, hogy pihenő napot kellett engednem. 1·1 méter mélységben vizet találtunk s hóban sem szűkölködtünk. A hó egész nap nagy pelyhekben hullott. Embereim kis kémlelőutat tettek s jó rakás fára tettek szert. Délben is félhomály uralkodott s a dűnák, a talaj és az ég egyetlen fehér, kavargó összevisszaságba olvadtak össze, melynek bágyadt s egyenlőtlen világítása szemünket bántotta.

Az éjszaka —30·1 fokkal s a reggel —27 fokkal elég zord volt. Ilyenkor legutálatosabb a mosdás és öltözködés, mert a tűz felőli oldalon +30 fok, hátunk mögött —30 fok levegő. A hó egész éjjel hullott s reggel úgy el voltam s hó alatt temetve, hogy ISZLÁM lapáttal és söprűvel szabadított ki belőle. Igaz, hogy a hó melegen tartotta fészket s az éjjeli hidegből nem éreztem semmit. A hó egész nap hullott s a hőmérő —13 foknál alább nem szállt, de ez csípős hideg, ha a szél szemben fúj. A talaj nem volt kedvezőtlen, még a legrosszabb dűnák közt is szerencsésen átvergődtünk s néhány kis teknőt is találtunk, melyek dél-délkelet felé húzódtak s homokkal voltak tele. Egy ilyenben le is telepedtünk, bár ott tüzelő anyagnak nyoma sem volt. De volt még fél teverakománnyal tüzelőfánk s mivel mindnyájan a

hidegtől félig meg voltunk dermedve, ezt feláldoztuk, történjék bármi.

Január 5-ikén reggel minden oly mély hóval volt takarva, hogy a homoknak semmi nyoma nem látszott. A nyugat felé fordult meredek lejtők délelőtt árnyékban voltak s gyönyörű acélkék színben pompáztak, mely a lejtő foka szerint sötétebb vagy világosabb volt; fölöttük domborodtak a dűnák tetői, melyek vakítóan fehér kupolákként tündököltek a napfényben.

Menetelésünk most könnyebb volt, mint azelőtt, mert a homok és hó érintkező pontján a talaj hordókéessége fokozódott s a dűnák gerincei kemények voltak, mint a jég. A síkon helyenként oly kemény volt a hótakaró, hogy — ki hitte volna, hogy ez a homoksivatagban lehetséges legyen — hócipőkön lehetett volna rajta végigszaladni. A dűnák meredek lejtőin való leereszkedés most még könnyebb lett, mert ha ráléptünk, már 20 négyszögméternyi rögök csúsztak le. Most még a legdühöngőbb burán sem lett volna képes a homokot felkavarni, mert a hónak az a hatása volt, mint az olajnak a háborgó tengerre.

A hideg folyton fokozódott; január 6-ikán reggel — 24 fok volt a hideg, szerencsénkre azonban másnap egy elhalt nyárfaerdőhöz értünk, s csakhamar vígan táncolt a favágók fejszéje. A tanyánk mellett álló hatalmas törzset nem birták levágni, ezért úgy ahogy volt meggyújtották s nemsokára egy óriási fáklya kísértetiesen világította meg a havas tájat. Embereim éjjel úgy segítettek magukon, hogy gödröket ástak, azokat tüzes faszénnel megtöltötték, ismét betemették s rájuk feküdtek. Tevéim két nap óta nem kaptak eleiséget s a kutyák csak kenyeret esznek.

Január 8-ikán reggel azzal biztattam embereimet, hogy ma a *Csercsen-darja* partjain fogunk hálni. Ez okból nem vittünk magunkkal tüzelőfát, mivel mindenütt száraz fa-törzseket láttunk, de midőn ezek ritkultak, egyik tevéinket

megterheltük fával. Midőn egy dűna gerincére hágtunk, délkeleten sötét vonalat láttunk a szemhatáron, mely a fehér hótakarótól élesen elvált. Ez csakis a Csercsen-darja erdőszegélye lehetett! Miután még egy pár órát mentünk, az első tamarix-erdőhöz értünk, mely oly sűrű volt, hogy alig bírtunk keresztülvergődni. Embereim egy ős nyárfa-erdőben akartak megállapodni, de én biztosítottam őket, hogy ha még kissé várnak, a folyó partján üthetünk tanyát. Negyedórával rá csakugyan el is értük az utat, mely Csercsenről a Lop-norhoz vezet s kevéssel rá megpillantottuk a száz méter széles, teljesen befagyott *Csercsen-darját*, ahol megállapodtunk. Mily jól esett, hogy 19 nap után kiértünk a sivatagból s most tevéink s lovam kényük-kedvük szerint legelhettek, miután a próbát oly kitűnően kiállották. Embereim csodálkoztak, hogy a távolságot majdnem «gulács»-nyira (ölnyire) kitudtam számítani s kijelentették, hogy ezentúl meggondolás nélkül mindenhová követnek.

Az a pont, ahol a folyót elértem, régebbi térképem szerint (PETERMANN Mitteilungen-jeinek 131. pótfüzetében) 285 kilométernyire fekszik Tana-bagladitól, ahol a Tárímot elhagytuk. Mostani felvételem szerint a távolság 284.5 kilométer. Nagyobb pontosságot ily térszín mellett alig lehet kívánni.

Sikerült tehát a széles Csercsen-sivatag átszelése, még pedig anélkül, hogy egy tevéen kívül más veszteség ért és a többi tevét csak túl is erőltettük volna. A homok éjszakai volt a legmagasabb, de délen a legnehezebben járható, ahol a dűnákat semmiképen nem lehetett kikerülni. Hogy az út oly jól sikerült, annak magyarázata a bájiroknak előfordulása, melyek az utnak közel kétharmadrészét járhatóvá tették, továbbá a víz, a tüzelőfa és kámis előfordulása a sivatag közepén. Egy régibb orosz táborkari térképen egy utat láttam jelezve, mely *Tatranból* a sivatagon keresztül *Karaul* felé vezet; ez adta meg nekem a gondolatot, hogy a

veszélyes sivatagutat megkísértsem s nem tartom lehetetlennek, hogy ily út valamikor tényleg létezett is.

A tevék rászolgáltak egy napi pihenőre a dús kámis mezőkön s ez a pihenő nekem is kapóra jött, mert csillagászati helymeghatározást kellett végeznem, mely a napot és estét igénybe vette. A hőmérséklet nem emelkedett —14 fokon túl s mivel ezenfelül még északi szél is fujt, a theodolittal nem dolgozhattam anélkül, hogy leolvasás közben kezeimet a tűzön mozgékonyra ne tegyem. Midőn este 25 foknyi hideg mellett a *Siriust* megfigyeltem, ujjaim hegye hozzátapadt a műszerekhez, melyet érintésnél tüzesnek éreztem.

ÖRDEKnek sikerült egy pásztort előkeríteni, aki ily váratlan vendégek láttára eleinte nagyon meglepődött, de csakhamar barátságot kötött velünk s egy juhót, valamint egy kanna tejet adott el nekünk. Ő a folyómenti erdős vidéket *Keng-laikának* (azaz széles árterületnek) nevezte s arról értesített, hogy a folyó már húsz nap óta van befagyva és még harmadfél hónapig marad ily állapotban. A Csercsendarja tehát a Tárimnál sokkal későbbén fagy be, de nagyobb is az esése és odább délre esik.

Kétnapi utunk volt még *Csercsenig*, melynek új bégje MOLLAH TOKTAMET bég volt, régi barátom *Kopából*. 72 éve dacára is ugyanaz az előkelő megjelenésű, megnyerő aggasztán volt, mint azelőtt s házat rögtön rendelkezésemre bocsátotta. Ázsiai utazásom közben csak kevés éjjelt töltöttem — úgy mint itt — fedél alatt. Négy napi pihenőnket arra használtam fel, hogy a vidék felől tájékozódjam. Minduntalan arról beszéltek nekem, hogy a sivatagban városok és kincsek vannak eltemetve, különösen pedig az alsó Endereterem partján, Csercsentől 170 kilométernyire nyugat felé. De bármennyire faggattam is a bennszülötteket, megbízható értesítéseket nem kaptam sehol. Attól tartottak ugyanis, hogy oda megyek s kiásom mind azt a sok aranyat, mit fantáziájuk oly bőkezűen szór a dúnák alá; másrészt

pedig azt hiszik, hogy a régi város a sivatag szellemeinek lakóhelye s azoknak tetszése szerint folyton változtatja helyzetét.

A *Csercsen* és *Endere* közti vidéket eddig nem utaztam be, ezért kirándulást terveztem oda, bár ez 340 kilométernyi erőltetett lovaglást tett szükségessé. Vezetőmn kívül, kit a bég velem adott, csak három szolgát kívántam magammal vinni, ú. m. ÖRDEKET, KURBÁNT és MOLLÁH SAH csercseni lakót, ki LITLEDALÉEL Tibetben járt. Három új lovat vásároltam, podgyászunk szállítására pedig hármat béreltem.

Indulásunk előtt azonban még nagy örömben volt részem. Január 13-ikán a konzul egyik dsigitje (küldönce) érkezett Csercsenbe, ki tekintélyes postát hozott számomra. Volt most olvasmányom, levél és ujság bőven. A küldönc ugyanaz a MÚZA volt, ki 1896-ban Khotánban tolmácsom volt a khinaiaknál. Hogyan bírt MÚZA oly könnyen megtalálni, ma is rejtély előtttem. A dsigiteknek az volt a megbízatásuk, hogy Akszún át a Lop vidékére menjenek; de MÚZA «úgy érezte», hogy nekem az ország déli részében kellennem s Csercsennek vette útját. Ha MÚZA két nappal később érkezik ide, postámat csak két hónappal később, Tura-szallgan-újban kapom meg, mert sem a bégnek, sem senki emberfiának nem volt sejtelve arról, hogy a sivatag mélyéből bukkanak elő s akkor MÚZA tovább folytatta volna útját kelet felé.

Az a tizenhárom nap, melyet lóháton töltöttünk, hogy *Endere* romjait felkeressem, a leghidegebb volt az egész év folyamán. A hőmérő éjjelenként —30 fokra szállt alá s napközben sem engedett —14 fokon fölül. Lovaglás közben majd megfagyunk s félóránál tovább nem bírtuk ki a nyeregben. A régi város romjai közül három nagy torony van a legjobb állapotban, de a mindenütt magasan fekvő hó a romok tüzetes megvizsgálását megnehezítette. Megjegyzem itt, hogy DR. STEIN AURÉL, a magyar tudós az 1900—

1901. években végzett régészeti kutatásai közben az alsó *Endere-darját* is felkereste s ott egy régi város romjait fedezte fel. Az ő felfedezései kiegészítik s más oldalról világítják meg a Lop-nor vidékén eszközölt kutatásaimat.

Kirándulásom eredményei nem voltak oly gazdagok, minőkre számítottam s alig érték meg a tizenhárom nap fáradsalmait; néhány fontos földrajzi észlelést mégis végezhettem, kivált a homoköv kiterjedése s a tenyészet határai tekintetében, melyek eddigi ismereteinket újabb adatokkal gyarapították.

KILENCEDIK FEJEZET.

A burját kozákok megérkezése.

Január 30-ikán indultunk Csercsenből; az idő nem volt nagyon hívogató, mert 15 foknyi hideg erős széllel, havazással és jéghideg nedves köddel párosult. Karavánunk igen tekintélyes volt: hat teve, öt ló s egész sereg csercseni polgár, kik a folyóig elkisértek. MOLLÁH SÁHT végleg szerződtettem, mert arra számítottam, hogy Tibetben jó hasznát fogom venni. Szülővárosától, feleségétől és hat gyermekétől való búcsúja olyan volt, mintha néhány napi kirándulásról volna szó. Így nem búcsúzik európai ember, aki csak harmadfél év múlva tér vissza.

Szándékom az volt, hogy a *Csercsen-darja* régi medrét, mely ROBOROVSKIJ szerint a mostanitól 65 kilométernyire észak felé fekszik, pontosan kikutassam; miként később kiderült, az orosz utazó adatai, melyeket a bennszülöttektől nyert, megbízhatatlanok voltak. Pásztoroktól azt a meglepő hírt kaptuk, hogy a sivatagban látott két teknő közül az északi már Csercsentől egy napi járásnyira a folyóval egyesül s ezen ponton alúl más régi folyómeder nincs. A régi medernek itt *Csong sipang* a neve s szélessége akkora, mint a folyóé magáé. A meder odább felfelé két ágra oszlik, a jobb felőli visszamegy a Csercsen-darjába, a másik ellenben kelet-északkelet felé húzódik. Ebben két rőzse- és cölöpgát jókarban levő maradványait fedeztük fel, melyeknek célja az lett volna, hogy a folyót jobb

felé való kanyarodásra kényszerítsék, ami azonban nem sikerült.

Miután megállapítottuk, hogy a folyótól északra régi meder nincs, a jobbparton folytattuk utunkat; itt azonban tényleg rábukkantunk egy *Kona-darjára* vagyis régi folyóra, jeléül annak, hogy a Csercsen-darja nem mindig jobbra fordul, ha folyását változtatja.

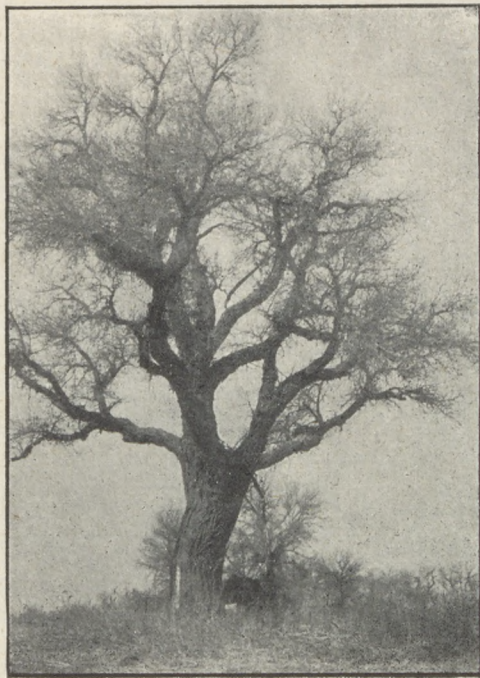
Az elhagyott meder közelében találtuk a legnagyobb

A Csercsen-darja régi medre.

nyárfákat, melyeket Keleti-Turkesztánban láttam. Nem magasabbak 6—7 méternél, de kerületük 4·75—6·80 méter. Törzse nem magasabb egy méternél, feljebb különös, ripacsos ágakra oszlik. Ily fák előfordulása bizonyítja, hogy a folyó évszázadokon keresztül erre vette útját. Mert ha nem fogadjuk el a bennszülöttek kormeghatározását, mely szerint a *tograk* (nyárfa) ezer évig él, ezer évig szárad s ezer évig ledöntve fekszik, mielőtt elkorhad, mégis biztosra vehetjük, hogy ezek a veteránok néhány évszázadot hordoznak nyakukban.

A nyárfaerdőn túl régi muhammedán temetkező helyhez értünk, ahol több sírboltot és rombadőlt házakat találtunk, melyeknek legnagyobbika 15×13 méter volt. A sírokat közelebbről is megvizsgáltuk; a pásztorok három évvel ezelőtt felásták a sírokat, mivel kincseket gyanítottak bennük. A három koporsó most szabadon állott a tamarixkúp

Nyárfa az alsó Tárím partján.

alatt; kettőben férfi, egyben nő tetemét találtuk. A tetemek elég jó állapotban voltak, a bőr szorosan körülzárt a csontvázat és pergamentkeménységű volt. Az asszony ruházata még meglehetősen ép volt s semmiképen sem hasonlított az ázsiai viseletekhez. Minden jel arra utalt, hogy az elhunytak oroszok voltak s azt hiszem, alighanem azon *raszkolnikok* (a görög orthodox egyházból kivált szakadárok) közül valók, kik a tizenkilencedik század huszas éveiben

Szibériából a Lop-norhoz menekültek s kiknek további soráról nincs semmi tudomásunk. Keleti-Turkesztán mostani lakói közül gyakoriak oly típusok, melyek áriai vérral való kereszteződés által a mongol rassz ismérveinek nagy részét elvesztették; de hogy ezek a tetemek nem voltak muhammedánok, bizonyítják a koporsók, mert a mozlímok sohasem temetkeznek koporsóba. A pásztorok azt állították, hogy a többi kúpok is sírokat rejtenek magukban, de ezeknél többet nem bírtak mutatni. Lehet, hogy valamikor a raszkolnikoknak egy községe menekült ezen védett helyre. Sajnos, hogy a koporsókon felírás nyomait nem találtuk.

Utunkat a nagy hidegben folytattuk, jó részt a befagyott *Csercsen-darja* jegén, melynek hóval fedett síma jég-tükre tevéinknek aszfaltszerű pompás utat szolgáltatott. A vidék roppant egyhangú volt, embereket alig láttunk. Február elején alábbhagyott a hideg s végre emberekkel is találkoztunk.

A folyó kelet felé erősen kiszélesedik s valóságos deltát képez, melyet *Keng-laikának* (kiterjedt árterület) neveznek; a folyónak ez a déli medre egészen fiatal képződés, amint az világosan kitűnik. *Jiggdelik-agıl* mellett egy napi pihenőt tartottunk. Itt felkeresett csarkliki régi barátom, TOGDAZIN bég, kit a csarkliki ambán küldött, hogy szolgálatait nekem felajánlja. Tőle becses felvilágosítást nyertem az *Ettek-tárim* medre felől, mely neki már két ízben út gyanánt szolgált; amit tőle hallottam, az pontosan egyezett azzal, amit KUNCSEKKÁN, abdalli bégtől 1896-ban hallottam volt. Az *Ettek-tárim* medre szerinte csak harminc év óta száraz, régebbi időben a Tárim (Jarkent-darja) vizének fele arra folyt s TOGDAZIN bég egy ízben csónakon járt abban a mederben, melyben ma egy csepp víz sincs. Mi a száraz folyómederben haladtunk észak felé és február 17-ikén újra elértük régi barátunkat, a *Tárimot*. De mily kicsiny és szegényes volt most ez a folyó! Bilincsekben, mozdulatlanul,

keskeny, befagyott csatornaként feküdt előttünk. Midőn a folyó befagyott, 43 méter széles volt, de most alig 24 méterre apadt. A Tárím medre a *Kun-csekkissel* való összefolyásnál 59 méter széles, az említett mellékfolyó 24, az egyesült folyó 76·8 méter széles. Az öreg jó TOGDZIN bég innen visszatért, de másfél évvel reá is jó szolgálatokat tett nekünk.

Nem úntathatom olvasóimat annak a vízhálózatnak leírásával, melyet *Jangi-köllbe* való visszatértünk alatt átszeltünk; bonyolultabb s kuszáltabb hydrographiát képzelni sem lehet, mint itt, ahol a köll, csoll, dasi, akin és kokala (azaz tó, tócsa, sótócsa, folyam, folyóág) kifejezések örökké ismétlődnek még oly helyeken is, ahol most víz nincsen. *Argantól* kezdve északnyugatra utaztunk, február 21-ikén *Durált*, a lopi ambán székhelyét s másnap *Tikkenliket* értük el, ahol KIRGUI PAVÁN csatlakozott hozzám, ki 1896-ban a nagy tavakhoz vezető utat mutatta meg s ezzel jelentékeny felfedezésekre adott alkalmat.

Turduning-szöreziben szerencsém volt; ABDU REHIM egy *Szingerből* való bennszülött, itt nyole tévével letelepedett, hogy néhány napig az erdőben pihenjen. Legközelebbi utamra szükségem volt egy vezetőre a *Kum-darja* száraz medréhez, melynek létezését az orosz KOZLOFF és magam több helyen megállapítottuk. Kiderült most, hogy ABDU REHIM ugyanaz a férfiú, ki KOZLOFFOT útjában kalauzolta, amidőn az északról az *Altimis-bulakhoz* utazott. Nagy szerencse volt, hogy épen ezzel a férfiúval találkoztam, ki az egész országban egyike volt azon két-három férfiúnak, kik az *Altimis-bulakba* vezető utat ismerik. Egészen könnyen azonban mégsem boldogultunk vele, mert ő saját jelentőségét nagyon magasra taksálta s midőn tevéit akartuk megvenni, szemtelen árakat szabott. ISZLÁM bej, ki abban a modorban, mellyel hitsorsosaival elbánni szokott, valamit TAMERLÁN despotismusából örökölt, ennek követ-

keztében összeverekedett ABDO REHIMMEL, kit kezdetben közönséges csalónak tekintett. Midőn ez haragosan távozott, magamhoz hívtam s az ügyet a lovagiasság szabályai szerint négy szemközt elintéztük, tettelegességek nélkül. Megállapodtunk abban, hogy ő nekem hat tevét fél *szérjével* (= közel két korona) bérbead s engem a *Kum-darja* völgyén át *Altimis-bulakba* vezet, ahonnan ő hazájába, *Szingerbe* fog visszatérni. ISZLÁM bej azt jósolta, hogy ezzel az emberrel sok bajunk lesz, de nem volt igaza. Nálánál jobb, megbízhatóbb és derekabb vezetőm sohasem volt. Először történt, hogy ISZLÁMMAL nem voltam megelégedve, de a java csak később következett.

Utunk utolsó napján igen sok bennszülöttel, bégekkel és futárokkal találkoztunk. Mindnyájan csodálkoztak és örültek, hogy minket elevenen viszontláthatnak, miután sokáig nyomunk veszett a sivatagban. De még ünnepélyesebb pillanat volt az, midőn tájékozó lovakon három kozák vágatott felénk; SZIRKIN volt s a két új transzbajkái kozák. Ünnepies öltözetükben pompásan festettek: mellettük egészen rongyosnak látszottam. SZIRKIN, téli szállásom főparancsnoka jelentette, hogy egyik tevénk megszökött, egyik agarunkat pedig a vadászaton egy vadkan erősen megsebezte; egyébként nincs semmi baj. A két új kozák egyike jelentette, hogy a csitai kormányzó tábornoktól azt a rendeletet kapták, hogy engem a Lop vidékére elkísérjenek.

Ezek után ünnepélyesen bevonultunk *Tura-szallgan-uj-*ban, ahol CSERNOFF és összes szomszédjaink a piacon gyülekeztek. Szállásunk távollétünk alatt megnagyobbodott: az istálló mellett toldaléképületet találtam s új sátor is volt felütve. Minden tiszta volt és feldisztve, házam tisztára volt súrolva s sátramban pattogott a kályha tüze. Mind jó egészségben voltak, még állataim is, melyek közül az öszvérek és tevék jól meghíztak, de el is vadultak, úgy hogy egyik tevémet állandóan meg kellett kötözni.

PARPI bej, ki a megszökött teve keresésére indult, eredménytelenül tért haza. A teve rejtélyes módon tűnt el, állítólag hol itt, hol ott látták, PARPI néhány hétig követte nyomát, de a teve végre is eltűnt a hegyek között. Sohasem történt meg, hogy karavánomból teve egyszerűen elszaladt volna, de TURDU bej és FAISZULLAH szerint, kik a tevék szokásait jól ismerték, megtörténik, hogy a teve, ha vadkanoktól vagy tigrisektől megijed, ész nélkül elvágat. Ilyenkor annyira megzavarodik és oly félős, mintha

Nyárfaliget a Tárim deltájában.

az ördög maga egész pereputtyával kergetné. Tevénkkel is ilyesmi eshetett meg, mert többen látták, amint eszeveszetten rohant tovább, mihelyt élő lényt látott. Hogy ezen a vidéken tigrisek is előfordulnak, arról magam is meggyőződhettem. MIRABI, egyik barátunk, szállásunk közelében csapdában fogott egy ilyen állatot, mely most szőröstől-bőröstől s kőkeményre fagyva diszítette piacunkat, mint valami tornabak. Csak tavasszal engedett fel s akkor bőrét eltettem.

Távollétem alatt állatseregletem is megszaporodott egy

macskával és két újszülött kutyával; utóbbiak *Malenki* (a kicsi) s *Malcsik* (a fiúcska) nevet kaptak, mivel ép oly picinyek, mint helyesek voltak. Nevük megmaradt még akkor is, midőn már óriási állatokká nőttek fel. Karavánomban születtek s ott nevelkedtek fel pompás karavánkutyákká, s csakhamar jó barátjaimmá váltak. Sok csibénk és tyúkunk is volt, akár valami majorban, vadászsólymunk is megszokott s lailiki libámnak, melyet a vízi úton szedtünk fel, pompás jó dolga volt. Úgy látszott, hogy a liba teljesen elfelejtette korábbi rokonait s ügyet sem vetett a vadlibákra. Az utóbbiak februártól kezdve újra mutatkoztak nyugat felől; ugyanazok a rajok, melyek ősszel India felé vonultak, most ismét visszatértek s újra elfoglalták régi fészkeiket.

Vadban tehát nem szenvedtem hiányt. Kozákjaim napnap után vadászatra mentek és sóhasem tértek haza üres kézzel. Vadkanokat, fácánokat, libákat és récéket, hébekorba őzet is lőttek, jó barátainktól pedig bőven kaptunk tojást, tejet, tejfölt, juhokat, tyúkokat, szénát, egy szóval mindent, amire szükségünk volt.

Tura-szallgan-uj országos híré piaccá vált; szállásunkon kívül «külvárosok» keletkeztek, melyekben asztalosok, kovácsok s egyéb gyárosok telepedtek le. ALI AHUN, Kucsárból való szabó műtermében egész nap dolgozott a varrógép, PARPI bej az istálló mellett nyitotta meg nyergesüzletét, ahol kitűnő málhanyergeket gyártott tevék és öszvérek részére; Kucsárból és Korlából kereskedők jöttek, kik cukorral, téglatheával, khinai porcellánnal, orosz theás kannákkal és szövetekkel láttak el, sőt egy andisáni kereskedő külön házat (szalmagunyhót) épített, melynek vörös orosz kattanál bevont falai közt nagy mennyiségben raktározott csapánokat, sapkákat, csizmákat és mindenféle szövetet, akárcsak a bazár állványain. Ez az «üzlet» csakhamar közkedveltségre tett szert, ahol muzulmánjaink

és kozákjaink tereferéltek, theáztak, dohányoztak és vásároltak.

És még mennyi utas fordult meg itt! Az országút ugyan *Dsan-kulin* vezetett keresztül, de az ottani vendéglősnek erős konkurrensévé váltunk s az út lassanként *Tura-szall-gan-uj* felé kanyarodott. Minden utas itt akart éjjelezni, s mindenki örült, ha láthatta, milyen élet van nálunk. Naponta érkeztek lovasok s kínálták lovaikat, melyek vevőre is találtak. Városunk így nőtt fel amerikai gyorsasággal, és még este is jöttek-mentek az idegenek s nem szűnt meg a zsibaj. A piac egyetlen lámpása égett, míg az utolsó utas is eltávozott s ezután már csak az éjjeli őr léptei s kutyáink ugatása hallatszott.

Távollétem alatt SZIRKIN mintaszerű pontossággal vezette a meteorológiai naplót s mivel nagy előnnyel járt, hogy észleléseim számára fixpontot nyerjek, továbbra is megbíztam ennek vezetésével s meghagytam főparancsnoki méltóságában. CSERNOFFOT neveztem ki udvari szakácsommá, aki kitűnő koteletteket s húsgombócokat készített. Szorosan véve vissza kellett volna küldenem e két embert, mikor a két burját kozák megérkezett. De annyira megkedveltem ezeket a becsületes és lelkiismeretes embereket, hogy nem tudtam a válás gondolatával megbarátkozni; ezért tehát PETROVSZKIJ főkonzulnak írtam s kértem, eszközölné ki, hogy e két kozák továbbra is nálam maradjasson. Mivel pedig biztosra vettem, hogy kérésemet teljesíteni fogják, további intézkedésig magamnál tartottam őket. ISZLÁM bej, mint a moszlimok főparancsnoka, azt az utasítást kapta, hogy elutazásom után SZIRKINNEL együtt Korlába menjen, ahol a nyárra tervezett tibeti expedicióm céljaira 25 lovat, néhány öszvért s eleséget kellett beszereznie.

A két új kozák telivér burját volt; nyelvük csak kevéssé különbözött a mongoltól, de folyékonyan beszéltek

oroszul is s mialatt szolgálatomban állottak, kitünően megtanulták a dsaggatai-törököt is. A Dalai láma hívei voltak s szemük ragyogott a lelkesedéstől, mikor megtudták, hogy később a szent Tibetbe is be fogunk hatolni.

SAGDUR NIKOLÁJ és CSERDON CZEREN DORSI 24 évesek voltak s a transzbajkái kozák hadsereghez tartoztak, mely nagyrészt burjátokból áll. Szolgálati idejük négy év s ennek csak felén voltak túl, midőn azt a csábító felhívást kapták, hogy kísérőimként ismeretlen világot lássanak. Két évi zsoldjukként ezer arany-rubelt kaptak, mert az orosz cár akként határozott, hogy kíséretem semmibe se kerüljön. Én azonban minden költségeiket fedeztem s zsoldjukat is visszaadtam, úgy hogy kirendelésük reájuk nézve anyagi haszonnal is járt. De szolgálataik megbecsülhetetlenek is voltak s magaviseletük a legnagyobb dicséretet érdemli. A két kozák a hosszú utat *Csitából* hozzám ötödfél hónap alatt tette meg, még pedig vásúton, póstán, lóháton és arbában. Mivel szolgálatban álltak, orosz területen ingyen utaztak. Útjuk Irkuczk, Krasnojarszk, Kuldzsa és Urumcsi városokon vezetett át; az utóbbi helyen az azóta elhunyt USZPENSZKIJNÁL, a kitünő színológusnál két hónapot töltöttek, mivel ő nyomomat veszítette s nem tudta, hova küldje a kozákokat. A két legény érettem a halálba is ment volna s különösen SAGDUR ideális ember s odaadó, hű szolga volt.

Tura-szallgan-ujban való rövid tartózkodásom idején még elég kemény tél volt. Február 25-ikén tombolt az első igazi «*kara-burán*». Mily kellemes volt, hogy a védett házban pihenhettem, míg a fergeteg futóhomokot és port kergetett a Tárím jégén s a déli dűnafalnak a ködben nyoma sem látszott. Másnap hó hullott kerek szemek alakjában, melyek a sátor ponyváján kopogtak. A táj ismét hófehérré vált s a dűnafal olyan volt, mint egy hóval befűjt hegyléc. De végre kiderült s megkezdhettem csillagászati meg-

figyeléseimet; térképészeti munkáim részére Tura-szallgan-uj a legnevezetesebb csomópont volt.

Március elején emelkedett a hófok s a folyó jégpáncélja lassanként porhanyóvá vált, majd víz borította el s a partokról is sok víz ömlött alá. Lassanként meg is nyílt a jég s én utasítást adtam, hogy podgyászat a dereglyén helyezték el, nehogy a dagadó ár veszélyeztesse.

A haszontalan KURBÁNT elbocsátottam s ő eltűnt, amint bérét felvette. A fiatal gézengúz értette a módját, hogyan utazhasson Kasgárba teljes kényelemben. *Kucsárban* az andisániak szerájjába ment s gyorsfutáromként mutatkozván be a konzulnak, a jószívű kereskedőktől mindent kicsalt, amire csak foga fájt. *Akszuban* ugyan kiporolták a hátát, mivel egy bég neje körül sokat ólálkodott, de a khinai ambán mégis udvarias volt az európai futárjával szemben. Innen lopott lóval illant el. Eddigi sikerei annyira felbátorították, hogy Kasgárban a konzulnak egész rablóhistóriát táltalt fel: fontos póstát bíztam volna rá a konzul részére, de útközben megtámadták volna a rablók s mindenétől kifosztották. KURBÁN kétségbeesetten adta elő a jól kieszelt mesét; de PETROFSZKIJ ismerte már az ilyen rablóhistóriákat s a fiatal embert egyszerűen lecsukatta, hogy szomorú sorsa fölött elmélkedhessék! Merész vállalkozása tehát csütörtököt mondott s a szegény emberek, kiket útközben rászedett, megadták vigyázatlanságuk árát s követelésükkal a fiatal KURBÁNhoz magához fordulhattak.

Midőn a tavasz beköszöntött, FAISZULLÁHT és ABDU RÉHIMET a tevékkel s a nehéz podgyással a Koncsedarja partján fekvő *Dillparba* küldtem, hogy jó legelőt keresse nek s minket ott bevárjanak. Magam CSERNOFF, ÖRDEK s a Lop-vidéki KHODAI KULLU társaságában (ki utóbb két évig állott szolgálatomban) március ötödikén indultam útnak; két sátrat, egy kályhát, s a szokásos podgyászt, a mű-

szereket, konyhaedényeket s két vadászpuskát vittek magukkal, mivel pedig néhány lovunkat a sivatag széléről vissza akartuk küldeni, MUZA is elkisért. Midőn elindultunk, a három kozák s a mohammedánok sorfalat álltak s én tréfásan megintettem PARPI bejt, ki már sok regényt élt át, hogy viselje magát jól. Kék csapánjában felegyenesedve, mosolyogva felelt, hogy csak legyen nyugodt. Igaza volt, kalandjainak örökre vége szakadt, mert tizenkét nappal rá, rövid betegség után, meghalt. Nagy ünnepélyességgel temették a csendes temetőben, bennszülöttek s jóbarátok követték koporsóját s most örök álmát alussza a Tárim partján. Nem volt tehát a szegény PARPINAK alkalma rá, hogy most is úgy kitüntesse magát mint előbbi utazásomon, amidőn még erejének teljében volt. De mégis megőrözm emlékét, mert munkaközben húnyt el, amidőn szolgálatomban állva, mindent odaadott, amivel rendelkezett: életét. Nyugodjék békében a dűna tövében, a becsületes öreg PARPI bej!

Karavánom most kilenc emberből, tizenhárom tevéből, öt lóból és két kutyából állott. Kisérőim voltak ABDU REHIM és két öccse, FAISZULLAH, CSERNOFF, ÖRDEK, KHODAI KULLU és MUZA. A befagyott Koncse-darján átkelve, a *Bas-tograk* nevű kis erdei tavat értük el, hatalmas, bár elhalófélben lévő nyárfákkal. Ott, ahol az utolsó tamarixkúpokat elhagytuk, a bennszülöttektől *szejnek* nevezett térszínalakulat kezdődik, mely a középázsiai hegyláncok tövében mindenütt előfordul. Ez egy észrevétlenül emelkedő, kőkemény térség, mely terméketlen s finom homokkal van behintve. Végre elértük a *Kurruk-tag* hegyláncot s ennek tövében folytattuk utunkat kelet felé.

Március 10-ikén nagy veszélyben forogtunk. CSERNOFF szokása szerint korán reggel bejött sátramba s míg én még aludtam, tüzet gyújtott a kályhában, de nem ügyelt arra, hogy a szél a sátor vásznát a forró kályhacsőre nyomta.

Tűrhetetlen hőségre ébredtem s lángokban láttam a sátrat. De ebben a pillanatban már előrohantak embereim, feldöntötték a sátrat s míg CSERNOFF málhámat és papirjaimat mentette, én nemeztakarókat dobtam az égő vásonra s azzal a tüzet elfojtottam. Szellős lakásom ezen baleset után nem volt nagyon csábító, de embereim tudtak rajta segíteni: kivágták a vitorla elégett széleit s a lyukat zsákvászonnal bevarrták. Nagy szerencse, hogy a tűz holmim közül semmit sem pusztított el.

Bas-tograk.

Most a hegységtől eltávoztunk és délkeleti irányban haladtunk. A távolban *Jing-pen* romjai tűntek fel, melyek északról délre húzódtak utunk mentén. Először két agyagtornyot (tora) találtunk, melyek ötödfél méter magasak, kerületük 15 méter. Mellettük mohammedán *gurisztánt* (temetkezőhelyet) találtunk s egy *gumba*, vagyis síremlék maradványait is felismertük. A romok körül égetett agyagból való korsók cserepei heverték. Találtunk még egy nyolc méter magas torát, melynek kerülete 31 méter. Egy magá-

nyos dombon két kisebb tora emelkedett; ezek vagy előkelő sírokból való emlékek, vagy pedig khinai pao-tajok (mértföldkövek) lehetnek. Valamennyi rom közül legérdekesebb volt egy nagy körfal, hasonló ahhoz, melyet *Szaj-csekke* és *Merdek-sár* körül láttam; ez napon szárított agyagból épült, s vízszintesen elhelyezett gerendáktól nyerte szilárdságát. Átmérője 162 méter volt, a falak vastagsága 11, magassága 6.6 méter. Négy kapuja a négy világtáj felé nyílt. Közepén kis agyagpiramis állott.

Nehéz eldönteni, mi lehetett ennek a falnak a rendeltetése; város falának kicsi volt s nem találtunk benne házak nyomát; hogy erőd legyen, annak ellentmond négy nyitott kapuja. Inkább azt gyanítom, hogy itt valamikor koresma vagy postaállomás volt s ennek lakói sátraik vagy gunyhóik védelmére emelték a falat. Valószínű, hogy a lopnori út keresztül ment rajta, mert a keleti és nyugati kapu éppen az út irányába esik. Öreg bennszülöttek mesélnek is arról, hogy a nagy hadiút erre vezetett volna Szucsoun át Pekingbe.

Jing-pen romjaitól délkelet felé száraz folyómeder vonul, melyet a vadászok *Kurruk-darjának* (száraz folyó) vagy *Kum-darjának* (homokfolyó) neveznek. Ennek kikutatása programmom legfontosabb része volt. *Jing-pen* valóságos oázis a sivatag közepén; földrajzi szempontból igen érdekes hely, mert a kiszáradt folyó medrében fekszik s a meder nedvessége szép vegetációt hoz létre.

A hőmérséklet március 12-én 21 fokra emelkedett; immár legyek és pókok mutatkoznak és aggódva gondoltam arra az időre, amidőn hőség és rovarok fognak kínozni s csak éjjel fogunk némi enyhülést találni. A nyár előjelei arra intettek, hogy podgyászunkat csökkentjük. Múza, kit innen összes lovaimmal (saját kipróbált sivataglovamat kivéve) s egy beteges tevével visszaküldtem, bundámat, esőköponyegemet és kályhámat is hazavitte, de ezt utóbb több ízben keserűen megbántam.

Másnap óriási vihar dühöngött; a folyó medrében helyenként még víz gyülemlett meg, partjait nyárfák szegik, de ezzel véget is ér a víz és az erdő. Ami erdő még áll, az is halott, de a fatörzsek még fennállanak, mint a temető sírkövei. A talajt finom, laza homok takarja, mely a karaván mögött felszáll, mint az üstökös farka. Két órákor már alkonyodott; a fergeteg fokozódott s ABDU REHIM kijelentette, hogy pihenőt kell tartanunk, mert az állatok nem képesek az óriási légnyomás ellen küzdeni. Meg is állapodtunk tehát, de csak nehezen találtunk némileg védett helyet; keresés közben majdnem elvesztettük egymást. Én délnyugat felé mentem, vagyis jobban mondva, a fergeteg arra vitt engem s oly könnyen jutottam tovább, hogy észrevétlenül eltávoztam kísérőimtől. Midőn eredménytelenül visszafordultam, a fergeteg rettenetes erővel csapta arcomba a homokot és finom aranyzárga port s a karavánnak nyomát sem láttam. Ugyanazt azt érzést tapasztaltam, mint a vízben vagy iszapban való gázolás-kor s bármennyire erőlködtem, csak eltávolodtam az enyéimtől. Minden nyom rögtön elmosódik, a homok és por tele tömi szemeimet, szájamat s orromat és meg kell állanom, hogy lélekzetet vehessek. Ekkor a ködben megjelenik egy alak s abban felismerem CSERNOFFOT, ki keresésemre indult.

Miután szerencsésen eljutottunk karavánunkhoz, letelepedtünk ott, ahol voltunk. Egy tamarixkúp tövében felüttöttük sátrunkat, de csak fél magasságig, s amennyire bírtuk, megerősítettük és megterheltük, hogy a fergeteggel dacolhasson. A finom homok azért mégis áthatolt a sátor falán és mindent bekérgezett, ami a sátorban volt. Embereim köpönyegükbe burkolóztak, mikor lefeküdtek; sátrukat, melynek rúdjaikat nem lehetett szétszedni, nem voltak képesek felütni. A tevék sorban egymás mellett feküdtek, nyakukat a szél irányában kinyújtva s a fejet a szél ellen

védve. A szél sebessége a földön 18·1 méter volt másodpercenként, de két méter magas dombon már 26·1 méter. Ott térden kellett csúsznom, hogy az egyensúlyt el ne veszítsem. A vihar északkelet felől jött, és könnyű volt meggyőződni, mily óriási homok- és portömeget szállított magával; mert amint lekuporodik az ember, majdnem megfullad a földet végigsöprő homokfellegekben, melyek ágakat, gyökerestől kitépett fűcsomókat és borsónyi homokszemeket csapnak arcába.

Alkonyatkor megcsappant a fürgeteg ereje s a levegő néhány percre kitisztult. Nagyon különös volt, mikor arról győződünk meg, hogy a homokködben mily rosszul becsültük meg a függélyes és vízszintes dimensiókat. Azt hittük, hogy völgyteknőben telepedtünk le, s íme most kiderült, hogy enyhén hullámos síkon vagyunk.

De a fergeteg újra kitört s sátram eltűnt az éj és köd homályában. Főzésre gondolni sem lehetett s kenyérrel, vízzel s hideg konzervvel kellett beérnem. Midőn a lámpa fénye mellett naplómat írtam, a ténta a rácső természetes porzótól tüstént megszáradt s tollam a papíron képződő kis dűnákat sercegeve barázdálta. Ami holmit kipakkoltunk, annak fél óra múlva már nyoma sem volt s mikor a homokkal telt ágyba feküdtem, azt hittem, hogy a porral telt levegőben meg kell fulladnom.

A következő napokon alábbhagyott a vihar ereje, de a hideg oly nagy volt, hogy nagyon nélkülöztük a hazaküldött bundákat. Utunk a *Kurruk-darja* száraz medre mentén a *Kurruk-tag* tövében vezetett *Jardang-bulak* oázisba, ahol bővizű források fakadnak. Ezen a vidéken mindenfelé vad tevék nyomaira bukkantunk s ABDU REHIM, aki szenvedélyes tevévadász volt, elemében volt, midőn egyik kirándulásán vad tevét üldözhetett s héttagú tevecsorda nyomait találta. CSERNOFF nála szerencsésebb volt, mert egy fiatal nőténytevéet lőtt, melynek húsa éppen kapóra jött,

mivel juh húskészletünk teljesen elfogyott. Estefelé CSERNOFF néhány pompás foglyot is lőtt, ami szintén kellemes változatosságot hozott ételrendünkbe. Úgy állapotunk volt meg néhány bennszülött vadással, hogy *Jardang-bulak*ba öt juhot, tyúkokat és tojást hozzanak; de a vadászok a sivatagban eltévedtek s csak akkor jutottak oda, mikor az oázist már elhagytuk volt. De azért nem aggódtunk, mert ha egyszer a *Kara-kosunt* elértük, semmiben sem fogunk hiányt szenvedni.

TIZEDIK FEJEZET.

A vad teve hazájában.

ABDU REHIMTŐL sokat tudtam meg a vad teve természetéről, ami 1896-ban szerzett tapasztalataimmal egyezik. A tevének a nyári évszakban nyolcnaponként kell innia, de télen két hétig is kibirja víz nélkül. Ugyanennyi ideig nyáron is nélkülözheti a vizet, ha bő, üde legelője van. Télen is csak azért nem szomjazhat hosszabb ideig, mivel az abrakja kiszárad. A teve igen jól ismeri a források helyét s fiait is oda vezeti. A vadászok szél ellenében harminc lépésnyire közeledhetnek, s rendszerint nem lőnek ötven lépésnél nagyobb távolságból.

A szaglás a teve legfinomabb érzéke s mondják, hogy húsz kilométernyi távolból is megszimatolja az embert; ilyenkor villámsebességgel eliramodik. Miként a *Kerija-darja*-melléki társai, úgy az itteni teve is nagyon fél a tanyák füstjétől. A szelid tevétől is szökik, még ha ezt le is nyergelték, mert rögtön felismeri a szelid teve idegenszerű szagát. Megtörtént ellenben, hogy fiatal tevék, melyeket az emberek eddig nem használtak munkára, vad csordák közé keveredtek s meg is túrték bennük őket. Ily alkalmakkal megesett, hogy ABDU REHIM testvére atyjának tevéjét lelőtte, mivel azt hitte, hogy vad tevével van dolga. Egészben véve úgy látszik, hogy a *Kurruk-tag* tevéinek szokásai azonosak a *Kerija-darja*-mellékiekével. Kerülik a lakott vidékeket s olyan helyeket, ahol emberek, habár csak

ritkán is, megfordulnak. PRZSEVÁLSZKIJ említi, hogy a vad teve gyakori a *Kum-tag* sivatagban, a *Kara-kosum* mocsártól keletre; most már alig van ott teve, mivel a tó kiszáradt s a még megmaradt vízfelületek lakott vidékek közelébe esnek.

A vad teve oly helyhez, melyben vadász tanyázott, soká nem közeledik. ABDU REHIM azt hitte, hogy csakis az első eső után látogat el *Jardang-bulak*ba, vagy legfeljebb akkor, ha az a hely tisztára van mosva s ottani tartózkodásunknak minden nyoma eltűnt. A tevecsorda átlag csak két-három napot tölt egy helyben s azután más legelőt keres fel. Forráshoz csak akkor megy, ha inni akar s tovább nem marad ott, bármily jó legyen is a legelő. A teve ösztönszerűleg megérzi, hogy forrás mellett leghamarább találkozhatik emberrel. Ha ilyet látott vagy szimatolt, napokon át menekül szünet nélkül, de egészben véve nagy nyugalommal. Ha menekülés közben legelőre akad, ott egy kissé időzik s jóllakik, mielőtt tovább szaladna. Éjjel tamarix mellé fekszik, puha talajra, s csak hajnalban fut tovább. Bárminő növényt eszik, de legszivesebben a szélről kuszált száraz fűcsomókat. A legelőket meglepő biztonsággal találja meg s egyenes vonalban megy egyiktől a másikig, még ha több-napi távolban is vannak egymástól és a tájékozódásra semmi támpontja nincsen.

A tevét gyakran találni magánosan vagy párosával, de rendszerint négy vagy hat állat van együtt, míg 12–15-tagú csordák ritkák; vezetőjük mindig erős hímállat. A szelid teve minden tizenhétedik hónapban szül aprót, még pedig először nyolc éves s utoljára tizenöt éves korában. A fiatal állatot negyven napig szoptatja, mielőtt megtanul füvet rágni, de a szoptatást egy éven túl is folytatja.

A szelid teve húsz éves koráig munkabíró; a vadról azt állítják, hogy ötven éves kort ér el, de ez bizonytalan és nem is valószínű. De ABDU REHIM egy ízben egy öreg teve

izmai között mongol golyót talált, melynek alakja olyan volt, minő golyót a mongolok 40—50 év óta már nem használtak. Leírása szerint hegyvidéki tevét nehezebb volt löni, mint a Taklamakán állatját. CSERNOFF azt következtette ebből, hogy a bennszülött vadászok kevesebb lőporral és tökéletlenebb puskával lőnek, mint mi; golyójuk nem hatol be elég mélyen s gyakran megreked, mielőtt érzékeny szervet megsebzett volna.

A vad teve *Jardang-bulak* és *Khámi* között mindenütt előfordul. Nyugat felé sohasem megy túl a Jing-pen és Turfan közti úton. Hatodik tanyahelyünk (március 13-ikán) tekinthető a szélsőpontnak, ameddig a *Kurruk-darja* medrében nyugat felé terjeszkedett. A *Kurruk-tagban* leggyakoribb *Altimis-bulak* völgyében s ettől keletre. De a teve igen nyugtalan állat, mely a nomádéletet nagyban űzi.

ABDU REHIM hat évig volt tevevadász s ez idő alatt 13 tevét terített le, amiből látni, hogy tevét löni nem könnyű dolog. Atyja egy ízben fiatal tevét akart fogni, hogy azt fölnevelje és megszelidítse. Türelemmel lesbe állott, de amint a picike megszületett, anyja veszélyt gyanított, porontyát nyaka és álla közé fogta s oly gyorsan menekült, hogy utól nem érhetette senki.

ABDU REHIM csinos, jókedvű s erőteljes fiatal ember volt, aki mindig igazat mondott s ha valamelyik kérdésemre nem adhatott megfelelő választ, bevallotta, hogy nem tudja. Más mozlím ilyenkor valami mesét talál ki, de ABDU REHIM sohasem hazudott. Nyolc tevéjét bámulatos ügyességgel gondozta, mindig és mindenütt kéznél volt, a málhát úgy emelgette, mint valami rabszolga s a források közti legrövidebb utat úgy ismerte, mint a teve maga. Öröm volt nézni, amint nehéz, esetlen puskájával a vállán a lovagló teve hátán termett; hajlékony és erős volt, mint a tigris. Esténként mindig sátramba hívtam s elmondattam tapasztalatait. Szerettem volna még hosszabb ideig szolgálatomban

tartani, de nagyon visszavágyakozott szülőföldjének hegyei közé.

Midőn március 18-ikán indultunk, hét kecskebőr-tömlőt, továbbá két zsák jeget és két zsák kámist vittünk magunkkal, utóbbit a tevék részére arra az esetre, ha legelőt nem találunk. Útközben egy fiatal s egy öreg teve nyomait láttuk s ezek oly frissek voltak, hogy az állatok reggel mehettek arra. CSERNOFF égett a vágytól, hogy tevét lőhessen s KHODAI KULLUVAL eltűnt a dombok mögött. ABDU REHIM szokása szerint elől nyargalt, tevéit vezetve, utána FAISZULLAH következett négy állatunkkal, leghátul magam. ÖRDEK szokása szerint gyalog ment.

Elővédünk hirtelen megállott s embereim leszálltak; nagy, fekvő tevét vettek észre. ABDU REHIM puskájával a hátán feléje kúszott. Én hozzája lopódtam s messzelátómmal egy csordát vettem szemügyre, mely nagy fekete himből (*bughra*) s öt világosabb állatból állott. A *bughra* éppen felemelkedett s fejét táguló orrlyukaival nyugtalankodva felénk fordította. Három állat kérődzve feküdt s kettő legelt.

Míg mi mintegy 800 lépésnyi távolban, jól védett ponton, ahonnan a csorda minden mozdulatát követhettük, visszamaradtunk, ABDU REHIM arra felé kúszott, amerre a nyomok CSERNOFFOT is vezették. De a szél éppen felőlünk fújt s a himteve bajt szimatolt. Nyugat felé ment, a nőstények felé, azután megállott, feszülten felénk nézve, folyton szaglászott s ismét tovább ment; a többi teve nem gyanított semmit.

Most eldőrdült a lövés; a nagy távolság miatt nem talált, de a *bughra* a lövés zajától megijesztve, gyors futásnak eredt. A nőstények egy ideig tétováztak, aztán villámgyorsan felugrottak s oly vágatva tűntek el, hogy nyomukban hatalmas pörfelhő kavargott. A *bughra* egyedül szaladt, a többiek sűrű tömegben száz lépésnyire tőle. Messzelátómmal néztem a menekülőket, de a nagy állatok néhány perc

mulva apró fekete pontokká zsugorodtak össze s azután már csak a porfelleg jelezte útjukat. Az állatok nagy sietséggel s pihenés nélkül menekültek; belekerültek abba a levegőáramlatba, mely a karaván szagát felénk vitte s így megismerték a veszedelmet. ABDU REHIM abban a nézetben volt, hogy három napig maradnak a sivatagban, mielőtt nagy körúton visszamerészkednek a hegyek közé.

Másnap reggel se jutottunk még messzire, midőn a vadászok dél felé magányos tevét vettek észre, mely bölcseledve sétálgatott elszáradt tamarixok között. Három puska-cső irányult feléje s három lövés dördült el, de a távolság nagy volt s a teve mérsékelt ügetésben szaladt éjszakkelet felé; e közben útunkat keresztezte, úgy hogy bal kezünk felé került, hirtelen megállott s a sivatag csendzavarói felé pillantott, sőt a rája támadó kutyákkal sem törődött sokat. CSERNOFF másodszor is lőtt, a teve összerezsent, lábait ki-meresztette, farkát felkunkorította s a kutyáktól kergetve mérsékelt tempóban kelet felé szaladt. A vérnyomok azt mutatták, hogy a teve megsérült, de a seb csekély lehetett s az állat nemsokára eltűnt.

Újabb bizonyítékát kaptuk meg annak, hogy a teve mily ostoba és vigyázatlan. Ez az állat annyira érdeklődött tevéink iránt, hogy az első lövések után néhány pillanatra megállott. CSERNOFF lóháton üldözte s ötven lépésnyire közelítette meg, de a kutyák elrontották a tervét. A teve alighanem a forráshoz jött, hogy igyék; sebe semmiesetre nem volt nagy.

További útunk a *Kurruk-darja* kiszáradt medrét követte; sokszor elhagytuk a medret s homokdűnákat kereszteztünk, de csakhamar ismét a meder mellé kerültünk. A sivatag mindig terméketlenebbé válik; gyakran kereszteztünk dél felé irányult tevecsapásokat, melyek valószínűleg az *Avullu-köll*hez vezetnek, majd ismét a folyó medrében vagyunk, mely itt 94 méter széles és hetedfél méter mély s

kihalt erdőn halad keresztül. Ez valóságos megkövesült folyó. Ha egy darab Tárímot veszünk, annak vizét eltüntetjük s erdejét elhervasztjuk, az eredmény szakasztott ugyanaz lesz, mint a mi itt előttünk feküdt.

Ismét tevecsapáson járunk, de a csorda valószínűleg csak egyszer használta ezt az utat, mert a vad teve nem tart be határozott csapást, hanem minduntalanul változtatja útjait s ezzel is fokozza biztonságát. Ebben a tekintetben ravaszabb a tigrisnél, mely könnyen csapdába kerülhet, mivel mindig egyazon úton jár.

A *Kurruk-darja* medre egészen megszűnt s a térséget, melyen most haladtunk, valaha elárasztotta a régi *Lop-nor* tó vize. Ezért vége szakadt az erdőnek is, és mindenfelé sok csiga fordult elő. Több helyütt agyagcserepeket is találunk, melyek arra utalnak, hogy itt valaha emberek éltek. A talaj helyenként sókéreggel van bevonva, ami arról tanuskodik, hogy a tó lassanként sóssá vált, mikor a beléje folyó vizek elapadtak. A sólerakodások egyébként sokkal gyakoribbak volnának, ha a szél a talaj felszínét folyton le nem gyalulná.

Most *Altimis-bulakot* (a hatvan forrást) kellett megtalálnunk. Ezért éjszakkelet féle fordultunk s megmásztuk a *Kurruk-tag* alacsony kiágazásait és dombjait, ahonnan a sivatagnak teljesen sík, de érdes felszínét átpillanthattuk. ABDU REHIM kóborlásai alatt csak két ízben látott messze délen hótakart hegységet, de soha sem hallott semmit az *Asztin-tagról*.

Estefelé erős éjszaki szél kerekedett; felhők borították az eget s a nagy sötétségben nem találhattuk meg a forrást, amiért is 38 kilométernyi menetelés után egészen kopár agyagsivatagban ütöttük fel tanyánkat. Öt napja nem találunk egy csepp vizet sem s ami kevés még tömlőinkben volt, az megromlott. Húskészletünk is elfogyott s vacsoránk ez este ugyancsak szegényes volt. A szél egész este füttyült s

duzzasztotta sátram ponyváját s nekem minden térképemet és írásomat be kellett csomagolnom, mert ha a szél véletlenül feldönti sátrammat, összes feljegyzéseim menthetetlenül veszve vannak. A szél gyorsasága még hajnalban is 11 méter volt másodpercenként.

Midőn hajnalban sátramból kiléptem, vigasztalan táj terült el körülöttem. Éjszakketel felé alacsony földhát terül el, délkeleten a sivatag felé ereszkedik a talaj, egyébként messze távolban apró gerincek és földhátak látszanak; a talajt törmelék borítja s növényzetnek nyoma sincs; minden mállik, kopár és pusztá.

Ma ABDU REHIM testvére, MELIK AHUN vezette karavánomat; némán és nyugodtan ült magas tevéjén, vezetve a hosszú menetet, mint ahogy a révkalauz vezeti hajóraját. Midőn egy dombon átkeltünk, tágas szabad térséget pillantottunk meg, melynek közepén a talaj sárgásan fénylett: az áldott természetű pompás oázis, *Altimis-bulak* volt.

ABDU REHIM és MELIK a szabadban élesedett szemeivel rögtön felismertek egy a keleti szemhatáron legelő tevényáját, melyet én messzelátómmal is alig bírtam felfedezni. Most a tapasztalt tevevadász vette át a vezetést s a karavánt nagy kerülővel alacsony dombsor mögött járattatott tovább. ABDU REHIM és CSERNOFF az oázis kámisföldje felé siettek, s én is követtem őket, hogy a vadászatnak szemtanúja lehessenek. Átszeltük a «hatvan forrás» patakját, ahol pompás jégdarabokat leltünk — úgy ahogy vezetőink már egy hónap előtt megjósolták volt — s azután behatoltunk a kámis- és a tamarixbozót közé.

A tevecsorda megint nagy sötét bughrából és öt világos tevéből állott, — lehet, hogy ugyanaz volt, melyet már egyszer láttunk. A vén állat s az egyik fiatal javában legelt, míg a többiek felénk fordított fejjel a földön feküdtek. Mintegy háromszáz lépésnyire voltunk tőlük s a szél felőlük fúj,

úgy hogy közeledésünket nem vehették észre. Ránk nézve az volt a legfontosabb, hogy észrevétlenül közeledhessünk hozzájuk, habár tulajdonképen nagy gyávaság volt részünkről, hogy ily alattomos módon támadtunk rájuk.

Engem leginkább az érdekelt, hogy szabad mozgásukban és rendes szokásuk közepette lássam a tevéket, de nem akartam embereimet a lövéstől visszatartani, mert a karaván ezt zokon vette volna; hozzá még ABDU REHIM hivatásos tevevadász volt. A mozlímoknak nincs semmi érzékük az állatok szenvedései iránt s a tilalmat saját maguk ellen irányuló szeszélynek tekintették volna. Vadászainknak valószínűs ünnepje lehetett ily alkalom, ez lerítt az arcukról; ha tevére leskelődtek, se nem láttak, se nem hallottak semmi mást s szemükben a szenvedély tüze lobogott. Én pedig megkönnyebbülve fellélegzettem, ha lövésük nem talált, mert mindig a tevével rokonszenveztem. De most úgy kívánta a sors, hogy egy ártatlan életet oltsunk ki.

ABDU REHIM arra kért, hogy maradjunk ott, ahol voltunk, míg ő nagy kerülővel közelebb akart férközni a tevékhez. Nesztelenül és láthatatlanul, mint a párdac, siklott a bozótban tovább; magunk sem tudtuk, merre van. Eközben pompás alkalom nyílt az állatok mozdulatainak megfigyelésére. A két legelésző teve lehorgasztott fővel sétálgatott; amikor szája megtelt, a száraz kámist hangosan ropogtatva, felemelte fejét s szemét a látóhatáron körüljáratta. Cseppet sem nyugtalankodott s sejtelve sem volt arról, hogy mi sors vár reá.

Most eldőrdült ABDU REHIM puskája s öt teve lassú ügetésben szaladt bokraink felé; de veszedelmet szimatolhattak, mert hirtelen megfordultak s vad futással nekivágtattak a hegynek, a széllel szemben. Ez éppen oly okos, mint természetes stratégia volt, mert a szél ellenében megszimatolják az ellenséget, míg ellenkező irányban a veszélybe rohanhatnak. A fiatalabb legelésző tevét hasába találta a

golyó, míg egy másik golyó nyakába furódott, amint a többiek után akart szaladni.

Midőn hozzáértünk, mind a négy térdén feküdt s rágta a fogai közt levő sarat. Időről-időre hátsó lábára akart emelkedni, de mivel ezek nem bírták a test súlyát, lerogyott. Arckifejezése nyugodt és lemondó volt, félelemnek vagy csudálkozásnak jele nélkül; csak ha orrát simítottuk, akart harapni. Nagyon hasonlított a szingeri szelíd tevékhez. Miután minden oldalról lefényképeztük, ABDU REHIM felvágta nyakának ereit s a vér erős sugárban omlott ki. Kevés rángatózás után kimult a sivatag fia, mely még pár perccel előbb békésen és nyugodtan legelészett a sás között. A többi teve rég eltűnt szemeink elől. ABDU REHIM pedig boldog volt, hogy öreg atyját jó rakás tevehússal lephette meg.

Szingeri tevéinket éjjel meg kellett kötöznünk és nappal is őriznünk kellett, nehogy hazaszökjenek. Helyérzékük rendkívül fejlett, úgy hogy akkor is haza találának, ha egészen ismeretlen vidékre kerülnének, akár harminc napi járóföldre *Szingertől*. ABDU állítása szerint a tevéknek köszönhetjük, hogy az est sötétjében *Altimis-bulakba* találtunk.

A vad tevék gyakorisága a *Kurruk-tag* tövében nagyon változó; ha a vadászok *Lukcsin* vidékén nagyon szorongatják, ide tódulnak és viszont. Ebben az esztendőben nagyon sok volt itt. Ha békében hagyják őket, minden harmadnap ellátogatnak a forrásokhoz. Nyolc tevéből álló csorda dél felől jött, hogy jeget nyaljon. Mikor vadászaim oda érkeztek, már csak hült helyüket találták.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A régi Lop-nor tó.

Sátrainkat tamarixbokrok és sás közé, közvetlenül a források mellé állítottuk fel. A sivatagbolyongás után gyönyörű egy hely volt ez és örömmel néztük, miként kéjelegtek a tevék és lovam a dús legelőn s mily élvezettel szürcsöltek a forrás vizét. Hosszabb időt akartunk itt tölteni, hogy állataink erőhez juthassanak a küszöbön álló sivatag-utazás előtt. Élelmiszerekben majdnem hiányt szenvedtünk; rizs és kenyér volt ugyan bőven, de aki mindig csak ebből él, csakhamar ráun. CSERNOFF és én nem birtunk tevehúst enni, de a mozlimok jó étvágygyal fogyasztották el.

Szingerből való embereim haza kíváncsoztak, de mégis birtam velük a következő megegyezésre jutni: MELIK és öccse négy tevével *Altimis-bulak*ban marad, míg ABDU a többi tevével két napig elkísér, hogy saját tevéink terhen könnyítsen s jeges zsákokat szállítson. Messzebb nem mert követni, mert roppantul félt az előtte ismeretlen sivatagtól.

Öt napot töltöttünk ebben a csodálatos oázisban, a leggyönyörűbben, melyet valaha láttam. A jardang-bulaki erőltetett menetelés után jól esett a pihenés; a légkör ugyan nyugtalan volt, de ezzel nem törődtem, mivel sátramát áthatolhatatlan kámis- és tamarixfal övezte s a szélről korbácsolt bozót zörgése kellemesen hangzott. Vadászaink vadrucát és antilopot űztek, de kevés sikerrel, magam pedig csillagászati megfigyeléseket végeztem. ABDU REHIM a vidék-

ről való földrajzi ismereteimet gyarapította az összes források felsorolásával, melyeket ismert; ezeknek fekvését oly pontosan tudta megállapítani, hogy egy évvel reá hármat közülök meg is találtam, amidőn máris kritikus helyzetben voltam. Ezenkívül leírt nekem valamennyi régi utat, melyeket a *Kurruk-tagon* ismert.

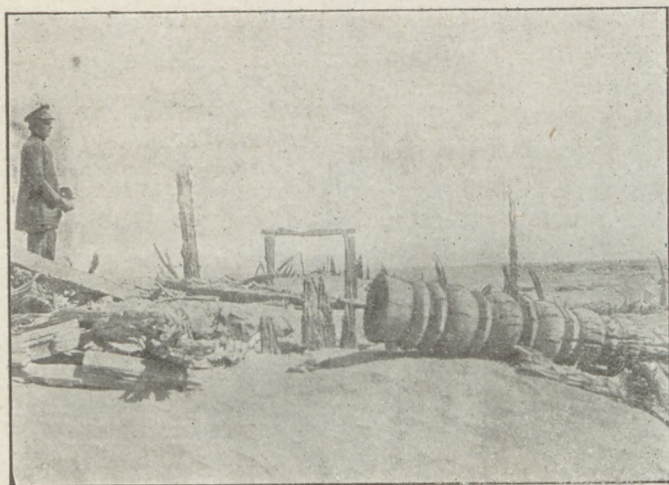
Előkészületeinket elvégezve, nagy jégkészlettel s négy zsák kámissal ellátva március 27-ikén útnak indultunk. Céлом az volt, hogy a Lop-sivatagot éjszokról dél felé átszeljem s tiszta képet nyerjek a régi tó kiterjedéséről és megcáfolhatatlan bizonyítékot a tómedence létezéséről. Már a *Kurruk-darja* medrében való utazásom és a tóba való torkollásának megállapítása megerősítették a khinai térképek helyességét és báró RICHTHOFEN, valamint saját magam nézeteit, melyeket ebben a vitás kérdésben vallottunk; még csak az volt hátra, hogy a tó régi helyének keresztmetszetét készítssem el.

Ez az út nem járt veszélylyel; a *Kara-kosunig*, ahol vadat és halászokat találtunk, egy hét alatt juthattunk el és még ha a vízkészletünk elégtelennek bizonyulna is, nem kellett kétségbeesnünk. Zsákjaink (*tagar*) feszültek a jégtől, de bárhogy védtük is a Nap ellen, néhány hektoliter mégis elcsöpögött az első napon.

A patak, mely *Altimis-bulak* felől a síkság felé csergedezett, már száz méterrel odébb elveszett a homokban és törmelékben; itt még egy falka ruca tanyázott, melyekből CSERNOFF ötöt lelőtt, ami jó pecsenyével látott el. Harminc kilométernyi út után kiérkeztünk a sivatagba, mely egészen terméketlen s még száraz fát sem szolgáltat. A tómedencét ellepi a fehér csigák tömege, melyek az agyaglerakódásokból előkerülnek, amint a szél azokat mállasztja. Helyenként vékony homokréteg födi a talajt s abból tömérdek cserép, sőt vastárgy kerül napfényre.

CSERNOFF és ÖRDEK, kik gyalog mentek, hogy a leg-

jobb útat kiválasszák, délután három órákor hirtelen megálltak s minket is magukhoz hívtak. Nehány ház romjaira bukkantak! A barázda, melyet követtünk, éppen a romokhoz vezetett; hacsak kissé eltérő útat választunk, nem találjuk meg; különben is annyira hasonlítottak a megszokott kihalt erdőhöz, hogy csakis közvetlen közelből ismerhettük fel a nevezetes leletet: emberi lakásokat a Lop-nor északi partján!

Csernoff a romok között.

Rögtön tanyát ütöttünk s megvizsgáltuk a helyet, hogy áttekintést nyerjünk a romok fölött. Itt valaha három ház állott, de hatalmas gerendáik és deszkafalaik összeomlottak s a szél a homok alá temette azokat. De az alapgerendák még eredeti helyzetükben voltak s ennek segélyével megcsinálhattam a házak alaprajzát. Hogy a házak jó régiek lehettek, kitünt abból, hogy harmadfél méter magas agyag-alapzatra voltak építve. Ezek valamikor sík talajon állottak, de miután az kiszáradt, a szél annyira kivájta és lesúrolta, hogy csak a házaktól védett részei maradtak fenn. Tömer-

dek agyagedény és apró tálaeska hevert szanaszét s néhány khinai pénzdarab és vasbalta is előkerült.

Az egyik háznál ásás közben nevezetes fafaragványokat találtunk, melyek falainak díszítésére szolgáltak. Alatta egy király képe volt, koronával a fején és háromlábbal a kezében, továbbá koszorús férfi képe, mindenféle díszítés, lótuszvirág, rács stb.; mind művésziesen faragva, de már korhadó állapotban. Délkelet felé egy *tóra* emelkedett, mely útmutató vagy más jel lehetett. Más három vele oly alakot képezett, mint az Oroszlán-csillagzat négy főcsillaga; egymásközti távolságuk $5-7\frac{1}{2}$ kilométer volt. Több épület nyomára nem bukkantunk, bár késő éjjelig kutattunk, de ekként mégis sikerült megtalálnunk a *Kömur-szalldi-jol*nak, annak a régi útnak folytatását, mely Korlából a Lop-nor éjszaki partját érintve, Szu-csouba és Pekingbe vezetett.

ABDU REHIM most megvált tőlünk s felvette bérét; ez másfél jambára rúgott (= 282 korona), ami bizony sok volt, de megérdemelte kitűnő szolgálataival s megbecsülhetetlen felvilágosításaival, melyekkel ellátott. KHODAI KULLUT megbízta, hogy ABDUT *Altimis-bulak*ba és *Szingerbe* kísérje el s onnan a fafaragványokkal valahogy kerüljön *Tura-szalldan-ujba*. Megbízását kitűnően végezte, sőt, mint monda, *Altimis-bulak*ban még egy tevet is lőtt. Ezt ugyan senki sem hitte el neki, mert addig még nyulat sem lőtt, de később bebizonyíthatta állítását és egyúttal azzal is meglepett, hogy igen jó vadász. A két férfi kora reggel indult útnak; *egy* nap alatt kellett *Altimis-bulak*ba menniök, mert egy csepp vizet sem adtunk nekik a mi nagyon megapadt vízkészletünkéből, mely minket is útnak gyors folytatására kényszerített. Karavánom most már nagyon kicsi volt; rajtam kívül csak CSERNOFF, FAISZULLAH és ÖRDEK, négy teve, egy ló és két kutya: ennyi volt az egész.

Későn indultunk, mert a nap felét még a romok között töltöttük, fényképezéssel és felméréssel. A kisebbik ház,

mely diszítései után ítélve templom lehetett, 5·6 méter széles és 6·6 méter hosszú volt. A nagyobbik ház méretei $52·4 \times 18$ méter voltak; több szobára oszlott, melyek különböző nagyságúak voltak. Láttuk, hogy a homok jól konzerválja az építőfát, mert míg a homok alá temetett részek igen jó karban voltak, addig a szabadon heverő darabok összevissza repedeztek s erősen porlásnak indultak. Egyes gerendákon még annak az irónnak húzásait is láttuk, mellyel valamikor a gerendákba vágandó lyukak körvonalait előrajzolták; néhány gerenda díszesen esztergályozva volt s úgy látszott, mintha egymás fölé rakott korongokból és golyókból állana.

A külső helyiségek egyike juhakol lehetett, mert talaját magas juhganaj fedte. A tetőrészek mind egy rakáson heverték a házak nyugati oldalán, ahová a legutóbbi vihar hordta. Az építőanyag kizárólag nyárfa volt, mely a környéken bőven termett. A talaj alakulásából azt következtetem, hogy ezek az épületek valamely tó félszigetén vagy két tó közötti szoroson állottak. Valószínű, hogy a partvonal a Lop-nornál is ugyanolyan rendetlen és szeszélyes volt, mint a Karakosuné. Ami pedig az épületek rendeltetését illeti, úgy azt hiszem, hogy nagyobb postaállomás lehetett itt a Szu-csouba vezető országút mentén.

Míg CSERNOFFAL együtt a romokat felmértem, másik két emberem a vidéket bejárta, de mivel több rom nem akadt, útunkat tovább folytattuk. Útunk irányát a barázdák, melyeket a szél a homokba vájt, előírták s azoktól eltérnünk nem lehetett. Gyakori volt a kihalt erdő, mely kétségkívül a régi tó szigeteiről maradt meg. Később eltűnt a homok s mi húsz kilométernyi út után kis mélyedésben állapodtunk meg, ahol néhány tamarixbokorból talajvíz jelenlétére következtettünk. De midőn a kút ásásához akartunk hozzáfogni, kiderült, hogy az ásót a romoknál felejtettük. ÖRDEK, kin ez a hanyagság mult, kész volt érte visszamenni; de én

aggódva gondoltam arra, hogy a hosszú utat egyedül kell megtennie, mivel ebben az évszakban gyakoriak a homokfergetegek. Minthogy azonban kevés vizünk volt, mégis útnak eresztettem, meghagyva neki, hogyha újból ránk nem akadna, egyenesen délnek tartson, hogy a *Kara-kosun* partját elérje. Nem várhattunk visszatértéig, de hogy megkönnyítsem feladatát, lovamra ültettem. Éjfélkor útnak is indult, északi irányban nekivágva a sivatagnak.

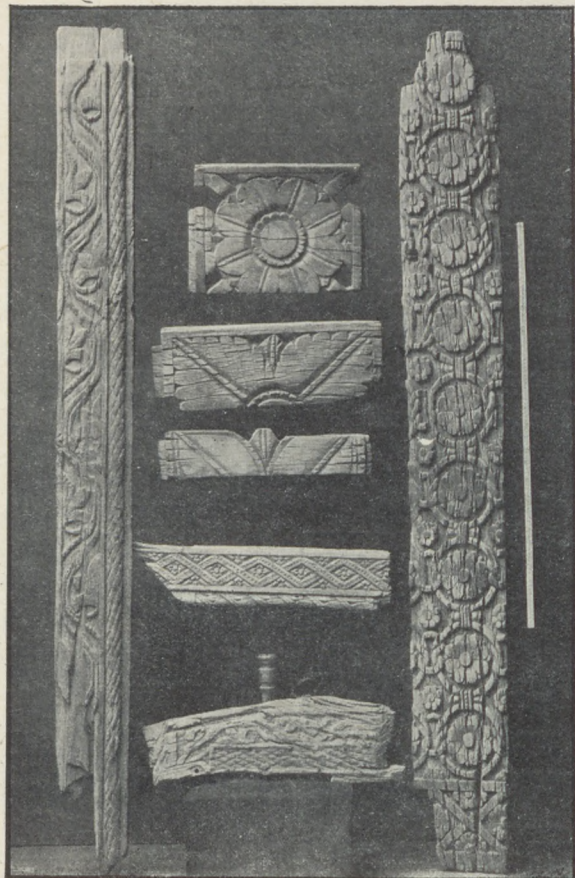
Amitől tartottam, az hajnali két órakor már be is következett; északkeleti vihar kerekedett s a homokfelhő egész nap kavargott. Messzire nem lehetett látni s a fergeteg hamar eltüntette karavánunk nyomait. Abban reménykedtem azonban, hogy ÖRDEK a vihar kitörésével sorsára bízza az ásót és rögtön visszatér.

Nekünk tulajdonképen kedvezett a vihar, mert hátunkba támadva, szinte előre tolt s megkönnyítette a járást. A sivatag mind pusztábbá vált, még a holt erdő is megszűnt, a homokdűnák összefolytak s csak ritkán akadt köztük egy kis bájir. A dűnák magassága egyébként csak öt méter, de hátulról úgy láttuk, hogy a homok délnyugat felé, amerre a szél kergeti, mindig magasabbra emelkedik. A holt kámist, melyet helyel-közzel találunk, a vihar délnyugati irányban úgy lecsapta, mintha óriási kefével járt volna rajta végig.

Egy helyen, ahol néhány fadarabot láttunk, felütöttük sátrunkat; még ezzel a munkával foglalatostoktunk, mikor egyszerre megjelent a derék ÖRDEK, kezében az ásóval és kantáránál fogva vezetve lovamat, melyet a hatvan kilométernyi erőltetett út s a rossz talaj majd levett lábáról. De ÖRDEK nevezetes hírt is hozott.

Vihar közben eltévedt, elvesztette nyomainkat s egy tórahoz jutott, melynek közelében gazdag fadaragással díszített házak romjaira bukkant. Hevert ott agyagtál, nyárs, balta, fémtárgy, pénz és mindenféle egyéb tárgy is, melyek közül egyet-mást magával is hozott. Azok közt volt két

faragott deszka is, még pedig a legjobb, amit találhatott. Nagynehezen megtalálta az első romot s ott ásónkat is. De a nehéz deszkákat hiába próbálta a ló hátára kötni; ez annyira félt tőlük, hogy végre is vállára kapta s így indult

Ördek lelete: faragott deszkák.
(Jobb oldalt egy méterrúd.)

visszafelé. Válla még most is véres volt a kötelektől. Midőn régebbi tanyánk helyét elérte, újból a lóra akarta rakni terhét, de az ismét ellenkezett s végre kiszabadult. Hosszas kínlódás után, csak nagy nehezen bírta ÖRDEK a lovat meg-

fogni, de mivel már nagyon fáradt volt, a deszkákat a sivatagban visszahagyta.

Tudtam, hogy ez a hír jövő évi tervemet megváltoztatja. Mindenekelőtt azonban biztosítani akartam a deszkákat s ÖRDEKET megbíztam, hogy keresse meg. Mire reggel felkeltem, már meg is volt a deszka. Igen jó karban tartott deszkák voltak, faragott virágokkal és füzérekkel díszítve. Szerettem volna rögtön visszafordulni, de ez nagy dőreség lett volna, hiszen vízkészletünk csak néhány napra futotta s a meleg évszak óriási léptekkel közeledett. Meg kell tehát változtatnom útitervemet! A romokhoz okvetlenül vissza kellett térnem, bármibe is kerüljön, de a nyarat Tibetben akartam tölteni, hogy télen térjek vissza a Lop-norhoz. De vajjon megtalálhatjuk-e a helyet ebben a lapályos sivatagban, ahol a szemünk hiába keres tájékoztató pontot? Nem kételkedtem benne, mert bíztam helymeghatározásaimban. ÖRDEK azt állította, hogyha *Altimis-bulak*ba elvezetem, onnan mindenesetre eljut az új romokhoz. Már most vágyódtam oda, bár még nyolc hónapig kellett kíváncsiságomat türtőztetnem. De áldottam az otthagytott ásót, mely erre a nagyszerű felfedezésre okot adott.

Március 31-ikén elállt a vihar s az ég legtisztább türkizkékjében pompázott, mely élesen elvált a sivatag egyhangú szürkéssárga színétől. A holt erdő véget ért, elhagytuk a Lop-nor tenyészeti övét. Gyalog megyek s ezzel időt nyerek, mert a karaván nyomomban gyorsabban halad, azonfelül ilyenkor enyém a felelősség. Rendszerint mezitláb indulunk útnak, de a forró homok csakhamar annyira perzseli talpunkat, hogy cipőt kell húznunk. Csak az érez enyhülést, aki utolsónak maradva, a tevék lábainak nyomába léphet, ahol a felkevert homok az éjjel hidegétől még hűvös.

A Lop-sivatag sivárabb, mint a *Csercsen*-sivatag, mert ott legalább legelőt és kútvizet találtunk, míg itt az ásásnak eredménye sem lett volna. Egy kihalt tamarix mellett ütöt-

tük föl tanyánkat. Tevéink fáradtak és bágyadtak, mert öt nap óta nem ittak semmit, de április elsején mindegyik állatnak egy vedérrel adtunk vizet, mire már csak egy napra való készletünk maradt. Az utolsó kámis-zsákot is kiürítettük. Sietnünk kellett, hogy elérjük a *Kara-kosunt*, mely még 60—70 kilométernyire lehetett. Szokásom szerint korábban indultam s egyenesen délnek tartottam. Kopár dűnák voltak mindenfelé, a sivatagnak ugyanaz a vigasztalan képe, melyet már oly gyakran láttam.

Órdek leletei (egy évvel később felvéve.)

Így eljutottam egy magas dűna tetejére, ahol fáradtan leültem, ledőltem s a szemhatárt messzelátómmal átkutattam. Homokbucka, csupa homokbucka mindenfelé! De mi ez? Délkeleten dűnák és járdang-terraszkok között nagy vízfelület terjedt el! Víz ebben a sivatagban! Nem bíztam szemeimben; valami délibábnak kellett lennie!

Oda siettem, hogy eloszlassam kétségemet. Nem csalódtam; valóban tó volt, a legkülönösebb bevágásokkal, öblökkel, szigetekkel, szorosokkal, összevissza kuszált apró vízfelületekkel, aminők csak sík területen és a szélről kidol-

gozott terraszok és dűnák között képződhetnek. De néhány fiatal tamarixon s a puha s buja parti szegélyen kívül tenyészetnek itt sem látszott nyoma.

Végig mentem a tó kanyargó partján, mely délnyugat felé húzódott, majd északnak kanyargott. Követnünk kellett a tó partját, mert gázlót nem találtunk sehol s a tevék elmerültek volna az iszapban. Vize kissé sós volt, de állataink szívesen itták. A tó tömérdek öble nagy kerülőkre kényszerített; a talaj nedves volt s kellemetlenül ingott az aggódo tevék lépései alatt. Úgy éreztük, mintha a víz fölé feszített gummilepedőn járnánk, s ha az kilyukad, menten a habokba veszünk.

Nem kétkedtem abban, hogy ez nem lehet a *Kara-kosun* kezdete, mert akkor tömérdek kámist kellett volna találnunk. De honnan jó tehát ez a víz? Csekély sótartalma bizonyította, hogy még fiatal eredetűnek kell lennie. Ha régi volna, már látnunk kellene a fiatal kámishajtásokat, melyek a vízzel hihetetlenül gyorsan terjednek. Úgy vélekedtem, hogy a tó a Tárimnak amaz új ágától ered, mely *Sirge-csapp-gan* mellett ágazik ki a főfolyóból.

Bármily nevezetes volt is ez a felfedezés, amennyiben a Lop-nor bonyolult kérdésének megfejtéséhez közelebb vitt, mégis ebben a pillanatban kevés hasznunk volt belőle; legelőször is legelőre és élelmiszerre volt szükségünk, mert rizsen és teán kívül egyebünk nem volt s ily sovány táplálék mellett éhségünket sem csillapíthattuk. Ahelyett, hogy egyenesen délnek tartottunk volna, a *Kara-kosun* felé, beleütköztünk ebbe a kacskaringós partú tóba — igazi áprilisi tréfa!

Mivel a tó mindig odább nyugat felé húzódott, elhatároztam, hogy megállapodunk, mert gázlót akartunk keresni. Nyilván a Tárimnak egy egészen új ága mellett álltunk, és bár áramlást nem vettünk észre, mégis egészen friss vízszintlőt láttunk, mely arról tanuskodott, hogy a víz — bizo-

nyára a Tárím vizének esése következtében — egy méterrel apadt. A tavat környező magas dűnák s apró szigetek igazolták, hogy már ugyanott voltak, amikor a vidék víz alá került.

CSEBNOFF nem nyugodott meg addig, míg járható gázlót nem talált, melyen átkelhettünk. A tevék örömmel fogadták a (90 centiméter mély) fürdőt. A túlsó parton megint magas dűnák közé kerültünk s a tó csakhamar eltűnt szemünk elől. A homok magasabbra meg magasabbra tornyosult s a dűnák gerincei már 8—11 méter magasak voltak. Embereim rosszkedvűek voltak s azt hitték, hogy ez a tó volt a *Kara-kosun*. Magam is önkéntelenül erről töprengtem. Ha így van, akkor el vagyunk veszve! A tevék lihegték a puha homokban s oly búsak voltak, mintha afölött töprengnének, miért is hagytuk el oly hamar a tavat. A nap egyenesen arcunkba sütött s a hőség tűrhetetlen volt.

De még ekkora nem volt a veszély. A táj csakhamar örvendetesen változott. A homok megfogyott, eljutottunk a holt nyárfák övéhez s utána már az eleven tamarixokra került a sor. Előttünk emelkedett egy öt méter magas domb. Oda szóltam FAISZULLÁHNak, hogy jőjjön fel velem, hadd nézünk meg a *Kara-kosunt*! És csakugyan! Erről a dombról délnyugat, dél, délkelet és kelet felé mindenütt kisebb-nagyobb vízfelületeket láttunk, tiszta, kék vizet, melyet sárga kámismezők választottak el egymástól.

Sátrainkat közvetlenül a parton, egyik földnyelven ütöttük fel. Örömmel néztem innen a libák, rucák és hattyúk rajait, melyek a tavon úszkáltak és bugdácsoltak. Sivatagutazó szebb kilátást még álmában sem képzelhet. Az úszó madarak bukácsolásából arra következtettem, hogy a tó nem lehet nagyon mély. Vize egészen édes volt.

Sátrunk ponyvája vígan lebegett a tavaszi szélben. Mily különbség a sivatag szeléhez és porához képest! A víz oly gyönyörűen csobogott és félig álmodozva feküdtem a part-

ján, szerencsésen befejezett utazásom fölött gondolkodva. Megállapítottam a régi Lop-nor tómedencéjének létezését, hajdan lakott helyet fedeztem fel s új tóra bukkantam a sivatagban. S emellett sem emberéletben, sem állatban nem esett kár.

De a Lop-sivatag profilját nem találtam elegendőnek. Az aneroid és a hőmérő adatait nem lehet értékesíteni oly vidékeken, ahol a magassági különbségek oly csekélyek, mint itt. Mind erősebben megérlelődött tehát az a tervem, hogy újra felkeresem ezt a vidéket, mert csak a pontos lejt-mérézés tisztázhatja a Lop-nor és Kara-kosun közötti jelentéktelen magassági különbségek kérdését. Régebbi utamon szerzett tapasztalataim alapján éppen azért hangsúlyoztam, hogy a Lop-nor vándorló tó kell hogy legyen, mivel az egész vidék majdnem ugyanazon magasságban fekszik.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Huszonöt nap a csónakban.

Április 3-ikán egész nap dühöngött az északkeleti szél. A tó ellenállhatatlan erővel vonzott; a fojtó homok és hőség után a tó friss hullámain akartam üdülést keresni és meg akartam mérni mélységét is, de nem volt csónakunk. Hogyha elhozzuk vala a vitorlavászoncsónaknak legalább egyik felét, nincsen semmi baj. De azt hittem, hogy a kecskebőrtömlők és létrák segélyével, melyekre azok erősítve voltak, valamiféle tutajt vagy járóművet elő tudunk majd állítani, mellyel a tó felületét bejárhatjuk. Így is történt. A létrákat két rúdhoz erősítettük s a hat levegővel felfújt tömlő elbírta ezt a tutajt, melyen CSERNOFFAL, egy-egy létrán lovagolva, helyet foglaltam. Igaz ugyan, hogy midőn CSERNOFF a helyét elfoglalta, kevés híja, hogy fel nem billent az egész alkotmány; a kecskebőrtömlők már a vízben feküdtek, a létrák azok alatt, s mi félig meztelenül ültünk rajtuk s lábainkat a vízbe lógattuk. Széles hátaink vitorla gyanánt szolgáltak. A szél egyenesen tanyánk felé hajtott. Száz meg száz kacsa, a szokatlan látványtól megriasztva, nagy lármával felszállott. Erősen kellett fogóznunk és egyensúlyoznunk, hogy fel ne forduljunk, amikor nagy hullámok csaptak tutajunkra. Rövid idő alatt teljesen átáztunk, mert a hullámok a tutajon átsaptak és tisztességes zuhanyt zúdítottak ránk.

Harmadfél óráig tartott ez az örületes út. Midőn végre

partra szálltunk, tagjaink a hidegtől kővé meredtek s a hideg annyira rázott, hogy rögtön ágyba kellett feküdnöm s egy jó órába telt, míg némileg felmelegedtem. Este a szél valóságos buránná fajult, mely a hullámokat annyira felkorbácsolta, hogy sátrunkkal messzebb kellett vonulnunk a víz szélétől, nehogy átázzunk.

Midőn április 5-ikén felkerekedtünk, reméltem, hogy a *Kum-csappgan* partján fekvő első emberi lakásoktól már nem vagyunk messze. Nem is csalódtam, mert másnap este hatalmas füstoszlopot láttam a mocsarak fölött emelkedni s ÖRDEKNEK sikerült egy halásztársaságra bukkanni, mely libákkal, tojásokkal, rizzsel, liszttel s kenyérrel, szóval mindazzal bőven ellátott, amire szükségünk volt.

Április hetedikén elértük a Tárimot azon helyen, ahol a *Kum-csappganra* és *Tuzun-csappganra* oszlik. A kunyhók még ugyanazon helyen állottak, ahol 1896-ban és a vizek elosztása is ugyanaz volt, mint akkor. Ismét oly pontra jutottam, ahol mostani és régi utamnak felvételeit összehasonlíthattam és összeilleszthettem. Éjjel ritka látványban volt részünk: erős eső kopogott sátramon, úgy hogy a szabadban tanyázó embereim a legközelebbi szatmába (kunyhóba) menekültek.

Reggel két régi ismerősöm látogatott meg: NUMET bég *Abdatl*ből és TOKTA AHUN, a jó öreg KUNCSEKKAN bég fia, ki két évvel ezelőtt meghalt, siratva hozzátartozóitól és alattvalóitól. NUMET bégre jelentős feladat várt; rábízta tevéimet és lovamat, hogy róluk gondoskodják s jó állapotban szolgáltatssa majd vissza, amikor Tibetbe fogunk indulni; megbízta továbbá, hogy élelmiszerről és vezetőről gondoskodják arra az időre, amikor csónakon fogunk *Tura-szallgan*-újba visszatérni.

Kum-csappganban való pihenőnket két nagy ladik-
kirándulásra használtam fel, egyiket abban az irányban, mint 1896-ban, a másikat a *Tuzun-csappganra* s a tó déli

részére. CSERNOFFAL együtt s három evezőssel nagy csónakba ültem, míg FAISZULLÁH két evezős emberrel együtt a másik csónakban élelmiszerünket szállította. Mint az angolnák, úgy siklottunk a sáson keresztül, mely ránk rázta az esővizet, mint valami hatalmas zuhanyt.

Lehetetlen volt erre a vidékre ráismerni, annyira megváltozott négy év óta. Oly helyeken, hol akkor tiszta volt a víz, ma áthatolhatatlan kámiserdők terjedtek el s mellettük új tavak képződtek, melyek új neveket viseltek. Ily új nevek *Kum-köll* (homoktó) és *Jangi-köll* (új tó), mely nevek önmagukat magyarázzák. Ezen a sík áradmányos területen minden változik. A legnagyobb mélység, melyet mértem, 4.85 és 5.15 méter volt, még pedig egy új tóban, a *Toja-gunban*; vannak tehát a *Kara-kosunnál* mélyebb medencék is, míg a régibb tó részeit lassanként betemeti a homok.

Egész útunkon tömérdek döglött halat láttunk, mely a víz színén úszkált, a sásban megrekedt vagy a fenekén hevert. Egyes csatornáokban a döglött halak undorító bűze áramlott felénk s minél tovább mentünk kelet felé, annál tűrhetetlenebbé vált a bűz, mely darúkat nagy számban csalt oda. Evezőseim egynémelyike azt hitte, hogy valami ismeretlen betegség pusztította el a halakat, de egy másiknak az volt a véleménye, hogy a nagy halandóságot az utolsó tél nagy havazása idézte elő, mely vastag rétegben takarván a jeget, könnyen megárthatott a sekély vízben élő halaknak. Az emberek joggal panaszkodtak, hogy a halászat sohasem volt oly rossz, mint az idén.

Hazatérőben nagy figyelemmel néztem, hogy embereim miként fogtak egy gyönyörű hattyút pusztán kezükkel. A pompás állat a nádas szélén úszkált s amint minket észrevett, rögtön alábukott. Embereim teljes erővel arrafelé eveztek, amerre a víz gyűrűdzése alapján gondolták, hogy a hattyú újra fel fog bukni; tényleg oly közel kerültünk hozzá, hogy amikor a vízből kiemelkedett, ijedtében a sás közé

menekült. Ez volt a veszte, mert onnan nem menekülhetett, mikor az öreg JAMAN KULLU a vízbe ugrott s kezeivel megragadta. Rögtön meg is öltük.

Az éjszakát tűz mellett, az «elfelejtett halbőr tavának» egy kis szigetén töltöttük s másnap erős szél mellett a háborgó vizen tértünk haza. FAISZULLÁH, aki még sohasem ült csónakban, halotthalvány volt s szárazföld után áhítozott.

Április tizedikén azon a helyen, ahol a *Tárim* mocsarakra oszlik, megmértük a vízbőséget, mely 29·7 köbméter volt másodpercenként. Négy évvel azelőtt ugyanitt s ugyanily időben még 50·5 köbmétert mértem volt. A nagy különbség onnan van, hogy azóta nemcsak a *Sirge-csappgan*, hanem számos kisebb csatorna is képződött, mely a víz nagy részét a főmederből eltereli. A homokdűna, melytől a *Kum-csappgan* nevét vette, 10·2 méter magas; a tó legnagyobb mélysége 5·2 méter. A 15·4 méternyi magassági különbség a legnagyobb, mely a *Lop-nor* egész alsó medencéjében észlelhető.

A következő napon a *Kara-kosun* déli részeit kerestük fel, mely az északitól egészen eltérő; legnagyobb mélysége csak 1·9 méter, de rendszerint 0·3 méternél nem mélyebb, sőt ennél is sekélyebb. Feneke finom sárga iszap, mely fekete lápon vagy kék agyagon nyugszik; amint az evező ezt felkavarja, tintaszerűvé válik a víz. Midőn a víz oly sekélyé vált, hogy csónakjaink már nem úsztak, embereim kötélén húzták tovább; de utóbb így sem boldogultunk s vissza kellett térnünk. Lábunk tíz centiméternyire merült az iszapba, de azután kemény altalajra akadt, mely vékony sórétegből állt. A *Szate-köll* kiterjedt, sekély állóvíz, közel a sivatagúthoz, mely déli partján *Abdallból Szu-csouba* vezet. Itt sem vízimadarak, sem halak nincsenek, fenekét algák sem borítják, nyáron teljesen kiszárad s medre kemény, repedezett agyagréteggé válik. Az egész tómedence

korai pusztulásra van ítélve s az egész *Kara-kosun* lassanként észak felé vonul.

Másnap *Abdallba* evezünk s a nyugati parton ütöttünk tanyát, ahova a tevéket is elvezettük. A *Tárim* itt még 93.3 köbméter vizet hord másodpercenként, tehát azon a kis darabka úton *Abdalltól Kum-csappganig* 63.5 köbmétert veszít a különféle csappganok vagy csatornák által. A *Tárim* deltája a folyás irányában lefelé vándorol, úgy, mint azok a tavak is, melyeket a sok folyóág létrehoz. A jég olvadása következtében most akkora volt itt a vízállás, mint az őszi árvíz idején. Nyáron két méterrel alacsonyabb a víz állása.

Abdalltól északra egy napi járóföldre a *Tárimnak* egy új ága szeli át a sivatagot, mely ág *Sirge-csappganból* indul ki. A folyónak ezt az ágát eddig csak abdalli vadászok látogatták meg, ezért térképet akartam róla készíteni. De mivel ezt csak csónakok segítségével végezhettem, ezeket valahogyan át kellett szállítanunk a sivatag azon sávján, mely az új ágat a *Tárimtól* elválasztotta. Az volt már most a kérdés, hogy miképen történjék a szállítás, mivel az ily nagy csónakot teve hátán szállítani nem lehet és az a kísérlet sem sikerült, hogy két egymás mögött haladó teve oldalára kössünk egy-egy csónakot. Nem maradt hátra tehát más, mint hogy a csónakokat zsák módjára csúszttassuk a földön, minden csónak elé egy-egy tevét fogva be. A tevéket óvatosan kellett vezetnünk, nehogy megijedjenek és elszabaduljanak; a csónakok pedig nem szenvedtek más kárt, mint hogy fenekük egy kissé lesúrlódott.

Expediciónk ugyancsak komikus látványt nyújtott. Tevéink szórúknak legnagyobb részét elvesztették már s néhány szörpamattól eltekintve, egészen meztelenek voltak. A hosszú, nyikorgó csónakokat egészen ügyesen vontak a homokon át, melyben ezáltal mély barázda jött létre. Embereim mind gyalog mentek; egy harmadik teve

szállította a málhát, a szükséges műszereket és két napra való élelmet.

FAISZULLÁHT bízta meg, hogy a tevéket megint visszavezesse s azután *Miánba* szállíthassa, aminek megtörténtével neki és ÖRDEKNEK megint *Sirge-csappganba* kellett mennie. Én magam CSERNOFF, TOKTA AHUN, JAMAN KULLU és két evezős kíséretében *Jangi-jer* mellett (az «újhely» mellett) megpihentünk, ahol a *Sirge-csappgan*nak első tószerű duzzadását értük el, mely túlnyomó részben sással volt benőve, észak felől pedig magas homok szegélyezte.

A csónakokat azonnal vízre bocsátottuk s az emberek kis tájékoztató utat tettek, hogy a folyó sodrát megkeressék, melyen felfelé akartunk menni, mivel enélkül a kámis és víz útvesztőjében másként el nem igazodhattunk volna. Mivel az idő már későre járt, tovább nem mentünk. A szabad ég alatt töltött éj nem volt kellemes. Erős északkeleti szél kerekedett s csakhamar megeredtek az ég csatornái. Midőn CSERNOFF hajnali négy órakor nemeztakarót borított rám, már jócskán át voltam ázva, lábam vízben fürdött s párnámon apró tócsák állottak, de én mindezzel nem törődtem s nyugodtan tovább aludtam.

Reggel első dolgunk volt, hogy ruháinkat a tűzön szárítsuk; azután útunkra készülődtünk. Műszereim az én csónakomban voltak, az élelmiszer CSERNOFFÉBAN; de az anynyira meg volt terhelve, hogy a hullámok gyakran belécsaptak. *Joldás*, aki engedély nélkül tartott velünk, csak terhünkre volt, mert ha a csónakban elunta magát, a vízbe ugrott s a sásba úszott, ahonnan csak nagy ügygyel-bajjal került elő.

A csónakút vajmi terhes volt. A burán fütyült a sásban s nekünk a sás mentén kellett haladnunk, hogy némi védelmet találjunk. A nyílt vízen a csónakok csekély hullámcsapás mellett is majd felfordultak. Ameddig a víz sodra érezhető volt, még csak ment valahogy. De azután belekerültünk a

sűrű kámis, tamarixbokrok, áradmányok, földnyelvek és földszorosok útvesztőjébe s három órán keresztül hiába erőlködünk, hogy rajra keresztül hatoljunk. Az egész vidék egy óriási, áthatolhatatlan dsungel volt, ahol minden erőlködésünk kárbaveszett.

Végre felgyújtottuk a sást. Nagyszerű látvány volt, mikor a lángok a nedves sásba belecsaptak s ezekből sisteregve és pattogva koromfekete felhők szálltak fel, melyek a szélről szétkergetve, mint valami gyászfátyol, a mocsár járatai fölé nehezedtek. A levegőben hatalmas koromcáfatok szállingóztak s mi ép úgy bekormozódtunk, mint átáztunk, midőn a csónakokat a tűz nyitotta utcákön a szabad vízre kipeltük.

A folyó sodra itt olyan hatalmas volt, hogy evezőseink a legnagyobb erőmegfeszítéssel is csak lassan juthattak a víz ellenében előre; estefelé megfelelő száraz nyugvóhelyet kerestünk, de mivel ilyet seholsem találtunk, néhány tamarix mellett maradtunk, s hogy legalább szárazak maradjunk, kámisból raktunk ágyat. Csípős szélben végeztem megfigyeléseimet s a vihar annyira felkorbácsolta a vizet, hogy fehér habja mindenfelé szerte fröccsent.

A reggel kevésbé csábított útunk folytatására. Az égboltozat észak felé feketésszürke volt a futóhomoktól s a nagy hullámcsapás mellett alig bírtuk az áramlást megkülönböztetni. Csak 11 órakor indulhattunk útnak s északnyugati irányban hosszúra nyult tavakon vonultunk végig, melyek határozott folyómederbe vezettek. Ez néha 10 méternyire összeszűkült s ilyenkor a víz gyorsasága 0.9 méter volt. Azután egy összevisszakuszált vízhálózat következett, melyet a vadászok *Tokkusz-Tárimnak* (kilenc folyónak) neveznek, mivel a folyó itt több ágra oszlik. Szerencsére a legnagyobb tó északról dél felé húzódott s keleti dűnapartja a vihar ellen védett. A tó vize annyira háborgott, hogy merő lehetetlenség lett volna azt átszelni; nagyobb volt a szeren-

csénk, mint az ügyességünk, midőn a tulsó oldalon megint szerencsésen belejutottunk a folyó medrébe.

A következő napi csónakutunk is igen szövevényes volt s a szél még mindig zúgott. A hőmérséklet -0.3 fokra szállott alá. Csakis egy bennszülött halász segítségének köszönhattük, hogy a folyóág torkolatát megtaláltuk, mert a sás ezt teljesen eltakarta. Két ízben szárazra is kellett csónakjainkat húznunk, hogy mintegy fél méter magas vízeséseken átjussunk. Ezek a vízesések arra utalnak, hogy a *Sirgecsappgan* ágnak nagyobb esése van, mint a főfolyónak, tehát nagyobb magasságban folyik, mint amaz. Innen ered az egész vízrajzi rendszer észak felé való vándorlásának törekvése is. Egy méternyi szint magasságnak oly országban, mely majdnem tökéletesen vízszintes, nagy jelentősége van.

Jekken-őj falucskánál négy szatmára bukkantunk, melyeknek húsz főnyi lakossága kivétel nélkül aggastyánokból, asszonyokból és apró gyerekekből állott; a munkabíró férfiak mind *Csarklik*ba mentek, hogy ott földmívelést űzenek. A lakosság itt halászatból él s tömegesen fog vadkacsát és szed kacsoját; van vagy 150 juha s néhány tehene is. Csak négy évvel ezelőtt költözött ide Csegelik-ujból s a folyó is csak két év előtt vett a tóból keleti folyást.

Innentől fogva egész raj csónak kísért, midőn április 18-ikán 4.6 m mély tavakon folytattuk útunkat délnyugat felé. Különös, hogy a víz ezen tavakban kétfelé oszlik, kelet és nyugat felé. A főtömeg kelet felé megy s azt az ágot képezi, melyet mi eddig követtünk, de egy része *Sirgecsappgan* mellett a *Tárimba* folyik, mely a tónál 60 centiméterrel mélyebben fekszik.

Kevéssel lejjebb megállapodtunk *Sirgecsappgan* gunyhóinál, ahol pompás kilátás nyílik a hatalmas folyóra, melyet itt óriási nyárfák szegélyeznek. A tavakból itt 5–6 köbméter víz ismét a *Tárimba* folyik, mely e ponton 108.4 köb-

méter vizet hord másodpercenként, — a legnagyobb tömeg, melyet eddig mértem.

Április 20-ikán virradóra — 4 fokra csökkent a hőmérséklet. Miután FAISZULLÁHval, ÖRDEKkel és *Maskával* újból egyesültünk, a keleti tavakon akartam Tikkenlikbe visszaevezni. Bosszantó volt, hogy két napig (egészen Kum-csekkéig) már ismert úton kellett haladnunk, de a vízrajzi viszonyok azóta annyira változtak, hogy mégis számíthatam némi új tapasztalatokra. Az úton mindenütt régi ismerőseket találtam 1896. évi utazásomból, mely szintén keresztülvitt engem *Merdektik* és *Kum-csekke* falvakon. Kírándulást tettem a közeli *Tajek-köll* tavára, melynek mélysége 9 és fél méter, míg az *Ilek* folyón 12·55 métert mértem, a legnagyobb mélységet, melyet a Tárím medencéjében találtam.

A következő napokon felkerestem a *Szuji-szárík-köll* (sárga vizű tó), *Kara-köll*, *Csivillik-köll* és *Avullu-köll* tavakat s *Kadike* falu mellett találkoztam régi vezetőimmal, KIRGUI PAVÁNNAL és SIRDÁK PAVÁNNAL, kik PARPI *bej* halálának hírért hozták. Csak pár nappal előbb küldtem volt FAISZULLÁHT Tura-szallgan-ujba azzal a megbízással, hogy PARPI *bej* és CSERDON karavánunkat egyenesen *Csimenbe* (Északi-Tibetbe) vezesse; de PARPI *bej* erről a megtisztelő megbízásról, hogy önállóan vezesse a nagy karavánt, már nem értesült.

Három napi erőltetett hajózás után *Tikkenlikben* karavánom első részével találkoztam; tagjai voltak CSERDON, FAISZULLÁH, MOLLÁH sáh, MÚZA, KUCSUK és tiz Lop-lik, továbbá 35 ló, 5 öszvér s 5 kutya. Mind jó egészségben voltak s a podgyász mennyisége imponáló volt. A karavánnak az volt a feladata, hogy Abdallon keresztül *Csimenbe* menjen s ott alkalmas helyen várja be megérkezésemet; fődolog volt, hogy az állatok jó karban tartassanak, mert a nyár folyamán nagy feladat várt rájuk.

A csarkliki ambán, TSAN TALOI Tikkenliken átutaztában felkeresett; rendkívül kedves, finom és előkelő khinai volt, ki utóbb sok tekintetben kezemre járt.

Az utolsó napok erős munkában teltek el; a folyó áramlata igen nagy volt s ennek ellenében felfelé evezni nem volt könnyű dolog. Midőn végre május 8-án a jól ismert partot a magányos nyárfával megpillantottuk, embereim mind fogadtatásunkra álltak készen. SZIRKIN jelentést tett a történetekről, s átadta a meteorologiai naplót, a folyó vízállásának változásaira vonatkozó feljegyzéseivel együtt. A korszón csinos kis mongol jurta állott, mely ezentúl lakásomul szolgált. A kozákok kámisgunyhóban laktak, ISZLÁM és TURDU *bej* a sátorban. Dereglyénk a kikötőben pihent, várva utolsó útját.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Dereglyénk utolsó útja.

Régi téli szállásunkba való visszatérésünkkel utazásomnak új fejezete zárult be. A Jangi-köllbeli megbecsülhetetlen hadiszállásra most már nem volt szükségünk, mert most mindenünket Ázsiának más vidékeire kellett átszállítanunk: a Himalája és Kuen-lun közti zord hegyvidékre.

Az a tíz nap, melyet most a szállásban töltöttem s melyekre már csak a pihenés szempontjából is annyira szükségünk volt, a sokféle készülődés közepette gyorsan mult el. Először is lebonyolítottuk összes üzleteinket KHALMET ak-szakállal (Korlából), ki hosszú időn keresztül ellátott lovakkal és élelmi szerrel s aki most nagy európai postámat szállította tovább. Ezalatt a kozákok sem lustálkodtak; átalakították dereglyém fedélzetét, amennyiben a sátor helyébe gunyhót építettek, mely csak annyiban különbözött a sötétkamrától, hogy deszkái fehér nemeztakarókkal voltak bevonva; elöl két nemezfüggöny lógott, melyeknek egyikét csak éjjel eresztettem le. Az oldalfal mellé három ládám került, melyeknek egyike étkező asztalul is szolgált. Az ágyat a kormány felőli fal mellé helyeztük, mely csak egy lelógó nemeztakaróból állott. A meteorologiai obszervatórium ugyanott maradt, ahol azelőtt volt s a műszereket belülről könnyen leolvashattam, ha a kis nemeztakarót kissé félrehúztam. A tető szőnyeggel bevont két deszkából állott s dróton lógott a lehető legegyszerűbb csillár.

Mikor az új palota elkészült, minden holmimat oda szállítottam, kivéve azokat a tárgyakat, melyekre a Tárimon való hajózás közben szükségem nem volt, s melyeket ez okból a karavánnak átadtam. Kis mongol jurtámat összehajtogatva, elhelyeztük a dereglyén, mert ennek a hegységben jó hasznát vehettem. Az új dolgozószoa oly hivatató és kedélyes volt, hogy meg sem foghattam, miképen érhettem be a hosszú, hideg őszi úton a sátorral; a nemez-takaró, mely a perzselő napsugár behatolását megakadályozta, a szobában a meleget is jól tartotta. A legjobb pedig az volt, hogy ebben a kellemes lakásban addig maradhattam a Tárimon, amíg öreg jó dereglyénket végkép el nem hagyjuk, amire, miként reméltem, egyhamar nem kerülhet a sor.

A dereglye hátsó fedélzetén kozákjaim saját maguknak építettek gunyhót, ahol holmijukat is elhelyezték. Itt állott SZIRKIN megfigyelő asztala aneroidokkal, órával, vízmérő-ekkel, mérő-szalaggal, papírral és írószerrel. Abdalli utamon SZIKRIN megbecsülhetetlen titkárom volt.

A dereglye gyorsan készült; mikor kozákjaim munkájukkal végeztek, új feladat várt rájuk. A kis angol vitorlás vászonladik mindenre jó volt, csak cirkálásra nem; de mivel halász és révészbarátaink egyhangúlag kijelentették, hogy evezők igénybevételével szél ellen menni lehetetlen, állításukat csattanós módon meg akartam cáfolni. Ezért kis modellt faragtam, melynek mintájára a kozákok fatörzsből kis csónakot vájtak ki, egészen szabályszerű testtel. A csónak oly kicsi volt, hogy csak egy ember fért el benne, de a kormány segélyével pompásan tudtuk irányítani, s a bennszülöttek bávész-kodva nézték, mily gyorsan siklik végig vitorlával a kis jármű a víz színén.

Május 17-ikén este muzulmánjaim felkeresték PARPI bej sírját és búcsút vettek a régi bajtárstól; azután összezsúfoltam a környék lakosságát: ahány favágó, vízhordó,

juhász és egyéb foglalkozású egyén volt, mind eljött s átvette teljesített szolgálataiért járó fizetését.

Midőn másnap reggel hajlékomból kiléptem, kilenc tevé állott útra készen. ISZLÁM bej, TURDU bej, KDODAI KULLU és két Lop-lik vezette a karavánt, s CSERNOFFnak az a megbízása volt, hogy a hegység felé dirigálja. *Maskát*, *Jolldast* s a két fiatal kutyát, *Malenkit* és *Malcsikot* megkötöztük, nehogy a karaván után szaladjanak; ezeket magammal akartam vinni, míg a többi kutya a karavánt kísérhette. *Jollbarsnak*, ki egy padkan agyarától gonosz döfést kapott, tetszésére bíztam, kihez csatlakozzék; sebét nyalva, régi gunyhóban feküdt, velem maradt s utóbb sebéből kigyógyulva, Tibetbe is elkísért.

Midőn a tevék hatalmas terhükkel s a tarka ruhába öltözött emberek, lovas Lop-likok és bégek kíséretében megindultak, a tekintélyes karaván pompás látványt nyújtott. De *Tura-szallgan-uj* a karaván távozása után üres és csöndes maradt, a falu néptelenné vált s az előbbi oly élénk piacon csak néhány kánya sétálgatott. Az istállók üresek voltak, a kereskedők kedvezőbb forgalmi helyeket kerestek fel s csak a mozlímok régi konyhájából emelkedett fel még az utolsó tűz füstje. A gunyhókat azonban nem romboltuk le, mert KHALMET akszakál kijelentette, hogy utazó kereskedők jó hasznukat vehetik majd. De egy évvel reá a tavaszi árvíz feldúlta az egész telepet; a gunyhókat a földdel egyenlővé tette s még az ismert nyárfa is elpusztult a föld színéről.

Alig némultak el a karavánok csöngői, SZIRKIN s ÖRDEK s néhány evezős társaságában két csónakban leveztünk a folyón, hogy a *Göllme-ketti* tóban méréseket végezzünk. A szél oly erős volt, hogy a csónakok csakhamar megteltek vízzel s azokat partra kellett húznunk, hogy a vizet kimerítsük. Kalandos út volt. A tó vize erősen hullámzott, de helyenként oly sekély volt, hogy megfeneklett csónakjainkat az erős hullámok könnyen felboríthatták volna. Ezért messze

maradtunk a parttól. De a hullámok annyiszor átcaptak a csónakon, hogy csakhamar bőrig ázva ültünk benne. Fél-tettem vázlatkönyvemet és műszereimet, de egyébként igen mulatságosnak találtam helyzetünket. Csakhogy soká nem maradhattunk így, mert a csónakok félig megteltek vízzel s minél mélyebbre sülyedtek, annál könnyebben fordulhattak fel. Egyszerre elmerül SZIRKIN csónakja s a hullámok ide-oda dobálták; de SZIRKIN s társai nem jöttek zavarba. Holmijukat kifogták a vízből, a csónakot partra húzták s ruhájukat kifacsarták. Én még tovább folytattam utamat, de helyzetünk nemsokára aggasztóra fordult. Mint a dióhéj, úgy táncolt csónakunk a vízen s minden pillanatban attól kellett tartanunk, hogy felfordulunk. A part felé igyekeztünk tehát, de ekkor a csónakban levő víz mind a csónak hátsó részébe ömlött, de a hajótörés oly sekély vízben történt, hogy könnyen kigázolhattunk s papirjainkat megmenthettük.

Most levetköztünk s ruhánkat meg minden holminkat a forró homokra teregettük; embereim ezalatt szúnyókáltak, én pedig jobb időre várakoztam. De mivel a vihar nem hagyott alább, ennivalónk sem volt s a kronométerek miatt idejében vissza kellett térnem, két emberem a part mentén húzta a csónakokat, míg én gyalog folytattam utamat.

Hogyha ezen a kiránduláson hiányosak is maradtak mélységméréseim, arról mégis meggyőződtem, hogy a csónakok nagy hullámcsapás mellett veszedelmesekké válhatnak. Mikor koromsötétségben hazaeveztünk, embereink ösztönszerűleg kormányozták a csónakokat, mert egyetlenegyszer sem ütköztünk akadályba. SAGDUR, aki tanyánkat őrizte, a kellő pillanatban nagy tüzet rakott a kikötőnk felett s midőn dereglyénkre érkeztünk, a kabinokból akkora világosság áramlott ki, mint egy gőzhajó szalonjából.

Május 19-ikén kezdte meg dereglyénk utolsó útját. Új révészeink, AK KESA, SZÁDIK, TOKTA AHUN és ATTA KELGEN

értelmes s jóképű férfiak voltak, kik felszerelésükkel s póznáikkal indulásra készen vártak. Az angol ladikot egy Loplikra bízta, egy másik a nagy csónakunkhoz kötött vitolásladikot vette át, míg a kis lailiki dereglyét s fölöslegessé vált egyéb csónakjainkat a jangi-kölly bennszülötteknek ajándékoztam. ÖRDEKET neveztem ki a nagy dereglye kemitbasijává (parancsnok) s PAVÁN akszakál, ki velünk tartott, íróasztalom előtt foglalt helyet. Céлом most az volt, hogy a Tárím alsó folyásának és partmelléki tavainak pontos térképét készítsem el; ez volna ezen vidéken harmadik utam, mely csak *Argan*, *Sirge-csappgan* és *Abdall* mellett érintené előző utaim vonalát. Azzal a hírrel ijesztgettek ugyan, hogy a Tárím új meg új medrekbe terelődik, melyekben a víz oly sekély, hogy dereglyével lehetetlen volna rajta végig menni; de eltökélt szándékom volt, hogy addig folytatom víziutam, ameddig a dereglyével csak előbbre juthatok.

Utazásunk első napjait a *Karunálík-köll* és *Ulleg-köll* tavak kikutatására fordítottuk. A víz partján emelkedő homokdűnák itt 89·5 méter magasak, de kissé odább még magasabb dűnákat észleltem, melyeknek gerince száz méternyire is tornyosul a Tárím víztükre fölé. A tavakban sok a hal, a parton gyakori az őz, a vadkan, a sas és mindenféle vízimadár. A Tárím jobbpartját kísérő tavak mind a folyón élőszködnék, ősszel félig kiszáradnak s mire megtelnek, óriási víztömeget vonnak el a folyótól. Megállapíthattam, hogy a *Karunálík-köllt* tápláló ágban másodpercenként 2·3 köbméter víz folyik le, ami tehát naponta 200,000 köbméternyi vízvesztésnek felel meg. S ilyen tavaknak hosszú láncolata szegélyezi a Tárímot.

Érthető már most, hogy miért voltak a Lop-vidék szélső tavai, a *Kara-kosun* (Lop-nor) és *Kara-burán* régen sokkal nagyobbak, amikor a Tárím melletti tavak még nem léteztek.

A dereglyén most is oly nyugalmas volt az élet, mint ősszel. Mindenki örömmel végezte kötelességét; a kozákok,

kik akkor még nem voltak velem, nagyon mulatságosnak találták az utazásnak ezt a módját. SZIRKIN mindenben segédkezett; ő mérte a mélységeket, a víz sebességét és időről-időre a dereglye haladásának gyorsaságát is; majdnem kizárólag halból és récéből éltünk, de néha a pásztorok juhokat és tejet is hoztak. SAGDUR volt szakácsom és komornyikom. ÖRDEK, a hajóskapitány, kissé zajosan osztogatta parancsait, de amellet kitünően látta el teendőit. Muzulmánjaim éjjel a szárazon aludtak, én és kozákjaim ellenben

Homokdűnák a Tárím jobb partján.

a dereglyén. Fiatal kutyáinkat esténként megfürösztöttük, ez nagyon mulatságos volt a nézőkre nézve, de a kis gonosztevők ugyancsak irtóztak tőle.

Május 23-ikán, mikor este pihenőre tértünk, megjelent NÁZER bég, KIRGUI PAVÁN és TEMIR SANG-JA; az utóbbit rögtön kiutasítottuk, mert notórius gazember volt, aki cin-kostársaival meglopatta KHALMET akszakált s kerületének lakóit üzletszerűen kiszípolozta. Egyébiránt önhittség nélkül állíthatom, hogy amíg a Lop vidékén tartózkodtam, béke és rend uralkodott ott, mert sohasem engedtem, hogy

a szegény védtelen népen jogtalanság essék. A lakosság lassanként meg is szokta, hogyha valami bántódása történt s maga-magán nem bírt segíteni, hozzám forduljon segélyért vagy igazságért. *Tura-szallgan-uj* ilyenformán egy «országos törvényszék» székhelyévé vált, mely a durali, karasáhri és csarkliki khinai ambánok elkerülésével kisebb jogeseteket rövid úton elintézett, súlyosabb esetekben pedig a károsultak érdekében érintkezésbe lépett az ambánokkal. De hát való is, hogy a sok bég és ambán jobban kínozza a szegény népet, mint a Lop-vidék valamennyi szűnyoga és darazsa. Ilyen pedig van ott milliósámra!

Sok utas fordult meg dereglyénken, többek közt egy ember, aki *Kum-csappganba* igyekeztén, a legkényelmesebb módnak azt tartotta, hogy dereglyénkre száll. Fel is fogadtuk, de csak közönséges matrózként, ki munkája fejében ingyen ellátásban részesült. Kilenc csónak járt dereglyénk előtt, hogy a tavak sáserdején valahogy átkalauzoljon. *Keppek-uj* mellett rettenetesen sűrűvé vált a sás. Mindenkinek csónakba kellett szállnia s evezősök és halászok együt erőlködtek, hogy a dereglyét a kámison keresztül juttassák. A sás négy méter magas volt s oly sűrű, hogy máris azt hittük, dereglyénk benne reked, mint valami egérfogóban. Hogy örömünk teljessé váljék, darazsak és dongók rettenetesen megkínoztak. Védekezhettem volna ugyan ellenök moszkítóhálómmal, de látva, hogy embereim zúgolódás nélkül meztelenre vetkőzve mennek a vízbe, én is szó nélkül tűrtém szúrásaikat. Egy helyen oly keskeny és sekély volt az átjáró, hogy húsz embernek órákig kellett ott ásnia, míg az átjáró dereglyénkre nézve használhatóvá vált. Néha a sás meggyújtásával segítettünk magunkon, de ez veszéllyel járhat, mert a dereglye maga is könnyen áldozatul eshetik.

Május 25-ikén a *Beglik-köllre* rándultam ki; változatosság kedvéért *SAGDURT* vittem magammal, ki a mérésekben

ugyanoly ügyes volt, mint SZIRKIN; csak egy hibája volt: nem tudott úszni. A *Beglik-köll* tükre nyugodtan és zavar-talanul feküdt előttünk: ki hitte volna, hogy ezt a vízfelületet a szél annyira felkorbácsolhatja, amint annak kevéssel utóbb tanúi voltunk.

Pompás napunk volt; a nap sugarai erősen perzseltek s minduntalan meglocsoltuk ruhánkat, hogy a hőség ellen enyhülést találjunk. Épen pihenőt tartottunk, midőn régi barátom KIRGUI PAVÁN az égre mutatva, kérdő hangon mondá: «Kara buran» (fekete fergeteg). Fekete felhőoszlop emelkedett rézsutosan felfelé s tetején világosabb felhőgomolyag ült. Lassanként több ily oszlop szállt az ég felé s összefüggő felhőkárpittá egyesült. Immár nem lehetett kétségünk: a kara-burán közeledett!

Tanakodtunk, mitevők legyünk. A Lop-likok ott akartak maradni, ahol voltunk, de ebbe nem egyezhettem bele, mert kronométereim kedvéért éjjelre okvetlenül haza kellett érnünk. KIRGUI PAVÁN viszont kelet felől jövő vihar mellett nem akart a tó nyugati partján maradni, de mivel arra nem lehetett reményünk, hogy a tó keleti partját a vihar kitörése előtt elérjük, végre abban állapodtunk meg, hogy az északi partra evezünk át, ahol a szigetek között védelmet fogunk találni a fergeteg elől.

Embereim oly erővel eveztek, hogy minden pillanatban vártam az evezők összetörését; villámgyorsan, óránként kilenc kilométer sebességgel szeltük a tó tükrét, mert embereim iszonyúan félték a fergetegtől s minduntalan tompa hangon ismételték e szót: «ja Allah!» A levegő még teljesen nyugodt volt, de máris éreztük, hogy rettenetes forradalom előtt állunk s szemmel láthattuk, miként közeledik a fergeteg. «Most már elérte a szélső dűnákat», mondá KIRGUI PAVÁN s ebben a pillanatban már el is tűntek a dűnák körvonalai s mintha a palatábláról spongyával letörülték volna, az egész dűnafal s a part sűrű, sárgásszürke ködben tűnt el.

«Evezzelek fiúk, van Isten!», tette hozzá, hogy embereit buzdítsa. «Khodaim var» (van Isten), ezt szokta ő mondani, valahányszor veszedelem fenyegetett.

Már éreztük a vihar első lökéseit, hallottuk zúgását, amint a fekete fergeteg a vízre lecsapott, mely sziszegett s sistergett s néhány perc múlva fenéig felkorbácsolva, magas fekete hullámokat zúdított reánk. Minél inkább közeledett a fergeteg, annál nagyobb erőfeszítéssel dolgoztunk s már 10 kilométer gyorsasággal tartottunk a part felé. «Nem érjük már el», kiáltották embereim, «ja Allah!»

Zsebeimbe csúsztattam néhány műszeremet, — levetttem csizmáimat s harisnyáimat s elkészültem a legroszszabbra. «Itt a fergeteg!» kiáltottak embereim, kik térdre ereszkedve oly gyorsan forgatták evezőiket, mintha gőz mozgatná karjaikat. Abban a pillanatban, amint a vihar csónakjainkat elérte — s ha a kellő pillanatban szélnek nem irányítjuk, fel is fordítja vala — sűrű ködbe merültünk, mely csupa finom porból állott. Most már a nyugati és északi part is eltűnt a ködben s szívszorongva gondoltunk arra, mi lesz a sorsunk ingadozó csónakjainkon, ha a partot — melyről most már azt sem tudtuk, merre van — el nem érhetjük.

De KIRGUI PAVÁN és evezősei körmönfont fickók voltak, kik nem először szálltak szembe a kara-buránnal s minden hullámcsapás elől oly ügyesen tértek ki, hogy mi ugyan bőrig áztunk, de csónakjainkba nem került sok víz. Épen az utolsó pillanatban indultunk volt el a nyugati partról; ha néhány perccel később indulunk, csónakjaink menthetetlenül elmerülnek. Midőn végre a sűrű ködfátyolban néhány tamarixbokrot láttunk sötétleni, meg voltunk mentve s egy hosszú, keskeny félsziget tövében védelmet találtunk a fergeteg és a hullámok elől.

Időközben SZIRKIN és NÁZER bég két nagy csónakban keresésünkre indult s nagy volt örömük, mikor ránk akad-

tak. SZIRKIN ágyat, ruhaneműt s ennivalót hozott arra az esetre, ha este már nem térhetnénk haza. A koromsütét éjszakában nehezen találtunk haza. A fergeteg iszonyúan tombolt s nem láttunk semmit, csak azt éreztük, hogy a fergeteg a sást iszonyú erővel csapja csónakjainkba. Karjaimmal állandóan védekeznem kellett, nehogy a sás össze-vissza vagdalja arcomat s a nagy zúgásban hangunk teljesen elveszett. Fogalmam sincs róla, miképen találták meg az evezősök az utat, de végre mégis megpillantottuk a nagy tüzet, melyet SZIRKIN jeladásul meggyújtatott. De a köd oly sűrű s áthatolhatatlan volt, hogy csak akkor vettük észre a hatalmas tüzet, mikor már közvetlenül mellette voltunk.

Ez a kara-burán egyike volt a legfélelmetesebb fergetegeknak, melyet átéltem. Egész éjjel alig birtunk aludni. A meteorológiai obszervatóriumot gunyhónkba vittük be, a kabinokban minden könnyebb tárgy ide-oda röpködött s a nemeztakarónkon keresztül sűrűn hullott a por és homok. De leginkább aggódtam a tűz miatt, mert a dereglyét mindenütt körülvette a sás. Ezért az egész éjjelen át úgy a dereglyén, mint a parton örök vigyáztak, nehogy a sás a nagy fergetegben lobbót vessen.

A fergeteg másnap is változatlan erővel tombolt s így egész nap tétlenségre voltunk ítélve a *Jekkenlik-köll* mellett. Midőn a fergeteg harmadnap végre elállt, tizenkét csónakkal és harminc emberrel a tó kikutatására indultam. A tó vize nagyobb eséssel jut a Tárím folyó medrébe. Különös érzés volt, mikor a dereglye egyik sellőről a másikra esett; orra mélyen aláhajlott, hogy a következő pillanatban a felzúdult víztömegbe merüljön. Embereim úgy ordítottak, hogy fejem szédült, de végre is szerencsésen túl voltunk a veszélyes helyen s dereglyénk csöndesen továbbsiklott a Tárím felszínén.

Másnap elküldtem minden fölösleges vendéget NÁZER béggel az élén s így megtizedelt létszámmal folytattuk utun-

kat. Életrendünk a következő volt: kora hajnalban felkel-
tett SAGDUR s vele együtt megszemléltem a tábort ezzel az
üdvözléssel: «jó reggelt, kozákok», mire visszhangként szólt
a felelet: «starovic selajim vase prevosoditelsztvo» (jó egész-
séget kívánunk, kegyelmes urunk); a mohammedánokat
«szálem alejkum» (béke veletek) szóval üdvözöltem, mely
karban hangzott vissza. A reggeli halból, tojásból, teából
és kenyérből állott. Ebédünk este nyolc órakor volt: rizs-
pudding, hal, kávé és tej. Egész nap dolgoztunk s este a
napi megfigyeléseket jegyeztük föl.

SAGDUR kitünően bevált s nagyon megkedveltem ezt a
derék, megbízható kozákot; már meglehetősen jól megta-
nulta a mozlímok nyelvét s saját jószántából SZIRKINTŐL
leckéket vett a meteorológiai megfigyelésekben. Ezenkívül
az orosz olvasásban és írásban is annyira tökéletesítette
magát, hogy később még levelet is tudott nekem írni. Ha
kozákjaim nem olyan derék emberek, útközben bizonyára
megromlanak, mert amíg szolgálatomban állottak, sok sza-
badságot élveztek. De fegyelmezettségük egy csöppet sem
lanyhult s sohasem feledkeztek meg a feljebbvalójuk iránt
való köteles tiszteletről.

A muhammedánok között KIRGUI PAVÁN volt a leg-
derekabb ember; ez a tikkenliki hetven éves tevévadász
tetőtől talpig becsületes ember volt, emellett az érintkezés-
ben kellemes és vidám. Napokig íróasztalom előtt tartóz-
kodott, ahol az egyik kormányrudat kezelte, míg a jangi-
kölli akszakál a dèreglye farán foglalt helyet. Ez utóbbi 60
éves, hatalmas, fehérszakállas férfiú volt. Különös mulat-
ságul szolgált nekem ennek a két öregnek társalgása, mely
a folyton növekvő távolság mellett mindig akörül forgott,
hogyan fognak majd haza jutni; ismételve meg kellett őket
nyugtatom s meg kellett ígérem, hogy hazatérésükről
gondoskodni fogok. Egyelőre KIRGUI PAVÁN még ismerte a
vidéket s ez nagyon jó volt, mert minden új térképlap meg-

kezdésekor meg tudta mondani, merre folyik a folyó, különben megtörtént volna, hogy a folyó a megkezdett lapról kis idő múlva kisétált volna.

ÖRDEK, ki eddig oly jól vált be, beteget jelentett s csónakon hazatért.

Az éjjel beálltával naplómmal voltam elfoglalva, mikor kutyáim hevesen ugattak s ismeretlen csónak közeledett dereglyém felé. Azt hittem, valamely Loplik akar meglátogatni s ügyet sem vettem a dologra, mikor gyors lépteket hallottam dereglyémen s a függönyön kitekintve, MÚZA dsigit arcvonásait ismertem fel. MÚZA a postámmal Kasgárból 33 nap alatt *Jangi-köll*be lovagolt, de ezt üresen találva, csónakon követett engem. A dsigitek megérkezése mindig nagy ünnepet jelentett, amidőn hazámmal és a külfölddel érintkezésbe léptem. Miután az érkezett csomagokat, könyveket, leveleket és ujságokat a padlón kiraktam, kabinomat bezártam s hajnali három óráig folyton olvastam.

A következő napokon számos folyóágon vergődtünk keresztül, részben csak külön kirendelt emberek segítségével. Én a folyó vízbőségét mértem, mely itt másodpercenként 60·8 köbméterre rúg; az erdő teljes virágjában pompázott s a folyó 23 fokos vize gyakori fürdésre csábított. Kozákjaim esténként kivetették a hálót s reggelre néha húsz nagy hal fickándozott benne, közte akárhány oly nagy, mellyel egy ember jóllakhatott. Este, mikor a nappal melege hűvösségnek enged helyet, soká hajózunk még lefelé; embereim szorgalmasan járatják a szimfozions és magam furulyámmal kísérem a zenét. Kozákjaim hajóspipáiból gomolyog a füst s míg KIRGUI a dereglye járására ügyel, SZÍRKIN hatalmas olajfáklyával világítja meg a partot s jelenti nekem, hogy ez milyen: «jobbra sűrű erdő, balra kámismezők és bozót» stb. Dereglyém orrán ég a khinai papírlámpa, mely kísérteties fényt vet a vízre.

Így telik óra óra után s mi mindnyájan közeledünk a

folyó sírja felé; utolsó érveréseit követjük s bizonyos sajnálkozással látom, hogyan tűnik el egyik kanyarulat a másik után. De ha aztán a zene elveszti az újság ingerét, fáradtság és álmoság mutatkozik mindenfelé. A zenélő óra elnémul s a fáklya kialszik, SZIRKIN hátba veri az akszakált, kinek feje ide-oda támolyog, de azután hátratámaszkodva nyitott szájjal maga is megereszt egy szerenádöt az »altató bácsi» tiszteletére.

Éjjel két órakor végre pihenni mentünk; de alighogy lefeküdtünk, kitört a burán, mely egész következő nap tétlenségre kárhoztatott. Egészen váratlanul még egy dsigit érkezett; rögtön tisztában voltam vele, hogy valami fontos hírt hozhat, mert különküldönc volt, melynek elküldése nem volt megbeszélve. PETROVSZKIJ konzul közölte velem, hogy a turkesztáni főkormányzó táviratilag visszarendelte SZIRKINT és CSERNOFFOT, mivel a nyugtalan időkben ezt a két kozákot tovább nem nélkülözhetette.

Ez a hír villámcsapásként hatott reám és SZIRKINRE, kinek néhány nap mulva el kellett távoznia. Sokat beszélgettünk erről s úgy gyanítottuk, hogy a szibíriai határon komoly zavargások törhettek ki; a visszahívás tulajdonképeni okáról, a khinai háborúról sejtelmünk sem volt. Mindenekelőtt gyorsküldöncöt menesztettem CSERNOFFHOZ, hogy ez rögtön menjen *Abdallba*, mivel SZIRKIN nélkül nem térhettek haza. Most, hogy a válás előtt álltam, örültem, hogy *Jangi-köllböl* kimerítő levelet írtam az orosz cárnak, melyben a két kozák megbecsülhetetlen szolgálatait kellőleg kiemeltem.

Május 9-ikén este sokat aggódtunk SAGDUR miatt, aki öt óra tájban vadászatra indult s eddig nem tért vissza. Midőn kilenc órára sem tért vissza, a part különböző helyein hat nagy tüzet gyújtottunk, melyek festőien s kísértetiesen bevilágították a finom homokkal telt levegőt; majd embe-reimmet is szétküldtem égő fáklyákkal, hogy az eltévedt SAG-

DURT felkeressék. De mind hiába. Embereim eredménytelenül tértek vissza, SAGDURNak nyomát sem látták. Éjjel után hazajött SAGDUR, aki egy őzet kergetett s visszafelé a sötétben eltévesztette az utat; mindig kelet felé haladva, végre elérte a folyót s ennek mentén hazatalált.

Csegjelik-ujban, ahol már többször megfordultam, több napot töltöttem, hogy fényképfelvételeimet előhívjam. Hajnali négy óráig is dolgoztam a sötét kamarában, SZIRKIN segédkezett. Közben állandóan dühöngött az északkeleti szél s aki hónapokon át látta a buránok munkáját, nem csodálkozik többé azon, hogy a sivatagok, tavak és folyók itt minduntalan változtatják helyüket és alakjukat. Ennek a viharos időnek csak az az egyetlen előnye volt, hogy elűzte a bögölyöket és moszkítókat és lehűtötte a levegőt. Eddig csak két ízben volt az árnyékban 40 foknyi melegünk s most a hőmérő ritkán emelkedett 25 fok fölé, de éjjel 11 és 9 fokra is alásülyedt.

Mivel a dereglyével a sűrű sás miatt tovább már nem mehettünk, kozákjaim két új dereglyét készítettek, melyek 3—3 hosszú csónakból állottak. Új pontonom valami egészen különleges építmény volt; a csónakokon keresztül deszkapadlót s erre lécekből prizmákhoz hasonló tetővázat raktunk, melyet nemeztakarókkal vontunk be. Ide hoztuk át egész holminkat. Kevesebb helyünk volt ugyan, mint a régi dereglyén, de új szobám mégis nagyon kedélyes volt.

KIRGUI PAVÁNT, az akszakált és régi evezőseinket elbocsátottam, tiszteletükre pompás lakomát rendeztem, kifizettem egész bérüket s ráadásul néhány csónakot és némi eleséget adtam nekik, úgy, hogy megelégedve s szokás szerint jólétemért esdő imákkal váltak el tőlem.

Midőn dereglyémet elhagytam, úgy véltem, hogy régi otthonomat hagyom el s biztos támpontomat veszítem. Ez a dereglye változó szerencse mellett levitt engem a folyón s feladatát pompásan oldotta meg. Odaajándékoztam *Csegje-*

lik-uj lakóinak s ezek boldogok voltak, hogy ily kitűnő, s főleg marha- és karavánszállításra alkalmas szállítóeszköznek jutottak birtokába. Később hallottam, hogy az ambán *Arganba* szállíttatta, ahol a karavánút a Tárimot átszeli s ahol addig silány komp volt. Ha európai utas ékezik majd oda, rögtön megismerheti régi dereglyémet, mert *SAGDUR* az oldalába belevészte a nevemet s az 1899—1900. évszámot.

Új flottillám csak június 19-ikén indult el *Cseggelik-uj*-ből, számos új evezős és bég kíséretében. Minden nehézség nélkül áthaladtunk a tavakon s keskeny bozótbeli sikátorokon, melyeken a nagy dereglye nem hatolhatott volna át. A *Kara-buran* tó vize igen sekély volt s — mint hallám — két hó mulva teljesen kiszáradand. A Tárimon való utazásunk utolsó napja rövid volt. *Abdall*ban találtam régi barátaimat. *NUMET* béget és *TOKTA AHUNT*. Az utóbbi lovas karavánomat és tevéimet *Csimen-tagig* elkísérte s arról értesített, hogy új tanyámon minden rendben van. Tevéim s kis lovam, melyeket tavasszal visszahagytam volt, meghívva s kipihenve a hegyekbe indultak; a postásküldönc már rég elérte célját s néhány nap mulva meg kell érkeznie *CSEKNOFF*nak s a karavánnak is, mellyel a hegyek felé akartam indulni.

*Abdall*ban eleintén jó, tudniillik szeles időnk volt s én ezt az időt a pontonon töltöttem, melyet alig hagytam el. Egész nap íróasztalom mellett ültem s óriási postát végeztem el, melyet kész fényképlemezeimmel együtt a kozákokkal akartam elküldeni. Nagy volt a meglepetésem, midőn egy reggel lovas érkezett *Abdalla*ra, kiben a derék *CSEKNOFF*ot ismertem fel, aki levelem vétele után rögtön lóra pattant s hihetetlenül rövid idő alatt a hegységből ideérkezett. Harmincöt óráig be sem húnyta a szemét s emellett oly friss és vidám volt, mint mindig. Midőn később vele csónakútra indultam, beszámolt új főhadiszállásomról, mely az év hátra-maradó részében vállalkozásaim kiinduló pontjául volt ki-

szen elve. Nagyon fájlalta, hogy épen most kellett tőlem megválnia, mikor utazásomban új fejezet kezdődött.

Néhány nappal rá megérkezett TURDU bej és MOLLÁN SÁH is négy tevével és tíz lóval. Bár csak éjjel utaztak, amióta a hegységet elhagyták, a tevék nyaka és lábai mégis véresre volt szúrva a bölgölyöktől; testük egyéb részeit takarók védték a szúrások ellen. Most az idő rosszra fordult. A szél elállt s a hőség tikkasztóvá vált. Tevéinket nagy gondal kellett a bölgölyök ellen védenünk, melyektől a levegő hemzsegett. Egy éjjel tevéink nyomtalanul eltűntek; saját nyomukat követve, elmenekültek erről az utálatos helyről a hegységbe, ahol társaik várták őket, kiket sem a hőség, sem a rovarok szúrása nem bántott. De sikerült őket befognunk s így bele kellett nyugodniok végzetükbe.

A ponton sátrában türhetetlen volt a hőség; áthuzattam dereglyémet a túlsó partra s mint valami golyózáporban — a golyók a bölgölyök voltak — ТОКТА АНУН szattmájába (gunyhó) siettem. Ott legalább hat fokkal hűvösebb volt, mert a Nap heve nem tudott áthatni a vastag kámiszetőn. A kutyaéknak is tetszett ez az átköltözés; mindegyik sarokba letelepedett egy-egy, menekülve ekként a bölgölyök szúrásaitól.

Így múltak a napok s az indulás ideje mindinkább közeledett; a SZIRKINTŐL és CSERNOFFTÓL való válás gondolata nehezemre esett, annyira megkedveltem e derék embereket. Csak vihart kellett volna bevárni, hogy a bölgölyöktől szabaduljunk; de a vihar késett s mi nélküle akartunk indulni. De minden igyekezet hiába volt; a tevék a földre vetették magukat kétségbeesésükben s lerázták magukról terhüket. Nem tehettem tehát egyebet, mint hogy bevárjam a vihart s így a válás idejét napról-napra kitoltam.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Belső-Ázsia költészetéből.

Amíg *Abdall*ban tétlenségre voltunk utalva, alkalmam volt, hogy néhány százéves dalt jegyezzek fel, melyet a Lopföld fiai és leányai énekelni szoktak. Feljegyeztem néhány új dalt is, melyet a *Kara-kosun* halászhajói énekelnek. Mind-ezek egyszerű, mesterkéletlen dalok, melyek korlátolt képzelőtehetségről és naiv életfelfogásról tanuskodnak. De mégis tanúságai annak, hogy a Belső-Ázsiában, a nagy karavánutaktól távol élő népek előtt sem ismeretlen a költészet s hogy a szerelem, a maga édességeivel és keserűségeivel, az ő szívüket is megdobogtatja. Dalaikból fogalmat nyerünk arról is, hogy gondolataik és tudásuk világa mily határok között mozog. Fordításban ugyan sokat veszítenek e dalok, de az eredeti turki nyelven, döcögős rímeik és egyhangú dallamuk dacára is bizonyos báj rejlik bennük. Az a bánatosság, mely rajtuk végig vonul, jól illik ahhoz, aki, mint én voltam Ázsia belsejében, egyedül van s gondolataiban megemlékezik távollevő szeretteiről.

Ime egy dal, melyet *DSAHÁN* bég, az öreg *KUNCSEKKAN* bég atyja énekelt, mely tehát mintegy százéves; a dalban egy nő mondja el bánatát, kinek szerelmét megvetették:

«A szellemek szebbnek alkottak téged, mint bármely más férfit. Midőn hazádba visszatértél, utánad röpültem volna, mint egy lúd, csak hogy nem volt szárnyam, s kiabáltam mint a vadlúd. Nem tudtad, hogy egész évig vártalak

s visszatértedet várva más férfit nem szerettem. Régóta várlak, s mindenkit, ki hozzád utazik, arra kérek, hogy téged, ki énem másik fele vagy, tízszeresen üdvözljön. Te mindenkit fogadsz, ki arra vonul s hozzád jön, s te énekelsz és játszol, de ha énekelsz és játszol, nem szabad ott lennem. Lábad megvan-e kötözve, hogy nem jössz hozzám? Ha nem is szeretsz engem, mégis elmegyek hozzád s cseléded leszek. Minden asszony azt tanácsolja, menjek hozzád; miattad egy évig nem bírtam mosolyogni, mert valótlanul mondtál; nem okoztál nekem semmi örömet s szemem könnybe lábadt. Isten nem rendelte el, hogy egymásé legyünk. Szemöldökid és szempilláid a legszebbek, amik léteznek.»

Ugyanabból az időből ered egy szerelmes férfiúnak keserűséggel vegyes epedő dala, kit kiválasztottja kikosarazott:

«Mióta lóháton eltávoztál, itt bolyongok s vágyódom fekete szemöldökeid után. Ha alkalmam akad, e hónapban utánad utazom, hogy énekeljek, játsszam és doboljak. Még fiatal vagy s szüleid jó férfiúnak adtak. Vadabb vagy az ördögnél, Szahib szűz, keményszívű vagy; nem érted szavamat, vad ördög! Szeszélyes vagy, mint az időjárás, majd borús, majd napos. Szüleid sokat tartottak felőled s finom, puha ruhába öltöztettek. Tudasd velem, mikor leöz lakodalmad, hogy eljöjjenek s részt vehessek benne. Anyád jobb volt IMÁM PATTMÁNÁL s tiszta volt mint a jü-hó (nefrit). IMÁM PATTMA szeret téged; midőn fiatalok voltunk, egymással játszottunk és jó barátok voltunk. Te ide-oda himlőztél, mint az okkár-madár tarkótolla és híred Csimenig elhatott. Ha ősszel a Tárimra megyünk, szemeink találkozni fognak. Apátlan, anyátlan vagy most, de mindenki többet fog adni, mint amennyit apád, anyád adhatott. Ha felöltöztél, olyan vagy, mint a csillagbogár (szentjánosbogár).»

KUNCSEKKAN bég apósa a következő dalt énekelte, mely ilyenformán legalább nyolcvan éves:

PEARLIN-T.

463. taphoz.

ABDALLI BENNSZÜLÖTTEK.
(Jobb oldalt Tokia Ahun és anyja.)

Ázsia szivében. I.

«Szomorkodom, hogy nem vettelek el feleségemül; ezért fázom, mint a megfagyott vidra. De ha nem is lehetsz feleségem, mégis elmegyek házad mellett, hogy láthassalak. Fekete hajad nagyon szép, s ha férjed volnék, keblemen pihenne fekete hajad. Ha előbb tudom, hogy gyűrűt viselsz ujjadon, sohasem ismerkedem meg veled, de a tizedik hónapban eljövök. Hogyha a tizedik hónapban eljövök, megkérdezlek, minő a sorod, te igéző angyal, ki egyedül maradtál üres házadban. Kebled fehér, mint a meggyujtott lámpa, körmöd hasonlít a naphoz. Forrón szeretlek, ki olyan vagy, mint a csillag, mely a hold nyomába lép. Ha kérlek, hogy maradj itt, gyors lovadon tovasietsz. Most, hogy koldussá lettem, nem lehetsz az enyém, asszonyok legszebbike, aki szebb a Napnál. Asszán, menj hozzá, és tudass vele mindent, amit most mondtam. Megkérem a bégeket, hogy adjanak téged nekem. Midőn lábad nyomát a nedves homokban megpillantottam, annyira sírtam, hogy apró dombok víz alá kerültek. Hercegnéhez hasonlítás és teáscsészéd ércáltal van. Jacsiba mentem, hogy láthassalak, de csak csészédet láttam édes rizzsel. Kérem Istent, hadd élhessek még néhány évig, hogy mégis az enyém lehess. Elkergettem régi feleségemet, hogy enyém lehess. Lépésed oly könnyű, mint a sólyom repülése, de férjed még sem hagyott el s én egyedül vagyok.»

Egy másik dal *Tuzun-csappgan*ból való: «Hasonló vagy a fehér kacsához. Ha a hárfa zenéjéhez táncolsz, körüllebegnek szép szalagaid. Odahaza búsulok, te is otthonodban vagy, de tudom, hogy rám gondolsz. Küldd el nekem a sólymot, melyet kezeden hordasz. Ha este lefekszem, nem tudok aludni, mert rád gondolok. Szüleid nem akarnak nekem adni, bizonyára a turfani bégnek szántak. Azt mondják, azért nem adnak nekem, mert nem szeretnek. Bánatomban megzavarodik a fejem, úgy érzem, hogy a felhők körülöttem kóvályognak. Te előkelő férjet kapszál s én egyedül s elha-

gyatva maradok. Másé lettél s nem az enyém. Anyádnak tömérdek kenyere és vetőmagja van, készlete kifogyhatatlan. Ha anyád reggel kenyeret süt, fő a kazán. Már oly régen volt, hogy láttalak.»

Minden szerelmi dalban ugyanaz a bánatos, panaszkodó hang: régi történet s mégis örökké új, akárhol találkozunk is vele a Földön. De épen oly mélézők aúok a dalok, melyeknek nincs semmi közük a szerelemhez. NUMET bég idejében (aki 1700 körül született) egy ifjú ekként dalol testvéréhez, aki Kara-kosunból Abdallba ment:

«Utazzál haza és tudakozódjál, mi az ujság ott; én ki-megyek és halászok. Ha kevés a hal, inkább hazamegyek és ott halászok. Úgy vágyódom haza, hogy enni sem bírok. Ide jöttem, hogy megnézzem, jó hely-e ez, de feleségem és gyermekeim Jacsiban maradtak (a régi Kara-kosun mellett). Ha reggel csónakba ülök, egy nap alatt haza érek. Most utazom; ostoba voltam, hogy bundámat és egyéb mindenfélét, amit otthon hagyhattam volna, magammal hoztam. Ha az abdalliak meg is akarnak ölni, még sem fogok hátránézni, hanem hazautazom. Kiabáljanak, szitkozódjanak mögöttem amennyit akarnak, én mégis hazamegyek. Mint a göncölszekere az égen és az arkári a hegyeken, úgy mentem el hazulról s most sirok. Hazamegyek; isten veled, egyetlen barátom e helyen. Ha elhagytalak és hazatértem, úgy vagyunk, mintha magas hegyek választanának el.»

Száz évvel ezelőtt egy vak aggastyán *Tuzun-csappgan*-ban ekkép kesergett: « Engem szegény embert Isten vak-sággal sujtott. Mily boldogtalan vagyok most; sem a gunyhókat, sem a kámissövényeket nem láthatom, hanem egyedül kell ülnöm szattmámban! Mily szomorú életem van, barátaimat nem láthatom, nem kereshetem fel, csontjaim megpuhultak, olyanok, mint a liszt. Mióta megvakultam, azt hiszem, egész testem fáj. Isten súlyosan megbüntetett, mert nem láthatom a gunyhókat és kámismezőket.

Mért engedtéél születnem, ó Isten, ha szemem világától megakartál fosztani? Mióta megvakultam, bensőm megtelt búval és bánattal. Soha Isten más szerencsétlent ne sújtson vaksággal! Mivel nem látok, csak úgy járhatok, ha kezemmel tapogatódzom. Gyermekeim azt mondják: nem teszel semmit, nem fogsz halakat, nem adsz ennünk. Jobb lenne, ha Isten meghalnom engedne, mintsem hogy kinszenvedésemre élni hagy. Előbb pénzt szerezhettem, most még csak nem is láthatom s csak úgy ismerek rá, ha megszagolom. Isten erősen sújtott, mikor így megnyomorított. Ha feleségemmel akarok beszélni, csak kemény szava van hozzám. Mikor láttam, jó ételeket ehettem; most alig ad theát. Ha látnék, kimennék a tóra s kivetném hálómat. Ha most próbálnám meg, nem találnám meg az utat s rossz helyre jutnék. Mikor gyermek voltam, szüleim valami hiba miatt vakságot kívántak nekem. Előbb kivethettem hálóimat, de a vak nem halászhat. Most, hogy nem láthatom el családomat hallal, csak félig laknak jól. Azt hittem, fiam, hogy öreg napjaimra segíteni és táplálni fogsz, de te magadtól elűztél.»

Hogy egy nép, amely előbb majdnem kizárólag halászatból élt, erről szól dalaiban, nagyon természetes. Ennek a művészietlen költészetnek sok termékét ismerem; az egyik dalban elmondják, hogy a fergeteg felfordította a csónakot s a bennlevő halak és kenyér «a tó gyomrában kötöttek ki, ahelyett, hogy az én gyomromban»; mikor a hajótörött hazaérkezett, azt kérdezték tőle szülei, mit mivelt a halakkal? «Ha jobb szerették volna a halakat, mint megmenekvésemet, — mondja a fiatal — akkor üssenek agyon.»

Ugyanez a nép, mely ily dalokat énekel, különös leveleket is ír. Minden rabszolgai alázatosság mellett e levelek nagy jóakaratról és udvariasságról is tanuskodnak s a sorok közül kiviláglik a nagy tekintély, melynek karavánunk örvendett. Tömerdek ily levelet kaptam s külön titkárt kellett

tartanom, hogy reájuk válaszolhassak. Titkárom felolvasta a leveleket s én néhány szóval jeleztem, mit feleljen rá. Komikus és jellemző, hogy minden levél így kezdődött: «Isten áldása a nagy királyra, a kegyelmes úrra». Midőn a kozákok excellenciás úrnak szólították, már túlzottnak találtam e címet; de a Lopvidék bégjeinek kevés és semmitmondó volt e cím; ők rögtön «Ullug Padisahim»-nak (felséges úrnak) szólítottak. Kétszáz napig szinte azt hittem, hogy a Lop-nor királya vagyok.

Az öreg NÁZER bég Tikkenlikből a következő levéllel lepett meg:

«Mi mindnyájan, legrosszabb alattvalói, NÁZER bég, vőm és mindnyájan, apraja-nagyja, kívánjuk nagy padisahnnak, hogy amit Isten kegyesen engedjen meg, nyugodtan és békében érkezzék Csimenben; mikor felséged odaérkezett, oda akartunk mi is sietni, de itt van az ambán s így nem kérhettem szabadságot. De szükséges lett volna, hogy bemutatkozzam és hódolatomat jelentsem. Ha kegyeskednék néhány sorban tudatni, hogy szerencsésen meg méltóztatott érkezni, ezért nagyon hálás volnék. Annak jeléül, hogy élek, tíz rőf fehér vásznat küldök. Kérem ne feledkezzék meg rólam.»

MIRAB bég Ullug-kölből írja:

«Alázatos rabszolgái és szolgái, MIRAB bég *Ullug-kölből* és fia BAKER SANG-JA, SZEIDULLA IMÁM, MAHMET BAKI MAZIN, SZATI AHUN, ALLAH KULLU, *Ullug-kölből* apraja-nagyja ezen levélben tudakozódnak a tura (úr) egészsége felől. Szerettük volna elkísérni és szolgálatainkat felajánlani, de nem tehattük, mert féltünk az ambántól. Csak Isten egymaga tudja, hogy fogjuk-e még látni; de reméljük, hogy igen. Ha megtudjuk, hogy ön szerencsésen megérkezett a hegységben, hálát fogunk adni Istennek s imádkozni fogunk, hogy ismét idejöhessen, hogy Önnel találkozassunk.»

Inkább kollegiális a csarkliki ambán levele:

«Az igen kedves és nagyságos HE-DANI (HEDIN) úrnak DSAN-DALOI Csarklikból. Kérem, engedje meg, hogy írásban fejezhessem ki sajnálatomat afölött, hogy midőn először találkoztunk Tikkenlikben, egymás vendégei nem lehettünk. Későn találkoztunk, Ön útjára indult, én a magaméra, de nem fogunk egymásról megfeledkezni. Adja Isten, hogy egyszer kedvező viszonyok között találkozhasunk! Egymáshoz közelednünk, egymást megismernünk kell, jó barátokká kell válnunk. Mást, mint jót, egymásról ne gondoljunk. Akárhonnan és akármikor írjon nekem levelet és hívjon fel találkozóra. Kérjük, engedje meg közölnünk, hogy KHALMET akszál levelét olvastuk és hálások vagyunk, hogy Ön minket felkért, kutassuk ki és kötözzük meg a tolvajokat. Mi megtaláltuk az eltűnt holmit a tolvajoknál és az ügyet, mely törvényes úton tárgyalatott és befejeztetett, lebonyolítottuk. Ha még többet óhajtana, kérem kegyeskedjék azt velem tudatni. Sajnálatomra nem kereshettem Önt fel, de hírt kaptam afelől, hogy Ön erre utazott. Minden eshetőségre küldök száz dsin rizst s néhány palack pálinkát s kérem, ne feledkezzék meg rólam.»

Miután nem volt kedvem az ambánt felkeresni, ő sem jöhetett hozzám; a pálinkát a küldönccel rögtön visszaküldöttem, mert ilyesmit karavánomban nem tűrtem meg. Egészben véve nem lehet a khinaiak udvariasságára sokat adni, de TSAN TALOIT illetőleg nem volt panaszra okom. Midőn az urumcsi főhelytartó őt egy évvel reá állásától megfosztotta, Csarklikban azt rebesgették, hogy ez azért történt, mivel túlságosan szolgálatkész volt egy «jang-kvetsza», vagyis «idegen ördög»-gel szemben. A khinai boxer-lázadásnak még csak legcsekélyebb hullámverése sem érkezett hozzánk; Ázsia szívébe a legcsekélyebb hír sem jutott felőle.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Tibet felé.

Végre is beleuntunk a várakozásba s epedve néztük a barograf görbéjét, mely csak nem akart vihart jelezni. Többnyire ágyamon feküdtem s olvastam SELMA LAGERLÖF és RUDYARD KIPLING munkáit, vagy tanulmányoztam a buddha mythológiát; de a bögölyök ostroma nem szűnt meg s a szél nem adott rá alkalmat, hogy rajtuk üssünk és ostromzárukat szétrobbantsuk. Végre is elvesztettem türelmemet s elhatároztam, hogy június 30-ikán este okvetlenül elindulunk. A karavánnak szárazon kellett a mocsarakat megkerülnie, míg magam csónakon akartam továbbmenni. Napközben csomagoltunk, rendeztük holminkat, kifizettük tartozásainkat s átadtuk európai postánkat a kozákoknak, kiket két-két jambával (376 korona) s azzal az ígérettel jutalmaztam meg, hogy a cárnak a legmelegebben ajánlani fogom. TSAN TALOMnak is vittek levelet *Csarklik*ba, melyben kértem, hogy rögtön küldjön 3000 dsin (30 számarakomány) tengerit a csimen-tagi főhadiszállásba; ezt azonban csak átvételkor fizethettem ki, mivel a kozákok váratlan távozása folytán zsebeim üresek voltak, a pénztár pedig a *Csimen-tag*ban volt.

Délutáni öt órakor kezdtük meg a tevék málházását; amint a tevék a szabadba értek, rájuk támadtak a bögölyök, de a tevék méltóságos türelemmel viselték a kint; amint egy-egy teve meg volt rakva, négy-négy embert állí-

tottam melléje, kik nagy kámislevelekkel elzavarták a tola-
kodó bogarakat. Midőn mindennel végeztünk, TURDU bej
lóra ült s az egész karaván az ő vezetésével gyorsan távo-
zott. Nagyobb bajunk volt a lovakkal, melyek a bőgölyök
szúrásaitól megvadultak s a földre vetették magukat. Végre
is sikerült ezeket is útnak indítani; velük volt MOLLAH SAH,
KUCSUK és TOKTA-AHUN, KUNCSEKKAN bég fia.

A kolompok és csöngők szava már elhangzott, mikor
eszünkbe jutott, hogy a kutyák, melyek felfedező útra in-
dultak, hiányoznak; egy órai keresés után rájuk találtunk,
megkötöttük s SAGDURRAL a karaván után küldtük.

Hátra volt még a legrosszabb dolog: a kozákoktól való
búcsú. Elérzékenyülve köszöntem meg szolgálataikat,
azután kezet szorítottam velük s istenhozzádot mondtam
nekik. Gyors lovaikon csakhamar eltűntek szemeim elől
Csarklik irányában, ahonnan *Kopa* és *Szourgak* érintésével
Khotanon és *Jarkenten* át *Kasgárba* igyekeztek.

Koromsötét éjszaka volt, midőn evezőseimmel csónakba
szálltam. Egyedül maradtam, szolgálaim és holmim szét vol-
tak szórva s újra össze kellett azokat szednem. Szédítő gyor-
sasággal eveztünk a folyón lefelé s *Kum-csappganban* eve-
zőst váltva, egy bennszülött evezős vezetése alatt bámu-
latos ügyességgel hatoltunk keresztül a csatornák, lagunák
és tavak útvesztőjén. Embereim szótlanul s oly óvatosan
eveztek, mintha csónakjaink láthatatlan síneken mentek
volna. De a kámis sűrűjébe nem hatolt be az éj friss leve-
gője; ott tikkasztó volt a hőség s a mocsarak langyos vizé-
ből bűzös miazmák áradtak ki. Hébekorba elszundikáltam
s ezért énekekkel tartottak embereim ébren. Midőn a víz se-
kélyedett, kisebbik csónakunkra szálltunk, de csakhamar
ez is megfeneklett s gyalog kellett az iszapon át a partra gá-
zolnunk.

Néhány órai várakozás után hangokat hallottunk; SAG-
DUR és TOKTA-AHUN jöttek a lókaravánnal, mely a tevéket

megelőzte volt. Hajnalban megérkezett a tevekaraván is, mely azonnal tovább is indult. Mi most elhagytuk a tavakat s mire a Nap teljes fényben ragyogott, gyönyörű világításban láttuk a hegységet, mely a kopár sivataghoz pompás háttérül szolgált. Az átvirrasztott éj után nagyon fáradtak voltunk s az első tamarix alatt tüstént el is aludtam s csak akkor ébredtem fel, mikor a Nap fejemet perzselte.

Másnap kora reggel indultunk; a bögölyök rögtön munkához láttak. Nehány százat agyonütöttem, mely a tevék meztelen bőrén teleszívta magát. De ez nem használt sokat, mert nagy rajokban követtek néhány kilométernyire. Ekkor végre elmaradtak tőlünk. Kopár, kavicsos pusztára érkezünk, mely lassanként emelkedik a hegység felé. Tenyészetnek, életnek nyoma sincs rajta, aszfaltkeménységű talaján csak kavics és homok hever. Szeszélyesen váltakozó távolságban kis kőpiramisokat találunk, melyek az út irányát jelzik; minden utas hozzájárul egy-egy kővel s a piramisok ekként magasabban nőnek. Tudtam, hogy a Kuen-lun hegység északi tövének ez a törmelékkúpja (*száj*) igen széles s hogy hosszú utunk lesz *Tattlik-bulakig*, az első forrásig.

Apró öthónapos kutyáimat kosárban a teve hátára tettem, ahol jó dolguk volt; midőn a Nap erősen perzsel, nemeztakaróval fedtük be s aztán semmit sem hallottunk felőlük. Mikor célunkat elértük, vigan előjöttek. Nagyobb bajunk volt a két nagy kutyával, *Maskával* és *Jolldassal*, kiket a hőség erősen megviselt. Bár több izben adtunk nekik vizet, mégis mindig hátra maradtak; végre összekötöttük s az egyik teve hátára tettük, de amint a teve ringó járását megkezdte, lecsúsztak róla s megint hátramaradtak. *SAGDUR* a vizeskannával hozzájuk nyargalt s bár *Maska* sok vizet ivott, útközben mégis megdőglött. Feltettem *Jolldast* is, kit többszöri szökési kísérlet után az egyik tevére kötöttem, ahol valóságos tengeri betegségbe esett. Végre a *Hunglung* oázisba érkeztünk, ahol bővizű patak csergedezett.

A kutyák rögtön a patakba szaladtak s mohón «kanalazták» a vizet, miközben szemük örömtől ragyogott. Néha nagyon is gyorsan szívták a vizet s ez a cigánytorokba került; ekkor köhécseltek és köhintettek, de rögtön tovább ittak. Aztán hosszában belefeküdtek a vízbe, majd örömükben ugatva a fűben hemperegtek s újra ittak.

A tenyészet ebben a pompás völgyben igen dús s főleg nagy fákká nőtt gyönyörű tamarixokból, továbbá fűből, kámisból s mindenféle egyéb növényből áll; egy helyen vén nyárfák is vannak. Feljebb haladva, gyönyörű tamarix-ligetben megtaláltuk lovas karavánunkat s hét szamarat meg hét juhot, melyet NUMET bég egy nappal előbb *Abdall*-ból útnak indított, hogy élelmiszerrel lásson el.

Nincs pompásabb dolog, mintha 70 kilométer széles sivatagon át tett 14 és fél órai fárasztó lovaglás után ily oázist érünk. Az itteni tanyázás a legkellemesebbek egyike volt, melyekre emlékszem. Jurtámat első ízben a tamarix-erdő szélén állítottuk fel s ez ágyával, szőnyegeivel és ládáival oly csinos és hivogató volt, hogy hamar elfelejtettem dereglyémet a barátságos kabinjával együtt. SAGDUR, TURDU bej és MOLLAH SAH a tamarixok alatt állították fel fehér sátrukat, míg a többiek egy sűrű bozótban húzódtak meg. Este 20 foknyi hőmérséklet mellett 12·8 fokú volt a víz, úgy hogy szokott esteli zuhanyom meglehetősen hideg volt. Im-már 1953 méter magasságban voltunk, tehát 1115 méterrel magasabban, mint *Abdall*ban.

Julius 3-ikára pihenőt rendeltem, ami a *Tattlik-bulak* (édes forrás) mellett mindenkinek nagyon jól esett. A hőséget enyhítette a délnyugati szél s a forrás tíz fokos kristálytiszta vízzel üdített. A forrás fölött kőpiramis áll, melybe néhány pózna van bedugva. Az egyiken e szavakat olvastam: P. SPLINGAERT 1894. C. E. BONIN 1899.

Nehogy a nagy magassági különbség káros hatást gyakoroljon ránk, abban állapodtunk meg, hogy több pihenő-

napot iktatunk közbe. Ez okból *Bas-kurgánnál* is megállapodtunk, ahol egy magányos dombon kis khinai erőd van. *SAGDUR* és *MOLLAH*, abdalli titkárom, nagy kirándulást tettek kelet felé s az előbbi kis térképvázlatot is készített útvjáról. Első kísérlete volt ez, de csakhamar annyira begyakorolta magát ily vázlatok készítésébe, hogy jó hasznát vehettem ebben az irányban is.

Bas-kurgánnál átszeltük az *Asztin-tag* alsó láncolatát, melyen a *Tattlik-bulak* völgye áttör. Másnap ugyanazon hegyrendszer főgerince felé folytattuk útunkat, de magát a gerincet csak harmadnap értük el. Midőn a gerincről le szálltunk, erős esőben és zivatarban volt részünk; az *Asztin-tag* és *Akato-tag* közti hosszanti völgy, ahová jutottunk, kietlen sivatag, ahol életnek, legelőnek, víznek nyoma sem volt. Délnyugaton az *Illve-csimen* hegység hatalmas tömegének hómezői fehérlettek, a hegység tövében pedig két kis sóstó, az *Uzun-sor* és *Kalla-köll* fekszenek.

A záport heves délnyugati szél váltotta fel, mely nem hozott esőt, de a homokot és port úgy felkavarta s arcunkba csapta, hogy bőrünk megfájdult. Mintha csupa sárgászürke örvénybe kerültünk volna, egyszerre csak sűrű áthatatlan ködben voltunk, melyben az úton kívül semmit sem láthattunk. Két órával később épen oly hirtelenül állt el a fergeteg, ahogy jött; mintha egy örvénylő homokfolyón mentünk volna keresztül. A levegő hirtelenül oly tisztává vált, aminő előbb volt. Rögtön láttuk, hogy ily hatalmas hegyi szél a futóhomokot továbbviszi; az *Akato-nyergén* apró dűnákat találunk, melyeket a délnyugati szél vitt oda.

A hegység déli lejtőjén ugyanaz a hegyrajzi relief ismétlődött, melyet az *Asztin-tagnál* láttunk. A *Száj*, a kemény görgetegkép lassan aláereszkedik egy új órási völgy felé, mely nyugatról kelet felé vonul s dél felől a *Csimen-tagtól* van szegélyezve. A *Száj* a vízben eső után lerakódott vízszintes agyagiszapba, az ú. n. *Kakir*-ba megy át. Különös,

hogy itt újra szúnyogok és bögölyök léptek fel; az elsőktől különösen sokat szenvedtem, kivált mikor csillagászati megfigyeléseim közben műszereim csavarjait igazítva, meg sem mozdulhattam.

Július 10-ikén elértük *Temirliket*, mely utóbb utazásomnak egyik nevezetes pontjává vált. 2691 méternyire van a tenger felett s forrásvize, legelője bőven van. Itt néhány aranykeresővel találkoztunk, kik a bokaliki bányákban aranyat kutattak, de vajmi kevés eredménnyel. Ugyanitt találkoztunk a Csarklikból rendelt kukorica-karavánnal is, mely öt vezetővel jött s az ambán udvarias levelét (lásd a 184. lapon) hozta. Végre a főhadiszállásomból is jöttek küldöncök, kiktől megtudtam, hogy ott minden rendben van.

A küldöncök egyike *KHODAI VERDI* volt, az «istenadta», egy jangi-köllyi kellemetlen ember, ki utóbb majdnem végzetes csínyt követett el velünk. A másik egy afgháni katona volt, *ALDAT*, ki azonban Csercsenben lakott; jól megtermett, csinos fiatalember volt, ki vadászként barangolta be a hegyeket, télen jakokat szokott lőni s ezek bőreit eladta. Különös, de megnyerő ember volt, sasorral és körszakállal s az árja faj harmonikus koponyájával, melynek típusába nem keverődött egy csepp mongol vér sem. Bánatos arckifejezésében visszatükröződött magányos, nélkülözésekben gazdag élete; járása fejedelmi volt, soha sem fáradt el és nem érezte a megritkult levegő gyengítő hatását.

Nagyon megkedveltem *ALDAT*ot s azt az ajánlatot tettem neki, hogy vegyen részt tibeti expedicióban, amibe rögtön beleegyezett. Életét époly érthetetlennek, mint vonzónak találtam. Kérdeztem tőle, mit csinál, ha a vadászszerencse nem kedvez neki s nincs mit ennie? «Akkor éhezem», volt a válasz, «míg megint jakot találok». Hol alszik? Hasadékokban, szurdokokban, néha barlangokban is. Nem fél-e a farkasoktól? Nem, van kovaköve és taplója, azzal esténként tüzet rak, azután lizik a puskájában.

Nem téved-e el? Nem, ez lehetetlen; minden hágót ismer s minden völgyet számtalanszor bejárt.

Bolygó lélek emberi alakban! Nincs ország, amelyben az egyedüllét félelmetesebb volna, mint Tibetben; a sivatagban se volna rosszabb. Nappal még megjárja, de éjjel, mikor a bőr a hidegtől fáj és a sötét hegyláncok a hold fényében kísértetiesen égnek merednek! Szegény ALDAT; élete valóban veszélyes és szegény, és mikor már rég a föld alatt pihent, akkor sem tudtam megérteni, hogyan bírt ily életet élni.

ALDATON kívül tibeti utamra elkísértek még TURDU bej, SAGDUR, TOKTA AHUN, KUCSUK és MOLLAH SAH. TURDU bej a legjobb mozlím volt, aki valaha szolgálatomban állott. SAGDUR minden dicséreten felül állott; mindent megtanult, semmit sem felejtett, s soha sem kellett valamire figyelmeztetni. Bámulatos volt elszántsága és bátorsága, mikor veszély fenyegette. Hűsége és odaadása szinte páratlan volt. TOKTA AHUN talpig becsületes ember volt s KUCSUK is igen derék legény volt. MOLLAH SAH, a «doktor úr», klasszikus alak volt, ötven éves, töpörödött férfi, bajsz-talan ábrázattal s éles hanggal, melyet egész nap hallottunk, mert szája folyton járt, akkor is, ha senki sem figyelt rá.

Július 12-ikén a *Gaz-nor* tavat értük el s egy nappal rá *Mandarlik* völgyében karavánunkhoz értünk; CSERDON, ISZLÁM, FAISZULLAH s a többiek elénk jöttek s nemsokára ismét jól felszerelt, nagy hadi szállásunkban voltunk. Egy hetet töltöttünk itt, mielőtt tibeti utunkra indultunk volna. Legelőekben bővelkedő gyönyörű völgy volt ez, hatalmas gránitsziklák közé szorítva. A vígan zúgó folyó bal partját szegélyző terraszon emelkedett mozgó falunk. Kozákjaim s ALI AHUN szabó, kinek mindig sok dolga volt, a nagy mongol jurtában laktak, mely mögött SAGDUR deszkakerítést készített, hogy a meteorológiai megfigyelő házikót a tevék látogatásai ellen védje. A mohammedánok részint

két nagy sátorban laktak, részint a mállhák és kukorica-zsákok összehordása által keletkezett védősáncok között. Magam egy kis jurtában laktam, mely előtt összes ládáim álltak, az átázás ellen fehér takaróval befödve. Felfelé nagy-szerű kilátás nyílt; a háttérben a *Csimen-tag* főgerince emelkedett vakítóan fehér hómezőivel. A tevék, melyek közel két hónapig legeltek a hegységben, gömbölyűek voltak, mint valami hordó s csakúgy fénylettek zsírjuktól. Karavánom többi állatjának is jó dolga volt; juhnyájam még negyvenkét darabból állott s elveszett kutyáimat három odatévedt mongol eb pótolta.

SAGDUR a közeli *Dsurhak*ba rándult, ahol igen szívesen fogadták. A mongolok megigérték, hogy akárminő állatra lesz szükségem, azt szívesen eladják s abbeli reményüket fejezték ki, hogy meg is fogom őket látogatni. CSERDON egy izben felfelé nyargalt a völgyben s ott ötven vad jakból álló csordát talált; egy pompás tehenet le is lőtt. Magam megfigyeléseket végeztem s az útra készültem. Hét ember részére harmadfél hónapra elégséges eledelt tettem félre s eltávolítottam minden fölösleges vendéget.

Magában a főhadiszállásban visszamaradt ISZLÁM mint karaván-basi, FAISZULLAH, mint az abdalli négy teve őre, KHODAI KULLU, KÁDER és KHODAI VERDI a lovak ellátására, ALI AHUN mint szabó s végül SAGDUR mint meteorologus és a karaván fedezete. Reá bíztam a műszerek leolvasását és gondozását. MÚZA azt a parancsot kapta, hogy hat lóval a *Kum-köllig* kisérjen el s a tevék terhén könnyítsen, onnan pedig TOKTA AHUNNAL együtt térjen vissza. Az utóbbinak megengedtem, hogy a nyarat *Mián*ban tölthesse, ahol kis földje volt, de harmadfél hónap múlva újra be kellett vonulnia, még pedig fél tucat tevével.

A karavánt nagy gonddal állítottam össze s ekként szerveztem: CSERDON, jobb kezem, sátorállító, komornyik és szakács; TURDU bej, két teve karaván-basija; MOLLAH ŞAH,

tizenegy ló és egy öszvér vezetője; KUCSUK, a teendő csónakútakon evezős; NIÁSZ (Kerijából való aranykereső), a magasabb állású mozlimok segédje; ALDAT, útmutató s vezető mindaddig, ameddig ismeretei terjednek. Természetesen elkísért *Jolldas* is, ki mint eddig, jurtámban lakott; a többi kutyák közül csak *Malcsikot* s egy nagy sárga mongolkutyát vittem el. Tizenhat juhot is vittünk magunkkal s ezeket az aranykereső NIÁSZ hajtotta a karaván után.

Így tehát elhagytuk a béke tanyáját s ismeretlen vidékek felé, ismeretlen sors elé mentünk. Csakhamar elhagytuk a fővölgyet s egy kis száraz völgybe kanyarodtunk, amerre vadászoktól és aranykeresőktől jól kitaposott ösvény vezetett. Bár hegynek-völgynek vándoroltunk, mégis lassanként mind magasabbra emelkedtünk fel.

Kar-jakkak völgye már egészen alpesi jellegű volt; magassága 3984 méter. Kicsi patak csergedez gömbölyűre csiszolt gránitsziklák közt s partjain csinos virágok tarkítják a buja mohát és fűvet. Mindenütt bőven akadt argol, vagyis kulán- és jaktrágya, mely tüzelésre igen alkalmas. Néhány jak-koponya arról tanuskodott, hogy vadászok is megfordulnak itt. A mormota (davagan) lyukait több helyütt megtaláltuk a talajban s ezek az élénk s örökdő állatok lakásaik bejáratában hallatták füttyüket. A hegyek lejtőin foglyok kodácsoltak.

Ennek a szép völgynek felső részében ütöttük fel tanyánkat. Nem tettünk még nagy utat, de kipihent állatot nem szabad kezdetben túlterhelni. A podgyász lassanként fogy, sőt az élelem gyorsan is apad s ezzel szemben a kőzetpróbák súlyának fokozódása nem esik erősen a latba, bár idővel ezek is eleget nyomnak.

Mandarlikot nagy forróságban hagytuk el s most már hideg ősz köszöntött ránk. Másnap reggel télre ébredtem; sűrű hó szállingózott s a földet vastag hóréteg takarta. Július közepén tökéletes tél! Hogyha már a nyár is ilyen,

aggódva nézhetünk a tél elé. Jobb időt reméltünk, de a havazás nem állott el s ez a nap kárbaveszett. A hó néha nem pelyhekben, hanem gömbölyű jégdarabkákból esett, melyek jurtám tetején erősen kopogtak. A hőmérséklet valamivel a fagypontra felül maradt s a hó dél felé olvadozott s a leve sátram összes varrásain becsöpögött.

A Kuen-lun-hegyrendszernek ez a negyedik párhuzamos láncolata már első szempillantásra másnak bizonyult, mint a többiek. Azok szárazok voltak, örök hó nem volt bennük, s egyes kúpjaik le voltak gömbölyítve, míg itt valóságos Alpokban voltunk, csapadékkal és bő vegetációval. Eddig 13—14 órát kellett haladnunk, hogy forrást találjunk; most lépten-nyomon vízre bukkantunk.

Bár július 22-ikén is havazott, mégis felkerekedtünk; a puha talaj síkos és alattomos vala, de tevéink elég jól haladtak előre. A hó a völgyekben nagy, könnyű pelyhekben hullott, melyek a földet érve rögtön eltűnnek s azt átítatják; a hegyeken fenn darás alakban hullott, s a dara ruhánkról lecsúszik s nem áztat át, mint a pehely.

Utunk nagy ívben megkerülte a *Csimen-tag* egy részét, s folyvást felfelé vezetett. 3998 méter magasságban éjjeleztünk; a hó sűrűn hullott s emellett a csillagokat tisztán láttuk. A hőmérséklet 4·8 fokra szállott a fagypontra alá s a hó már nem olvadt el.

Reggel rettenetes lármára ébredtem; midőn sátramból kisiettem, láttam, hogy NIÁSZ, s négynek kivételével minden birkánk hiányzik. A nyomok után itélve láttam, hogy éjjel farkasok látogattak meg. Rögtön útnak indítottam összes embereimet s CSERDON puskát ragadva lóra ült. Tíz óra tájban visszajöttek NIÁSSzal s egy birkával. Kilencet fagyva találtak a dombok közt s csak egy hiányzott teljesen.

NIÁSZ azt mesélte, hogy éjjel, szokása szerint, a szabadban hált, midőn a juhok bégetése felébresztette s a hó-

förgetegben három farkast vett észre, mely a juhokat maga előtt kergette. Ahelyett, hogy a többieket felkeltette volna, egyedül utánok iramodott s egész éjjel, mint egy őrült, kergette a birkákat, melyek közül azonban csak egyet tudott megmenteni. Ezenkívül csak négy birkánk maradt, mely meg volt kötve. Egyre pedig ráakadtunk, amint útunkat folytattuk.

Erre a szomorú éjszakára gyönyörű nappal következett; felhágtunk a *Csimen-tag* főgerincére (4269 méter), ahonnan egy új hegyláncot, az *Aratagot* vettük észre. A *Csimen-tag* éjszak felől tekintve óriási hegységnek látszik, mivel a *Csimen-völgy* 2961 m mélyen fekszik, míg télen a *Kájr-völgy* 4185 méter s a hegység onnan nézve jelentéktelen.

Éjjel megint kellemetlen birka-kalandunk volt; mivel itt is farkasoktól tartottunk, juhainkat mind meg akartuk kötni. De erre a kísérletre négy birka annyira megijedt, hogy vad futásban a hegyekbe menekült. Bár az éjszaka koromsötét volt, mégis utánnuk siettünk s CSERDON a lasszó segélyével kettőt szerencsésen el is fogott; de a másik kettőnek kézrekerítése órákba telt.

Ismét pompás időnk volt, midőn másnap az *Aratagot* megmásztuk. A 4373 m. magas *Aksokka-ajtusze* hágóról egy újabb hegyláncot fedeztünk fel, a *Kalta-alagánt*, mely hasonlóképen keletről nyugatra vonul. Térképészeti felvételeimmel elfoglalva, elmaradtam a karavántól, melynek nyomait követve, a gerinc felé haladtam. Már esteledett s a karaván nyomai még mindig tovább húzódtak a hágón túl is. Könnyen követhettem volna a sötétben is, de ily fontos helyen, ahol egy elsőrendű hágó helyzetét kellett megállapítanom, nem volt szabad engednem, hogy térképemen hézag legyen. Eltökéltem tehát magamban, hogy itt maradok, ahol vagyok s TOKTA-AHUN nyargaljon karavánom után s hozassa el jurtámat s ládáimat.

Órákig tartott, míg holmim megérkezett s azalatt CSER-

donnal együtt nem volt valami jó dolgom a 4652 m magas éjjeli tanyán. Miután elvégeztük meteorológiai megfigyeléseinket, szorosan egymás mellé bújunk, hogy kevésbé fázzunk s kölcsönösen elbeszéltük, mikorvultunk már hasonló helyzetben. CSERDONNAK nem volt sok mondanivalója, de én már Persiában is a szabadban háltam sakállok közt, Pámirban a Kara-kul partjain kevés híja, hogy meg nem fagytam s a Tákla-makánban sok félelmetes éjjelt virrasztottam át.

A nagy hidegben alvásról szó sem lehetett; a hideg folyton fokozódott, bundánk nem volt s mozognunk kellett, hogy ne fázzunk. De tizenegy órai lovaglás után elvégre mégis csak fáradt az ember s feje elbódul. Két sziklatuskó közé bújunk tehát, szorosan egymás mellé. A farkasok hosszúra nyújtott vonítása ismét magunkhoz térített, felkaptuk puskáinkat s lovainkat közvetlen közelünkben kipányváztuk. Tüzet nem rakhattunk, mert sehol nem volt yaktrágya vagy rőzse, a sötétség is akkora volt, hogy csak kezünkkel tapogatózhattunk, nem tehattünk tehát egyebet, mint hogy kezünkkel-lábunkkal hadonászva tartsuk magunkat oly melegen, úgy ahogy lehet.

Öt végtelenül hosszú óra után végre lódobogást hallottunk. KUCSUK és TOKTA AHUN két lóval hozták a jurtát, egy félórával később TURDU bej is megjött a ládákkal és konyhaedényekkel. MOLLAH SÁHT okolták, aki a lovakkal tovább ment, midőn ALDAT jó legelőhelyről beszélt, mely a hágón túl van. Tüzelőfát is hoztak s tizenhét órai koplálás után ugyancsak ízlett az ebéd. Midőn ágyba kerültünk, már virradni kezdett.

A nap és éjjel fáradalmaitól kimerülve, másnap csak tíz óra tájban indultunk útnak; miután karavánunkat elértük, az *Avrasz-hágóra* (4786 m) másztunk fel, melyen a *Kalta-alagán* hegyláncon átkeltünk. A hágóról rendkívül kiterjedt kilátás nyílik délfelé; amerre számtalan hegylánc

tornyosul egymás fölé. Most nyugat felé kanyarodtunk, a *Kum-köll* felé, mely a *Kalta-alagán* déli tövében fekszik, míg attól délre oly hatalmas dűna-lánc emelkedik, minőket csak a Tákla-makánban láttam. Az út egyhangú volt, s csak a kulánok (vad szamarak) jelenléte élénkítette meg vándorlásunkat. Két kulán-csikót élve foglyul ejtettünk s ezek egy csöppet sem féltek tőlünk; szándékom volt, hogy a két csikót liszteskása mellett felneveljem, de TOKTA AHUN azt állította, hogy ez hiábavaló kísérlet volna, mivel öt napon belül feltétlenül elpusztulnak. Így állván a dolog, parancsot adtam, hogy a két fiatal állatot oda vigyék vissza, ahol ALDAT és CSERDON elfogta; de TOKTA AHUN arról biztosított, hogy ez is hiábavaló volna, mivel a nőstény kulán olyan csikóról már mitsem akar tudni, melyet ember már elfogott és megérintett. Anyjuk sem nem nélkülözi, sem nem gyászolja az ilyen fiát, ellenkezőleg kerüli, mint a pestis-veszedelmet.

A két fiatal állatot sátrunkban ápoltuk, ahogy csak birtuk; de mikor estefelé anyatej hiányában már sorvadni kezdtek, levágattam szegényeket; ez volt az egyetlen jó-tétemény, melyet velük gyakorolhattam. Így legalább megmenekültek a farkasok karmaitól.

Július 27-ikén *Bulak-basi* völgyében haladtunk nyugat felé; az egész völgy a tavak, lápok és pocsolyák szakadatlan sorozata s a talaj ott oly süppedékes, hogy még a gyalogost sem bírja el. Egy pár medence néhány száz méter hosszú; a víz, mely táplálja, számtalan apró forrásban bugyog ki a homokból s csakhamar kis folyóvá egyesül, mely a *Kum-köll*be ömlik. Itt az «ila» nevű lódarázsfaj tanyázik, mely lovainkat rettenetes enmegkínoztá, amennyiben orrlukaikba bújtak; a kulánok azzal védekeznek ez állatok ellen, hogy legelészés közben orrukat mélyen a fűbe dugják, az antilopok pedig a homokba vonulnak vissza, ahonnan csak este jönnek ki a legelőre.

A jakok ugyanígy védekeznek; de midőn délután erős záporosó eredt meg, a jakok falkáinként megjelentek a dűnán. Először egy tehén a borjával együtt lecsúszott a meredek lejtőn, de jókor észrevették s visszafordultak. Azután egy nagy gulya, valami harminc állat, tünt fel, sorba állt a dűna gerincén s nem zavartatta magát karavánunk által. Szép látvány volt, amint a sötét állatok a sárga háttérből élesen kiváltak.

A *Kum-köll* 3882 méter magasságban fekszik. Ladikomon bejártuk a tavat s éjszaki partján egy kis sziget mellett kötöttünk ki. A tó vize édesnek bizonyult; legnagyobb mélysége 3.73 méter volt. Midőn a partot elértük, hatalmas vihar támadt. A tó vize magasra csapott s a heves zápor ellen azzal védekeztünk, hogy a szél ellenében szorosan összekuporodtunk. De midőn az eső elállott, nem állhattam ellen a csábításnak: kifeszítettük vitorlánkat s nyilsebességgel siklottunk a tavon végig. De midőn a szél fokozódott, le kellett szednünk a vitorlát; a ladik még így is iszonyú gyorsasággal haladt. Eljutottunk a tónak nyugati végéig, ahol fölösleges vizét egy folyóba bocsátja, mely az *Ajag-kum-köll* (alsó homoktó) nevű nagy sóstóba ömlik.

Pompás kirándulás volt; de a visszatérés tragikomikussá vált. Teljes erővel eveztünk, de a szél újra felkerekedett s az eső is megeredt. Bőrig átáztunk, mire a sátraikat észrevettük; de még jó néhány órába telt, míg hazaérkeztünk. Csónakázásaimban mindig üldözött a balszerencse: ha a legpompásabb időben is kezdtem, mindig fergeggel végeztem.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Ötezer méternyire a tenger felett.

Július 30-ikán TOKTA AHUNT és MÚZÁT hat lóval visszaküldtem a főtanýára; ezáltal a hátramaradó állatokra valamivel több teher jutott. Karavánunk most rajtam kívül hat emberből (CSERDON TURDU bej, MOLLÁH SAH, KUCSUK, NÁSZ és ALDAT), hét tevéből, tizenegy lóból, egy öszvérből, öt birkából és két kutyából állott. A *Kum-köll* medencéje sűrű nedves köd alá rejtőzött s a *Kalta-alagan* hegylánc teljesen eltűnt. A levegő meleg és csöndes volt s a moszkítóok egész nap kínoztak. Olyan vidékekre kíváncsiak voltunk, ahol ezek az alávaló állatok nem élhetnek s csak olyan időben szándékoztunk hazájukba visszatérni, amidőn a tél már véget vetett uralmuknak.

A *Kum-köll* előttünk feküdt, mint valami tükör; de amint elhagytuk, el is tűnt a ködben. Behatoltunk a homok nyugati szegélyövébe, ahol az erősen megterhelt állatok nehezen haladtak előre. A homokon túl füves térségen nyargaltunk át s elértük a *Pettelik-darja* folyót. Az átkelés nem volt könnyű, mert bár csak 65 centiméter mélységet mértem, TURDU bej és MOLLÁH SAH lovaikkal kétszer is belemerültek az iszapba. Végre alkalmas gázlót találtunk, ahol a talaj a tevéket is elbirta; mert a teve menthetetlenül el van veszve, ha a talaj lábai alatt meginog.

A következő napokon nyílt, sík térségen haladtunk végig, környezve a Föld legmagasabb hegyeitől. A kopár step-

pén számtalan orongo-antilop él, de akármennyit fáradoztak is vadászaink, nem tudtak egyet se lelőni. Úgy látszik, hogy az állatok ismerik a veszélyt, mert aranykeresők és jakvadászok időről-időre bebarangolják a vidéket s ezért az antilopok óvatosak és nem mernek hozzánk közeledni. ALDAT helyszíni ismeretei itt kimerültek; ennyire dél felé még sohasem járt s természetesen embereim egyike sem. Magamnak kellett tehát a kaláuz nehéz és felelősséggel teli hivatalát elvállalnom.

Egészen véve dél felé haladtunk, mert minden hegyláncot harántul akartam szelni s egyúttal geológiai harántmetszetekhez való anyagot is gyűjtöttem. Annyira akartunk dél felé menni, amennyire csak lehet és akkor szándékoztunk visszafordulni, amikor készleteink fele elfogyott. De ennél a számításomnál megfeledeztem arról, hogy állataink ereje visszajövet már erősen megesappant s így a visszatérés jóval tovább fog tartani. Gondoltam ugyan rá, de nekem az volt a főcélom, hogy minél tovább jussak. Valahogyan majd csak haza érünk, a legrosszabb esetben gyalog. Úgy terveztem, hogy a fordulópont valami legelődús vidéken legyen, ahol állataink soká fognak pihenni. Nem sejtettem, mily nehéz lesz majd visszatérésünk s mennyi fáradságba fog kerülni, hogy karavánom maradékaival főhadiszállásunkat elérjem.

Az előttünk égnek meredő gránitfalon való átkelés nem volt könnyű; egész napba telt, de végre mégis sikerült s mikor a gerincre felkapaszkodtunk, dél felé hatalmas, kormfekete, de hófedte hegyláncot pillantottam meg, melyet az *Arka-tagnak* néztem. A túlsó völgy 4638 méter magasságában pihenőt tartottunk.

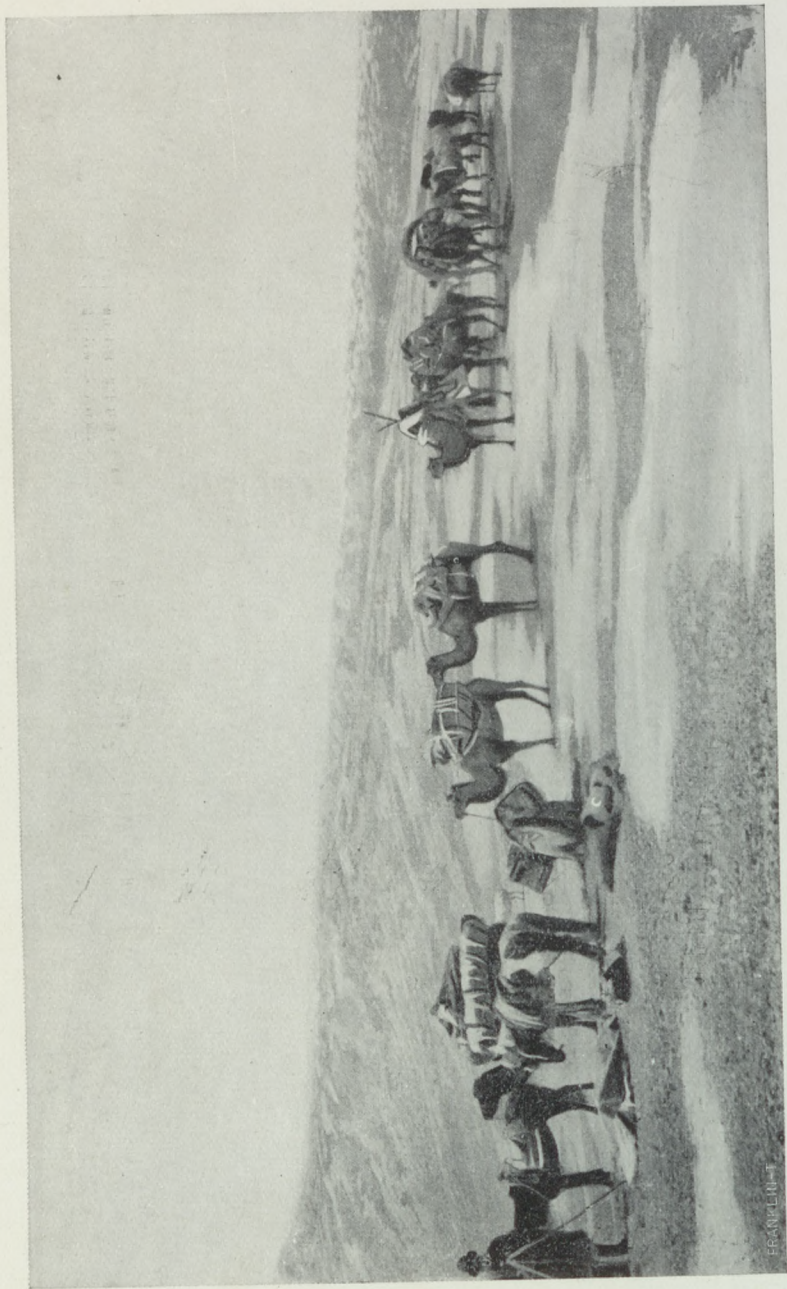
Egy napot töltöttem itt, mivel csillagászati megfigyelést akartam végezni s ebben a munkában a jégeső és a felhők folyton akadályoztak. A reggel kevéssé volt biztató. Éjjel óta havazott s reggel kilencig folyton hullott a hó. A külön-

ben is gyér fű hóval volt takarva s az állatok félig sem laktak jól, bár egész nap legelésztek. A következő éjjel is nagyon hideg volt; a hőmérő -5.2 fokra szállt alá s az állatokon a fáradtság első nyomait vettük észre; az egyik lóról le kellett szednünk a terhet, egy teve pedig hegynék menve, hátramaradt. Egyenesen nekivágtunk a hegységnek, ahol legalacsonyabbnak látszott s egy völgykatlanba értünk, mely hemzsegett orongo-antilopoktól; láttunkra eliramodtak a hegyekre s úgy látszott, hogy a ritka levegő legkevésbé sem bántotta őket.

Innen két völgy vezetett dél felé; amerre haladtunk, nagyon meredek volt az út, azért CSERDONT előre küldtem, hogy kémleljen ki alkalmas átjárót. Midőn azzal tért vissza, hogy erre tevével nem lehet tovább menni, a másik völgybe fordultunk. Úgy látszott, hogy ez hómentes hágóra vezet. Előre lovagoltam. Az emelkedés rettenetesen meredek volt. A hágón, mely 4962 méter magas, tehát jóval magasabb, mint a Montblanc (4810 m), félóráig vártam, míg karavánom lassan felcammogott. Előttünk hegygerincek, sziklák, havas csúcsok tömkelege terült el; annyi bizonyos volt, hogy ez még nem az *Arka-tag* gerince.

Karavánom nagy nehezen kapaszkodott fel; tevéim annyira erőlködtek, hogy térdük remegett, orrlukaik kitágultak, révedező szemeiket a sivár tájon végig jártatták, mintha már nem is remélnék, hogy valaha jól fognak még lakni. A túlsó oldalon leszálltunk egy völgybe, melyet meg lehetős nagy folyó öntözött; a Tárím óta ez volt a legnagyobb folyó, melyet láttam. 65 méter széles volt s 60 centiméter mélység mellett másodpercenként 27 köbméter vizet szállított. Az átkelés nagy nehézséggel járt és mivel az előttünk emelkedő hegységet még előbb ki kellett kémlelnünk, veszteglésre voltunk utalva.

Az utazás nehézségeit napról-napra jobban éreztük. A gyakori esőtől átázott málha sokkal nehezebbé vált s ál-

Ázsia szívében. I.

A FÖLD LEGMAGASABB HEGYLÁNCZÁN.

lataink ezt nagyon is megérezték. CSERDON paripája is, melyet ő kitűnően idomított, lefogyott és kedvetlen volt s csak a juhok tartották meg jó kedvüket. Mi magunk megszoktuk már a nagy magasságot. Ha nyergemben vagy sátramban nyugodtan ülök, nem érzek semmit, de a legcsekélyebb erőltetés, akár csak egy kalapácsütés, fuldoklást és szívdobogást okoz. Kellemes, hogy moszkitók és bögölyök itt nincsenek, de van itt egy különös poszméhfaj, mely a napfényben röpköd, télies bundájában s sűrű, sárga szőcsizmájában.

MOLLAH SAH, kit kémlelésre küldtem ki, hat órai távollét után azzal a hírrel tért vissza, hogy a hegység itt járható, de hogy rajta túl mi van, azt ő sem tudta megmondani, mert a hágón nagy hófergetegbe került s semmi kilátása nem volt. Midőn másnap útnak indultunk, az egész táj hóval volt borítva. A hágóra nagyobb nehézség nélkül jutottunk fel; magasságát 5180 méterben állapítottam meg. Gerincmagasságát tekintve ez a Föld legmagasabb heglánca, amelyen most álltunk. Előttünk feküdt az a hosszanti völgy, melyet 1896-ban bejártam. Dél felé hatalmas hegytömeg emelkedett, éjszak felé pedig három széles jégár terült el. A leszállás könnyen ment s ALDAT két szép orongo-antiloppal gyarapította húskészletünket. Három birkánktól eltekintve, melyeket lehetőleg kimélni akartunk, most leginkább ALDAT puskájára voltunk utalva, mert CSERDON kevés töltényt hozott magával s eleinte nagyon pazarul bánt velük.

Szerencsésen átkeltünk tehát az *Arka-tag* hatalmas gerincén, melyet a természet bástyaként állított Tibet északi határára. Rég elhagytuk már a félvad yakvadászok és dőre aranykeresők útjait s előttünk teljes terra incognita terült el, ahol csak egyes helyeken szelhettem saját régibb útvonalaimat, valamint WELLBY, ROCKHILL és BONVALOT útját. Kalauzom ismeretei elfogytak; idegenszerűen nézte az

előtte ismeretlen vadont, melyről semmiféle felvilágosítással nem szolgálhatott. Térképem ezentúl útírányomhoz csatlakozó keskeny sáv, de szándékom, hogy a hegységet később még tüzetesebben átkutassam.

Augusztus 7-ikén elhullott CSERDON lova, miután már több napon át csak nagy nehezen birt jární. A hegylánc, melyen átkeltünk, a *Koko-sili* volt, melynek tövében az 1896-ban felfedezett XVI. számú tó feküdt. Soha rosszabb tanyahelyünk nem volt, mint itt; tüzelőfának, legelőnek, argolnak sehol nyoma sem volt s egy üres ládát kellett szétarabolnunk, hogy legalább meleg theát ihassunk. Éjjel alaposan megáztunk s reggel újra kezdtük a hegymászást. A hegylánc, mely előttünk elterült, könnyen járhatónak látszott, mégis ez volt a legnehezebb utunk. A talaj annyira át volt ázva, hogy lovaink majdnem elmerültek a feneketlen iszapban s végre is kénytelenek voltunk visszafordulni, miután négy órai óriási erőmegfeszítéssel 5248 méter magasságig kapaszkodtunk. Más irányban próbáltunk tehát szerencsét s 5011 méter magasságban felütöttük éjjeli tanyánkat, ahol állatainkat két napig akartuk pihentetni.

De micsoda pihenés volt az! A reggel szép volt, de midőn átázott ágyneműmet és takaróimat szárítani kezdtük, egyszerre elsötétült az ég s irtózatos jégesős vihar septe végig a völgyet. Mire kitisztult, napmegfigyelést végeztem, de alig hogy munkámmal elkészültem, újra kirött a vihar s ez még tízszerre rosszabb volt az elsőnél. Sohasem ért Tibetben ennél rosszabb idő; a rettenetes dörgés és villámlás minden képzeletet felülmúlt, kutyáim iszonyatosan vonítottak, a sátor pedig összedőlt s alig birtuk újra felállítani. Tevéim, hóval borítva, fáztak, s alig birtuk takarókkal felmelegíteni. Pihenésünk második napja valamivel jobb volt, de a jégeső ekkor sem kimélt meg.

Most nem láttunk magas hegyeket, de a talaj utálatos

volt: végtelen posvány, tele sárga iszappal, ahol a tevé lépten-nyomon annyira belesüpped, hogy úgy kell a lábait belőle kihúzni. Átkozott egy föld! Azt még értem, hogy 5000 méter magasságban nincs legelő és tüzelőfa; de miért akarja a Föld karavánomat elnyelni? Nincs egy talpalatnyi száraz föld; a víz mindent átitatott s úgy járunk, mintha iszapos tófenéken volnánk, melynek vizét lecsapolták. Bámultuk tevéinket, hogy egyáltalán még mennek és nem mondják fel a szolgálatot? A Tákla-makán belseje nem rosszabb ennél a vidéknél.

Mindnyájunknak gyalog kell mennünk; szívünk dobog, mintha meg akarna szakadni s folyton kapkodunk levegő után. Ha nyeregbe ülünk, lovunk egyre-másra elbukik. Mintha lábai le volnának kötve s minden lépésnél ki kellene azt kötelékeiből szabadítani. Így haladunk óráról-órára. Olyan út ez, mint amikor ellenséges országban csak elhamvasztott városokat találunk s minél tovább haladunk, annál nehezebbé válik a visszatérés. De éppen ezek a nehézségek ingerelnek. Feszült érdeklődéssel kérdezzük, bírjuk-e legyőzni? És még sem gondolunk a visszatérésre.

Mily különbség az *Akato-tag* és ezen vidék közt! Amott napokig kell járnunk, hogy szegényes forrásra adjunk, itt csak dobbantanunk kell egyet lábunkkal s a gödör megtelik vízzel. Pedig csak néhány napi járásnyira vagyunk onnan.

Egyik tevénk, melyet «hágógyűlölő»-nek nevezünk el, már napok óta beteg volt s most kiadta páráját. Cserdon és Turdu sokat kínlódtak vele, hogy életben tartsák, de minden hiába volt.

Augusztus 15-ikén végre túl voltunk ezen az utálatos hegységen. Mily jól esett, hogy a túlsó hosszanti völgyben zöldelő réteket láttunk s karavánunk nemsokára megint száraz talajon pihenhetett meg. Egész podgyászunkat kitergettük, hogy megszáradjon, állataink pedig élvezettel

s boldogan legeltek a fűvön. Épen tizenöt éve volt, hogy első ázsiai utamat megkezdtem. Nem ünnepelhettem ezt az eseményt jobban, mint hogy pihenőt rendeljek ezen a kedves helyen. Az időjárás kedvező volt, bár néhány óráig esett is az eső, de a hőmérő tizenöt fokra emelkedett. Valóságos oázisban voltunk. Embereim s állataim új erőre tettek szert; kenyeret sütöttünk, szennyes ruhát mostunk és tüzelőanyagot szedtünk; ezzel ültük meg az emlékezetes évfordulót.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Viharos tavakon és égbenyúló csúcsokon át.

Augusztus 17-ikén újra kezdtük a fárasztó hegymászást; három másodrendű hágón kellett átmásznunk, hogy a főhágóra jussunk s azután innét a völgybe ereszkedjünk le. Záporesőben most sem volt hiány; néhány perc alatt bőrig áztunk s mire ruhánk megszáradt, újra megeredtek az ég csatornái. Egy folyó völgyét követtük 30 kilométernyire. Embereim itt egy régi mohammedán ing darabját s több más tárgyat találtak s afölött töprengtek, kiktől eredhetnek e tárgyak. Nem lehetetlen, hogy WELLBY kapitány útjából valók; WELLBY és MALCOLM 1896-ban északi Tibetben keresztül Ladakból *Cájdamba* utaztak, de WELLBY néhány évvel reá a délafrikai háborúban elesett s ugyanott MALCOLM is megsebesült.

Felsíkszerű vidéken utazva keresztül, augusztus 21-ikén egy nagy tó partjához értünk. Partjai laposak voltak, vize keserűsős, de szerencsére édes forrásra is bukkantunk. Tüzelőanyagban sem volt hiány, mert a *jappkak*-bokrok sűrűn fordultak elő. Húsunk azonban fogyni kezdett; már csak egy birkánk volt, s mióta ALDAT puskája elromlott, a vadászsákmány is megcsappant.

Hogy a tavat kikutassam, KUCSUK kíséretében a déli partjára veztem, megparancsolva a karavánnak, hogy a tavat nyugat felől megkerülve, ugyanoda tartson s ott engem várjon be. A tó vize oly sekély volt, hogy a ladikot

eleinte csak tolni lehetett; fenekét sós réteg borítja, állati vagy növényi életnek nyoma sincs benne. Később két méternyire mélyedt a víz s ladikomat az evezők hajtották. Karavánom menetelését soká kísérhettem a parton, de utóbb eltűnt a dombok mögött. Estefelé zúgásfélét hallottunk s azt hittük, hogy a zaj egy folyónak a tóba való ömléséből ered; de csakhamar észrevettük, hogy a felkerekedő szélről ered. Irányt változtattunk s szédítő sebességgel röptünk a déli part felé. Midőn azt elértük, legelőször is karavánomat kerestem. De sem embernek, sem állatnak sehol semmi nyoma. Lassanként besötétedett, de a karaván még mindig nem mutatkozott. Világos volt, hogy a karaván valami akadályba ütközött, máskülönben legalább egy pár lovas felkereste volna a találka helyét, hogy eledelet, vizet és meleg ruhát hozzon.

Láttam, hogy immár karaván nélkül kell éjjeleznünk. A ladikot szétszedtük két felére s ezeket egymás felé támasztva, sátorfélét építettünk, mely a megeredt eső és a nagy szél ellen jó szolgálatot tett. Két mentő-boje szolgált párnául; ezeket félig a földbe ástuk, a földre ráterítettük a vitorlát (bizony nem lett puhább) s a ladik egy-egy felét magunkra borítottuk. Kucsuk a réseket mind jól betömte s még földet is hintett rá; úgy képzeltem, hogy koporsóban fekszem.

Éhesek voltunk s az éhes ember könnyen fázik; de oly jól voltam a ladik alá temetve, hogy ugyancsak felmelegedtem. Derék egy ladik, mely először egész nap hord minket s azután még sátorul is szolgál. Hogy mily jó, leginkább akkor láttam, mikor az eső pacskolta koporsófedelünket. Egy ideig beszélgettünk; Kucsuk hangja, mely a ladik alól jött, olyan volt, mintha a sírból beszélne s az én beszédem is tompán hangzott. De utóbb elaludtunk, megelégedve farkasokról, medvékről és karavánunkról.

Az éj hidege egynehányszor felébresztett, de újra el-

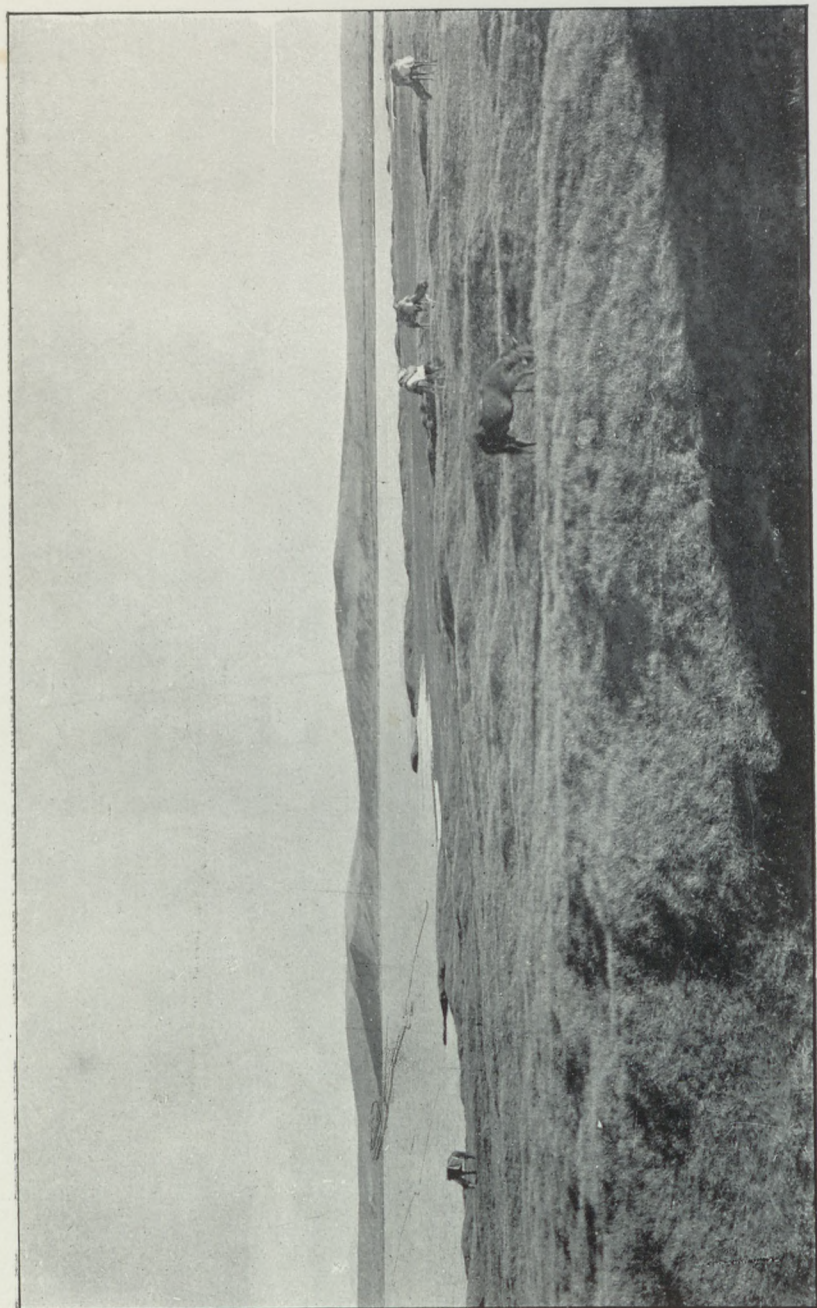
aludtam. Arra ébredtem, hogy a napfény a ladikon átszűrődött. A Nap már magasan állott. KUCSUK levette rólam a koporsófödelet s tüzet rakott, hogy felmelegedjünk. Azután ladikunkba ültünk s nyugat felé evezünk. A tó vize háborgott s KUCSUK megkapta a tengeri betegséget. Végül a nyugati szemhatáron két fehér pontot vettem észre; ezek lehetnek sátram és a jurta; embereim apró fekete pontokként tűntek fel. Három órai evezés után odaértünk. Csakugyan karavánom volt, melyet egy nagy folyó akadályozott meg továbbmenetelében. Ez a folyó egy másik, nyugat felé eső tóból folyt ki s oly mély volt, hogy a karaván nem tudott rajta keresztülgázolni. Tanakodtam, mitévő legyek? Az új tó megkerülése három napba telt volna; vissza csak akkor térhettem, ha a posványos felföld keményre fagyott: eltökéltem tehát, hogy az egész karavánt ladikkal átszállítom a folyón.

Felkerestük a folyó legkeskenyebb pontját; ahol a szélesség csak 58 méter volt (másutt 300 méter). Első dolgunk az volt, hogy a folyón kötelet feszítsünk ki. Amennyi köteletünk csak volt, azt összekötöttük s egyik végét a balparton megerősítettük; azután átevezünk a túlsó partra s a kötél másik végét oda kötöttük, mire a kötelet annyira kifeszítettük, hogy a víz felületét ne érintse. Már a lovak átúsztatásával is volt bajunk, de legnehezebb volt a tevék átszállítása. Semmi áron nem akartak a vízbe menni, végre kötelet kötöttünk az egyik teve fejére s a ladik után — melyet a kifeszített kötélén áthúztam — vontattuk. De mivel a teve nem kegyeskedett segítségünkre jönni, hanem kényelmesen belefeküdt a vízbe, minden erőmet össze kellett szednem, hogy a ladikot átvigyam a túlsó partra. Ez a multság hatszor ismétlődött, közben a kötél el is szakadt s újra kellett kezdenünk. Végre odaát voltak a tevék; de még hátra volt a málha.

Néhány nappal rá (augusztus 27-én) egy másik sóstó

partján tanyáztunk, másnap pedig édesvizű tóra bukkantunk, melyet kikutatni óhajtottam. Egy folyó partján visszahagytam fáradt lovaimat és tevéimet TURDU bej, ALDAT és NIÁSZ kíséretében, míg én CSERDON, MOLLAH SAH és KUCSUK kíséretében indultam útnak; egy hétre való eleségen kívül csak a legszükségesebb holmit s a nélkülözhetetlen műszereket vittük magunkkal a ladikkal együtt, melyre itt mindig szükség lehetett. A tó partján szelid yakok legeltek s egy *kulán* (vad szamár) oly bizalmasan közeledett felénk, mintha tudná, hogy CSERDON már rég kilőtte utolsó töltényét. A déli parton két vakítóan fehér havas emelkedett, mely a tóban visszatükröződött. Több órai menetelés után a tó végére értünk, de a keskeny földszoroson túl egy másik tó terült el. A tó mély vizében nagy, feketehátú halakat láttunk, melyek KUCSUK érdeklődését felkeltették. Letelepedtünk, mert halászni akartunk. *Jolldas* nyakperekéből csináltuk a horgot, arra az esetre pedig, hogy vad ludakra vagy récékre akadnánk, íjat is készítettünk. Úgy éltünk, mint ROBINZON s a legkezdetlegesebb felszereléssel kellett beérnünk; jurtám is oly kicsi volt, hogy ágyam alig fért bele. Reggel felmásztam a dombokra, ahonnan nagyszerű kilátás nyílt erre a sajátságos vidékre, mely vízben gazdagabb, mint szárazföldben. A tó 4848 méternyire feküdt a tenger színe felett. Megint aránylag mélyre szálltunk le, de a Montblanc csúcsánál még mindig magasabban voltunk!

Míg karavánom a tó partján vonult tovább, ladikomat vízre bocsátottam, hogy a tavat keresztül szeljem. Eközben a nyugati égen sötét felhők tornyosultak; vihar közeledett. Az északnyugati szél siettette utunkat s a hullámok tajtékzó taraja messze fröccsent. Csakhamar jég hullott s a ladik feneke fehérre vált. Köröskörül semmi más, mint víz és jégfelhők; partnak és hegynek semmi nyoma. A part mentén 4867 méter mély volt a víz, de amint tőle

Ázsia szívében. I.

SÓSTÓ.
(1900. augusztus 27-ikén).

eltávoztunk, rohamosan csökkent a mélység, úgy hogy attól féltem, hogy a parti hullámturzás ladikomat a sekély vízen ide-oda fogja dobálni, mint valami dióhéjat.

Mire a jégeső elállott, a szélvész még erősebben tombolt; de most legalább láttuk, merre van a szárazföld. Még a feleútján sem voltunk s egy földnyelv felé evezünk, hogy a szél ellen védelmet találjunk. A hullámok oly magasak voltak, hogy a partot meg se láthattuk, ha a hullámvölgybe jutottunk. A ladik vászonteste annyira kihasasodott, hogy egy erős oldallökés szétrepészthette volna; ezért résen kellett lennünk, hogy a lökéseket kikerüljük. Lassanként elállt a szél, a part ismét előkerült s mi a tanya felé irányítottuk ladikunkat. A napnyugta gyönyörű volt; maga a Nap koromsötét felhő mögé rejtőzött, de sugarai a tó felszínén leírhatatlan szépségben ragyogtak.

Annyira eltávolodtunk már TURDU bej szállásától, hogy a visszatérésre kellett gondolnom. Számításom szerint azonban nem lehattunk már messze a Jang-ce-kiang forrásaitól s félig-meddig arra gondoltam, hogy a forrásait felkeresem. Annyi világos volt, hogy a három nagy tónak, melyet itt felfedeztem, nem volt semmi köze a Jagn-ce-kiang forrásaihoz; ezek lefolyás nélküli medencét képeztek. De egész bizonyos még sem voltam benne, ezért szeptember 2-ikán még egy kirándulást tettem dél felé. Ez alkalommal még 27 kilométernyire haladtam délkelet felé s egy folyóra bukkantam, mely kis tóba ömlött. Elcsigázott lovaimmal s nagyon is összezsugorodott eleségzsákjaimmal tovább már nem mehettem. Vissza kellett fordulnom.

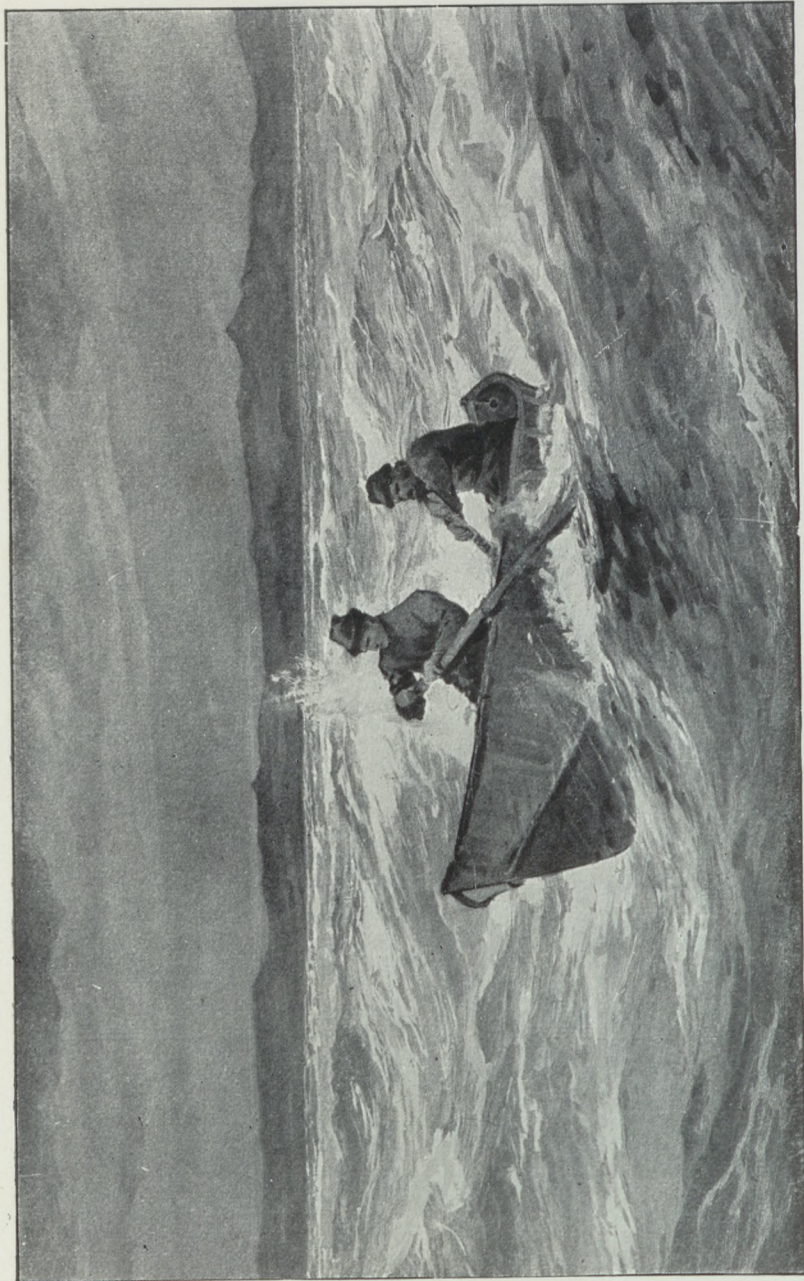
Ezen a vidéken nagyon sok volt a vad. Félutcat orongoantilopfalkát láttunk, mindegyikben vagy húsz állat volt. *Jak* és *kulán* egyesével és gulyákban, ménesekben is előfordult; mezei egér, mormota és nyúl mindenütt sok volt, a tó partján libák és sirályok gágogtak, sivítottak. Karavánom két részben haladt, közöttük ötven méternyi köz

volt. Ezen a közön keresztül kergetett *Jolldas* három kulánt, mely száguldozva vágatott el. Kevéssel rá eltűnt a kutya s egy orongo-falkát űzött. Midőn újra megjelent, véres volt a szája; sikerült egy antilopot elfognia s abból jól lakmározott. Farkas és róka szinte szertecsatangolt a tó melletti lapályon.

A nagy tavon visszaevezve, újra meglepett a vihar. Most szél ellenében kellett eveznünk, hogy tanyánkhoz közelebb jussunk. Hirtelen dél felé fordult a szél s ahol az új hullámrendszer az eddigivel találkozott, dupla magasságú rőbögést támasztott. Ezekkel kellett szembeszállanunk s arra törekednünk, hogy a legmagasabb hullámokat elkerüljük. De még mielőtt feleszméltünk, máris fenn táncoltunk a hullám taraján s sohasem tudtuk, hogy a következő hullám nem fogja-e ladikunkat felfordítani.

Ekként dolgoztunk másfél óra hosszat, mielőtt a szél enyhült s a hullámok kissé elsimultak. De az ég még mindig vészt jósolt; a part is nagyon távol volt még, mikor a második fergeteg megkapott s tömérdek havat és jeget zúdított arcunkba. Ezt a záport is kiálltuk, de alighogy kiszünet állott be, már újra tombolt a harmadik fergeteg. Ez jég helyett esővel töltötte meg ladikunkat s a ladik vize a habokkal ütemesen locsogott.

Nyolc órai megfeszített munka után, mialatt valóságos gályarabokként dolgoztunk, végre elértük a partot. Mily jól esett, hogy megint szilárd talajt éreztünk lábaink alatt. A domb tetejéről megpillantottuk *MOLLAH SAHT*, ki egy földnyelven négy lóval várakozott ránk. Mialatt odaeveztünk, még néhány mélységet mértem. De máris kitört a negyedik vihar s bár a Nap még magasan állott, éjjeli sötétség borult ránk, melyet csak kísérteties villámok cikázása szakított meg egy-egy pillanatra. Csakis a legnagyobb erőfeszítéssel tudtunk a partra vergődni, ahol a lovak ránk vártak.

195. taphoz.

HALÁLOS VESZEDELEMBEN.

Ásító szivében, I.

Borzasztóan ki voltunk fáradva, mikor végre hideg gunyhóinkba megérkeztünk. Itt jó hírekkel fogadtak; ALDAT négy antilopot lőtt s így néhány hétre való eleségünk volt. Tevéink és lovaink jót pihentek s hízásnak indultak. De a vihar még mindig végigsöpörte tanyánkat, mikor végre Morpheus karjaiba dőltünk.

Végleg vissza kellett fordulnunk; eleségünk csak harmadfél hónapra volt szánva s ebből másfél hónap letelt. Rizsünk volt még elég, de a liszttel nagyon takarékosan kellett bánnunk. Nagyon sok fogyott el belőle, mikor a haldokló tevét igyekeztünk megmenteni. A tél már erősen közeledett s a *Csimen*-völgy, melyben főhadiszállásunkat visszahagytuk, még nagyon messze volt.

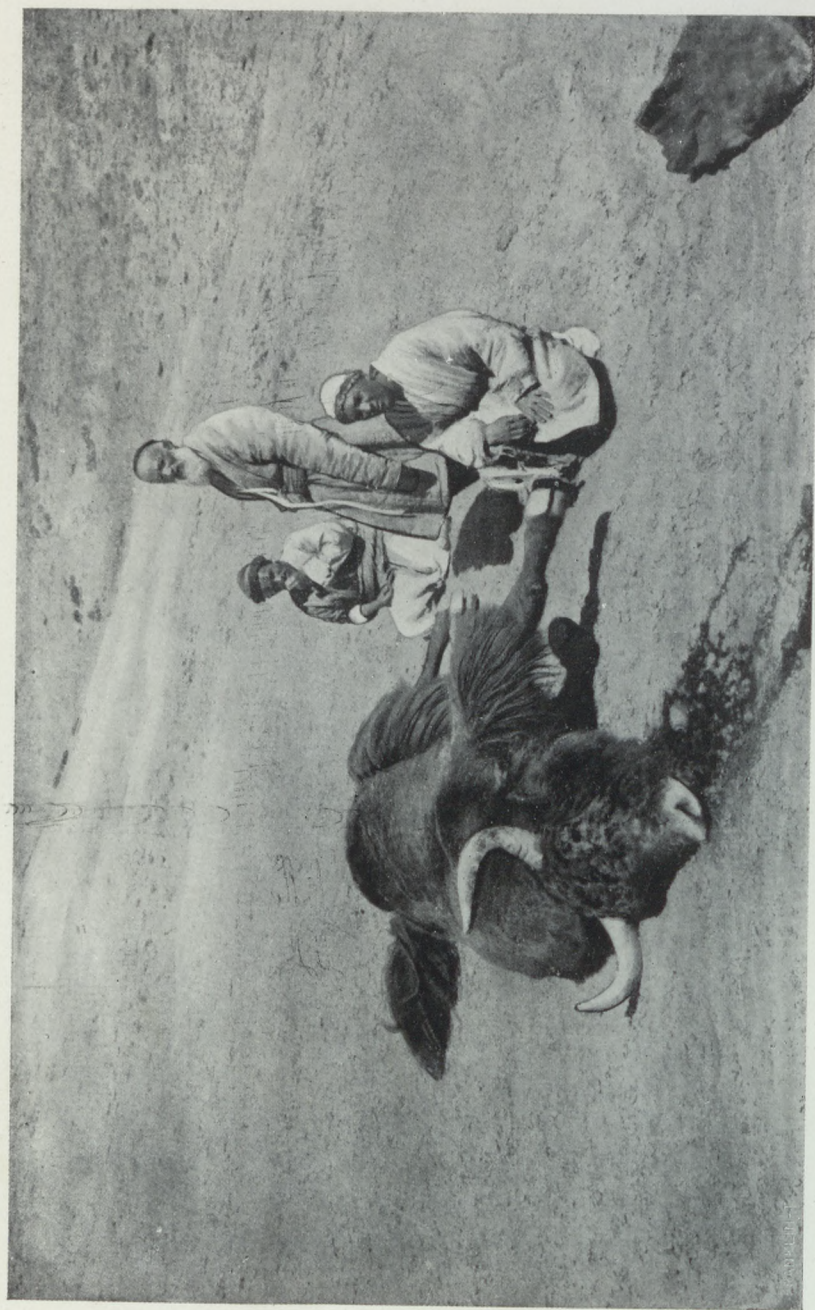
Mielőtt Tibetet elhagynám, még egy hosszanti hegyláncot akartam megmászni. Ez okból két részre osztottam karavánomat. TURDU bejt megbízta, hogy a karaván nagyobbik felével a hegységet megkerülve, haladjon tovább, míg én, CSERDONNAL és ALDATTAL a hegységen akartam átkelni, amire négy napot szántam. Csak hat lovat vittünk magunkkal, egy ideiglenes kis jurtát, egy hétre való eleséget és két napra való tüzelő anyagot. Kissé kalandos terv volt, mert muzulmánjaim könnyen eltévedhettek. Abban állapotunk meg, hogyha TURDU bej egy hét múlva sem kap rólam hírt, egyenesen tartson éjszak felé, a főhadiszállás felé; mi majd csak gondoskodunk magunkról.

Kirándulásunkon természetesen megint utálatos időnk volt. Tizenennyolcadik napja volt, hogy hó- és jégvihar vert, de az éjszaka ismét szélcsendes és csillagos volt. Mindig magasabbra és magasabbra emelkedtünk és a ritka levegő hatása mindig alkalmatlanabbá vált. Szeptember 10-ikén ALDAT rosszul lett; az előző napon lőtt jakot kereste fel, hogy zsíriját hazahozza. Midőn soká maradt ki, CSERDON keresésére indult s a jak mellett fekvé találta; nem birta munkáját elvégezni. CSERDON hazahozta a beteg ALDATOT,

ki heves főfájásban és orrvérzésben szenvedett. Pihenést parancsoltunk neki, míg én és CSERDON a sátrat leszereltük s az állatokat megterheltük. ALDAT oly gyenge volt, hogy segítség nélkül nyeregbe sem birt ülni. Végre felkerekedtünk az utálatos hágó felé. Jobb oldal felől elvonultak mellettünk mindazok a havas hegycsúcsok, melyeket eddig távolról láttunk; most pedig közvetlen közelünkben szemlélhettünk. Midőn a nap melege fokozódott, a talaj felengedett s nagy fáradsággal kellett az iszapon átgázolnunk. Órák hosszat másztunk felfelé, mindig azt hittük, hogy a nyereg közvetlenül előttünk van s mindig csak a háttérben maradt. Új meg új magaslatok emelkednek előttünk s ha feljutottunk, megint csak azt látjuk, hogy új emelkedések zárják el a látóhatárt.

Végre 5426 méter magasságban elértük a hágót; a hőmérő fél foknyira sem emelkedett a fagypont fölé s fagyos szél járta át testünket. Bunda és bőrmellény hiába való; ha járhatnánk, könnyen felmelegednénk; de járni nem lehet, a lassan előrelépdelő lovakon ülünk s kellemesebb pihenőhely után áhítózunk. Egyedül csak az biztatott némileg, hogy valahára lefelé is lovagolhattunk. Tanyánkat 5263 méternyi magasságban ütöttük fel, a *Mont-Blanc* csúcsánál 453 méterrel magasabban; de ott néhány nyomorúságos fűszálon kívül semmi sem nőtt s alig volt már egy maroknyi tüzelőnk. ALDAT állani sem birt; ahol a lóról leszállt, rögtön lefektették, meleg takaróba burkoltuk s szegény társunk egész éjjelen át nyögött.

Másnap, midőn utunkat folytattuk, CSERDON éles szeme az egyik hosszanti völgyben néhány sötét pontot fedezett fel, melyeket embereknek vagy jakoknak tartott. Midőn tovább jutottunk, észrevettük, hogy a fekete pont két ember, ki kőpiramist emelt. Csakhamar felismertük bennük TURDU bejt és KUcsUKOT, kik előző este idejöttek, hogy utánunk kémlelődjenek. Mivel nem bukkantak semmi

Ázsia szivében. I.

CSERDON JAKJA.
(Mellette Mollah Sáh, Turdu boy és Kucsuk.)

nyomunkra; elhatározták, hogy visszatérnek s tájékoztatóul kőpiramist emelnek.

ALDAT állapota igen rosszra fordult; folyton félrebeszért, jajgatott s önkívületi állapotában persa dalokat énekelt. Orvosi kezelésének nem volt semmi eredménye; ellenkezőleg, állapota napról-napra rosszabbodott s révedező szemmel bámult a semmiségbe. Nem akartam a szegény beteget az utazás fáradságainak kitenni, de élelmünknek már annyira szűkében voltunk, hogy nem késlekedhattunk tovább. A szegény betegnek egy tevé hátán zsákokból és párnákból ágyat készítettünk s arra kötöttük, hogy le ne eshessék. Súlyos állapota nyomasztólag hatott karavánomra. Sajnos, hogy baján nem tudtam segíteni. Szívét és fejét fájdtotta s lába jéghideg volt és fekete; erősen dörzsöltem, hogy a vér keringését fokozzam, de nem volt semmi eredménye. Olyan volt a lába, mintha már élet sem volna benne s ha gombostűvel belé szúrtunk, meg sem érezte. Embereim azt mondták, hogy a szegény ember megbolondult, útközben folyton fecsegett s tevéjét buzdította, hogy feküdjék le; ha pedig már a sátorban pihent, szívszagga-tóan esdekelt, hogy állítsák meg a tevéjét. MOLLAH SAH, ki már Csercsenből ismerte, azt mesélte, hogy már fiatal korában is elmebeteg volt, de akkor egy «orvos» kórán-versekkel teleírt papírkákat nyeletett vele, amitől csakhamar meggyógyult. Mily szomorú volt, hogy ez a huszonnégy éves fiatal ember, ki még rövid idővel előbb erőből duzzadt, most láztól gyötörve, testben és lélekben megtörve feküdt sátrunkban s még nyugalmat sem engedhettünk neki, hanem fagyos hóviharak között égbenyuló hegyekre kellett cipelnünk!

Nehéz, keserves utazás volt ez a puszta Tibetén keresztül. Két hónap óta emberek nyomát sem láttuk s visszakíváncoztunk bajtársaink közé. De bár nap-nap után közelebb jutottunk célunkhoz, még mindig 400 kilométer-

nyire voltunk tőle s a távolság csak igen-igen lassan csökkent. Egy nagy tó mellett haladtunk el, melybe dél felől számos folyó ömlik. A talaj itt a mormotáktól át meg át van lyukasztva, s a kis állatok karavánunk közeledtére úgy tűnnek el ezen üregekben, mint a billiárdgolyó a tekeasztal lyukaiban. Amint minket megpillantanak, éles fütyyöt hallatnak s karavánunkat ebben a csöndes országban a szó szoros értelmében kifütyölik.

Egy ízben sikerült egy mormotát elfognunk; a vén állat békésen szundikált egy napos lejtőn, midőn *Jolldas* rátámadt s embereim a mormotát elfogták. Megkötözték s a teve hátára tették, ahol hamar megszokott; két hónapig tartottuk magunknál, de ha valaki feléje közeledett, hátsó lábaira ült s fenyegetőleg mutatta éles fogait, melyekkel botjainkból szilánkokat harapott ki.

Ahol mormota (*davagán*, ahogy a mozlímok nevezik) él, ott medve is van. A tibeti medve nagyobbára mormotákból él, melyeket szőröstől-bőröstől felfal. A medve nem lesi meg a mormotát, mint ahogy *Jolldas* tette, hanem csak arról szerez meggyőződést, hogy az uraság odujában van-e. Ekkor hatalmas mancsaival szétveti a földet s megtalálja áldozatát. Ha valahol nagy földrakás van, biztosak lehetünk felőle, hogy ott volt Mackó úr s házkutatást tartott mormota-uraságnál.

A szegény beteg ALDAT a teve hátán feküdt, ahol kényelmes ágyat vetettünk neki. Öntudata már nem tért vissza, folyton arról beszélt, hogy tovább megy és jakokra vadászik. Bár útitervemmel ellenkezésbe jutottam, mégis egy napi pihenőt rendeltem betegünk érdekében. De embereim unszoltak, haladnánk tovább, mert élelmünk fogytán van, kenyerünk már csak pár napig futja s csak egy tucát töltenyünk van már. Épen mikor indulóra készen álltunk, lehelte ki szegény ALDAT lelkét. Megtörött szeme, az a szép, szürke afgán szem, a messze távolban révedezett,

mintha azt a földet keresné, ahol megpihenhet. A fürge ALDAT, ki a zerge ügyességével követte a jak nyomait, halva feküdt előttünk; befejezte életét, mely örömben oly szegény volt.

«Gatti», — mondták embereim — elment! Hallgatag álltuk körül a különös ravatalt s mindnyájunk szíve fájt, hogy hűséges társunk elhagyott. De TURDU bej a gyakorlati szempontból nézte a dolgot s azt kérdezte, mit tegyünk a holttesttel? Nem akartam rögtön eltemetni s mindnyáján meg voltak elégedve, mikor indulást parancsoltam. A teve már soká hordta szegény ALDATOT s könnyű teher volt neki. Megigérttem embereimnek, hogy tizennyolc nap alatt *Temirlik*ben leszünk, ha hat pihenő napot tartunk s naponta 24 kilométert teszünk meg. Nagyon számlálták már a kilométereket s nem akartak időt vesztegetni.

Útnak indultunk tehát a tó felé. Karavánunk halottas menetté változott, mely egyik bajtársunkat vitte Tibet sívár völgyein sírja felé. Egyikünk sem szólt egy szót sem; ünnepies síri csönd honolt körülöttünk. Kulánok és jakok zavartalanul legeltek utunk mellett s a fekete hollók széles körökben röpdesve követték karavánunkat.

Végre elértük a tó partját, ahol szilárd talajra jutottunk. Itt ástuk meg ALDAT sírját; holtteste alá bundát tettünk s egy másik bundával takartuk be. Soha egyszerűbb temetés, mint ALDATÉ; semmi szertartás, semmi könyezés. Némán imádkoztam az elhunyt lelki nyugalmaért, azután elföldeltük a holttestet s fejfa helyett deszkát tettünk föléje, melyre mohammedán mód szerint «tugh» gyanánt ALDAT egyik vadászszákmányát, egy jak farkát kötöttük. Egy kis fadarabra arabs és latin betűkkel bevéstem ALDAT nevét, halálának napját s saját nevemet is arra az esetre, ha a sors valakit ide vezetne, mielőtt a sír még nyomtalanul eltűnt.

Az elhunyt puskáját, még kijáró bérét és ruházatának

értékét később ALDAT testvérének adtam át, mivel a *Csimen* völgyében találkoztunk. Öreg atyja egy évvel később *Csarlikban* felkeresett. Megnyugvással hallottam, hogy ALDAT anyja időközben meghalt s így a sors megkimélte attól a nagy fájdalomtól, melyet ily derék fiú halála neki okozott volna.

Szeptember 24-ikén korán indultunk útnak; embereim gyorsan el akarták hagyni e szomorú helyet s miután egy *duát* (imát) mondtak a sírdomb fölött, magára hagyták szegény társukat. A fekete jak-fark lobogott a sír fölött, de azt is hamar elfödték a dombok.

Most egyenesen északnak kellett tartanunk. Néhány kisebb hegyláncon átkelve, melyek közt veszedelmes lápok borították a völgyek talaját, végre nyílt térségre jutottunk, de tenyészetnek nyoma sem volt rajta. Minél inkább közeledtünk az *Arka-taghoz*, annál pusztábbá vált a vidék. Fűnek, növényi vagy állati életnek nyoma sem volt. Hegyen-völgyön át törtettünk éjszak felé s ez így ment napokon keresztül. A nagy magassággal járó ritka levegőt már megszoktuk, de a zord szél és a beálló havazás még jobban megnehezítette utunkat.

Lovaink gyengélkedtek s kukoricánk már csak két napra volt. Előszedtük tehát rizskészletünket s abból annyit adtunk az állatoknak, amennyit csak nélkülözhattunk. Legkisebb öszvérünk eközben majdnem megdöglött; de CSERDON burját módra kezelte s kigyógyította. A szegény állat borzasztóan megduzzadt s kínjában a földön hempergett. CSERDON megtapogatta az öszvér testét s alkalmas helyen egy hosszú árt döfött mélyen a testébe. A sebből nem folyt ki egy csöpp vér sem, hanem bűzös gázok áradtak ki. Most talpraállította az öszvért, hátsó teste körül kötelet csavart s míg az egyik ember előre húzta, a másik deszkával jól elverte az állatot. Ahányszor az öszvér kirúgott, két emberem majd jobbra, majd balra rántotta. Akármilyen véleményem

nyünk legyen ezen gyógyítómódról, annyi bizonyos, hogy bevált. Az öszvér teljesen felgyógyult, később velem tartott a lhászai úton, keresztülment egész Tibeten Ladakig, a Kara-korumon át elkísért Kasgárba s kitűnő egészségben volt, midőn 1902. év május végén tőle ott búcsút vettem.

September utolsó napján, hideg időben ostromoltuk meg az *Arka-tag* sáncait. Elég könnyen jutottunk fel a hágóra, de az éjszaki ereszkedő nagyon meredek volt. Iszonyú hóvihar tombolt fenn (5203 m) s csak a legnagyobb fáradsággal ereszkedhattunk le a meredek lejtőn a mély völgybe. Tevéink folyton abban a veszedelemben voltak, hogy legurulnak a mélységbe s az egyik, kevés híja, meg is cselekedte ezt, de oly szerencsésen gurult le, hogy talpra állíthattuk anélkül, hogy málháját le kellett volna szednünk. Végre sötét éjjel lenn voltunk a völgyben; de fűnek ott nyoma sem volt, tüzelőfának sem volt már, csak vizünk volt hó és jég alakjában, de ebből több is, mint amennyit kívántunk.

Másnap reggel zimankós téli időre ébredtünk; a hó sűrűn hullott s állataink lábai a hidegtől megdermedtek. Néhány kilométernyi út után meg kellett állapodnunk; fájó szívvel ölettem le utolsó bárányunkat, olyan volt, mintha gyilkosságot követtünk volna el.

Lovaink egyik a másik után pusztultak bele a hegymászás fáradsalmába; fennmaradó lovaink ereje is szemlátomást fogyott s kimélnünk kellett azokat, ahogy csak lehetett. Rizzsel etettük, amennyit csak nélkülözhattunk, de készletünk már csak három vagy négy napra tellett s csak hat kis kenyérünk volt. Úgy látszott, hogy néhány nap múlva éhezünk kell. Keserves volt az utunk a *Togri-száj* völgyében, melynek gyenge jégtakaróján számtalanszor kellett átkelnünk. Ebben a völgyben aranymezők vannak, melyeket csercseni és kerijai aranykeresők sűrűn meglátogatnak. De egy hónappal korábban elmentek már az utolsó arany-

keresők is s gunyhóikat üresen találtuk. Két gunyhóban azonban különböző faszerszámok voltak s mi lelkiismereti furdalás nélkül lefoglaltuk azokat, hogy néhány napra tüzelőanyagot szerezzünk, amit már napok óta nélkülöztünk.

Október 8-ikán hátra kellett hagynunk egyik tevényt, mivel nem birt tovább menni; azt hittük, hogy reggelre kipihen magát, de mire TURDU bej érte ment, halva s keményre fagyva találta a szegény állatot.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

Csalóka tűz.

Az elhullott teve volt a büntetésünk, melyet az istenek a *Togri-száj* völgyben elkövetett tűzifarablásért ránk mértek. Karavánunk eredeti állatlétszámának most már csak a fele volt meg: hat teve, három ló és egy öszvér, de ez is mind oly nyomorúságos állapotban, hogy mindnyájunknak gyalog kellett mennünk.

Nagyon tanulságos a tevék életének megfigyelése. A teve pompás állat, mindig nyugodt és türelmes, bármily nehéz és fárasztó legyen is szolgálata, és az ember valóságos mintaképül tekinthetné ez állatot, mely szomorú pillantás és jajszó nélkül válik meg az élettől, melynek egyedüli öröme a buja legelő. Az elhullott állat addig végezte napi munkáját, amíg csak birta; ingadozó lábon, de felemelt fővel járt, nem keresett már fűvet a kopár gránitsziklák között; komoly és méltóságos maradt egészen addig a helyig, ahol majd csontjai fehérteni fognak. Midőn már nem birt tovább járni, midőn a halál árnya eszméletét elhomályosította, búcsút vett a múltó naptól s oly kényelmesen feküdt le, amennyire a kavicsos talaj csak engedte. Büszke megvetéssel fogadta az ostorcsapásokat; néhány ütéssel több vagy kevesebb már közömbös arra az állatra nézve, mely örök búcsút vesz a földi élet nyomorúságától.

A völgy mindjobban kitérgült; de hiába kerestünk legelőt s az állatok nem mehettek már tovább. Megálltunk, hogy

állatjaink pihenhessenek, s az utolsó nyergekből is kiszedtük a szalmát. Lassan haladtunk a folyó mentén lefelé, mely a -18.8 fokos hideg éjszaka után erősen befagyott. Átmentem a jobb partra, hogy a kőzetet megvizsgáljam s ott véletlenül igen érdekes rajzokat találtam. A széltől és időjárástól símára csiszolt sötétbarna palalapokon valami éles eszközzel különféle alakok voltak bekarcolva, melyek a sötét alapon erősen kiemelkednek. Ezek a rajzok mind a vadászok életéből vannak merítve. A vadász nagyon sokoldalú ember, jakot, kulánt, orongo-antilopot és farkast vadászott a hegységben, libát, kacsát és tigrist a Lop-noron. Figyelemre méltó, hogy az ábrázolt öt vadász mindegyike nyilat használ, a rajzok tehát oly művésztől erednek, ki még nem ismerte a puskát, különben ezt rajzolta volna le a Tibetben szokásos támasztó villával.

Az állatok rajzai, bár csak néhány vonalból állanak, igen jellemzők és találók. A vadászok álló, fekvő és mászó helyzetben vannak ábrázolva, sőt az egyik a nyeregből lő a tigrisre. A sziklalapok másfél és egy méter magasak s a rajzok 3 deciméter hosszúak. Bizonyára abból az időből valók, amidőn mongolok laktak a Lop-nor vidékén s a nyár egy részét a hegységben töltötték. Ezt a feltevést igazolta az a mongol obo (összehordott kőrakás), melynek minden palatáblájára a lamaizmus alapdogmája, az ismert «Om mani padme hum» (oh, lótoszbeli ékesség, amen) volt tibeti betűkkel bevésve.

Emiatt az emberi nyom miatt még egy napig időztünk az obo mellett. Ez a nap nagy változást idézett elő helyzetünkben. CSERDON közvetlenül a tanyánk mellett ALDAT puskájának utolsó töltényével épen fiatal kulánt lőtt, midőn MOLLAH SAH lihegve felém szaladt azzal a hírrel, hogy kelet felé két lovas vadászt látott. Rögtön lóra ültettem s utánok küldtem azzal a megbizással, hogy minden áron hozza őket a tanyánkra. El is jöttek, eleinte kissé félénkek

voltak, de csakhamar nekibátorodtak. Három hónapot töltöttek a hegységben s az aranykeresőket kulánhússal látták el. *Temirlik*ben nem voltak s így főhadiszállásunkról nem tudtunk meg semmit.

Nyolcvannégy napi magány után jól esett az emberekkel való találkozás s karavánom kedve emelkedett. Megvettem a két lovukat, melyek a mieinkhez képest arabs telivérek voltak. Egy kis zsák búzaliszt is nagyon jókor jött, de ami leginkább érdekelt, az az esti tűz mellett folytatott társalgás volt. *MOLLAH SAH* már ajánlkozott, hogy gyalog *Temirlik*be megy s onnan mentőkaravánt hoz, de ez most már nem volt szükséges, mert a vadászok egyike, *TOGDAZIN*, jobban ismerte a hegyi utakat s saját lován, mely most már az enyém volt, útnak indult. Két nap alatt ott kellett lennie s azt az üzenetet vitte *ISZLÁM* bejnek, hogy tizenöt lóval és kellő eleséggel *Szupa-alik* forrásaíhoz, *Temirlik*től két napnyira siessen elénk.

TOGDAZIN tizenegy órakor vágatott el; néhány üres konzervdobozt vitt magával, mely *ISZLÁM* bej előtt igazolásul szolgáljon s vele egyúttal megértesse, hogy ilyeneket hozzon magával. Egész elesége egy kis darab kulánhús volt. Nem irigyeltem éjjeli útjáért, mert a hőmérő húsz fokon állott a fagypon t alatt; de jelentékeny jutalmat ígértem neki, ha megbízását jól elvégzi. Igaz, hogy lovammal el is illanhatott, de én bíztam benne, bár idegen volt s ő is bízott bennünk.

A következő két napon a *Togri-száj* völgyéből a *Csimen* völgyébe kerültünk s október 14-ikén igen derült hangulatban indultunk el, mivel azt reméltük, hogy este a mentőexpedícióval találkozunk. Éjszak felől az *Illve-csimen* hótakarta csúcsai emelkedtek, melyeknek lejtőit mély szurdokok barázdálták. Ezeken csak nagy üggyel-bajjal tudtunk átkelni, de *MOLLAH SAH* jótállott azért, hogy estére elérjük *Szupa-alik* forrásait, ahol *ISZLÁM*mal kellett talál-

koznunk. De úgy látszott, hogy nem ismerte a vidéket eléggé, a másik vadász pedig csak két napig kísért el s azután visszafordult.

Ránk sötétedett s csakhamar koromsötét éjszaka borult reánk. A forrásoknak nyoma sem volt s az ösvényt is elvesztettük, melyen eddig jártunk. Szerencsére azonban kemény volt a talaj s így állataink még bírták a hosszú utat. Miután fáradtan és álmosan másfél óráig bolyongtunk a sötétben, MOLLAH SAH és NIÁSZ, kik legelől jártak, arról értesítettek, hogy a messze távolban tüzet látnak. Ez a látvány mindnyájunkat felvillanyozott s meggyorsítottuk lépteinket. Ha a tűz kicsi volt, valahol a közelben éghetett, de ha nagy volt, úgy éjjel már alig érhattük el. Minden esetre biztosra vehettük, hogy küldöncünk *Temirlik*ben volt s ISZLÁM a segítő-karavánnal rögtön útnak indult s talán épen megérkezve, tüzet gyújtott s némi pihenő után újra keresésünkre indul. Bizonyára gondolta, hogy mivel annyira elkéstünk, helyzetünk nagyon kritikus lehet s így gyors segélyre van szükségünk. Ennek tudatában fellélegzettünk s szinte úgy éreztük, hogy szenvedéseinknek és nélkülözéseinknek immár vége szakadt. Már a lobogó tüzet körülülve láttuk magunkat, amint élményeinket elmeséljük s kiéheztetett gyomrunk részére pompás vacsora készül.

A koromsötét éjszakában egyenesen a tűznek tartottunk, mely hol eltűnt, hol újra fellobogott. Utóbb teljesen elvesztettük a tüzet s vele reményünk is eltűnt s a fáradtság is visszatért. Lehet, hogy ott csak néhány aranykereső tanyázik. Megálltunk, kiabáltunk s japp-klak-rőzséből hatalmas tüzet raktunk. De semmi jel nem mutatta, hogy tüzünket észrevették volna. Revolveremet néhányszor elsütöttem, de még csak a visszhang sem felelt rá. Visszatartott lélegzettel figyeltünk, de a vidék néma volt, mint a sír s a tűz nem világított többé.

Midőn saját tüzünket, mely körül fél óráig pihentünk,

elhagytuk, az éjszaka még sötétebb volt, mint megelőzőleg. A vak éjszakája nem lehet sötétebb s önkéntelenül a csillagos ég felé tekintettem, hogy meggyőződjem, nem vesztettem-e el szemem világát. Órát óra után haladtunk kelet felé, magunk után vonszolva fáradt állatainkat, melyek talán legelőt szimatoltak, mert híven követtek.

Egyszerre fellobogott a tűz s embereim reményei is visszatértek. Néhány malgunbokrot találtunk, a víznek biztos hirnökeit. Most már nem lehattunk messze a forrásoktól. Azután megint elfakult a csalóka tűz és végre teljesen elaludt. Embereim öt percenként torkuk szakadtából ordítottak, de kiabálásuk elhangzott a sötétben, anélkül hogy valaki meghallotta volna. Szinte azt hittem, hogy bolygó-tűz űzi velünk csalárd játékát, annál messzebb megy el, minél inkább közeledünk.

Türelmünk erős próbára volt téve s az elhaló tűzzel érdeklődésünk is megbénult s urrá lett a kimerülés. Végre is kénytelen voltam megállapodást elrendelni s mindnyájan örömmel fogadták a parancsot. Tizenkét órai út alatt csak 43 kilométert tettünk, s mindnyájan annyira el voltunk csigázva, hogy amidőn tüzet raktunk, karavánunk vajmi szánszámomra méltó képet nyújtott.

De öröndetes felfedezést is tettünk tűzünk fénye mellett. Kitünt, hogy szerencsés csillagzatunk kitünő legelőre vitt, ahol magas fű és tüzelőfa bővében volt. Egy kanna folyóvizünk is volt még, úgy hogy mindenkinek jutott egy csésze teára. Néhány darab pirított kulánhús és thea volt egész élelmiszer-készletünk. Tanyánk csak ideiglenes volt, hajnalban korán akartunk indulni, hogy a forrásokat megkeressük. A csalóka tűnek nyoma sem volt, de a hold bevilágította a vidéket s arra az esetre, ha embereink a közelben volnának, még másfél óráig fenntartottuk a nagy jelző tüzet. Azután a csillagos égboltozat alatt mély álomba merültünk, 3471 méter magasságban voltunk.

Másnap (október 15.) reggel embereim a közelben jó forrást találtak s mivel a hely tanyának alkalmas volt, elhatároztuk, hogy itt várjuk be az események folyását. MOLLAH SAH, kit kémlelni kiküldtem, azt állította, hogy a tegnapi csalogka tűz vadászoktól eredt, kik zsákmányukkal Csercsenbe tértek vissza s szándékosan kerültek bennünket, mivel nem tudhatták, miféle emberektől eredhet a tűzünk. Magunkra voltunk tehát utalva s nem tudtuk, mit tartunk a mentőexpedicióról és TOGDZIN megbízhatóságáról. CSERDON tőle egy kevés puskaport és ólmot kapott s egész reggel antilopokat kergetett, de végre is üres kézzel tért vissza. De azt a hírt is hozta, hogy *nyugaton* valami feketét lát, amit eleinte kulán csordának tartott, de most lovasoknak néz, kik felénk közelednek.

Kisiettem a messzelátómmal. Valóban lovascsoporthatott felénk s hatalmas porfelleg jelezte útját. Feszült figyelemmel kísértük a csapat minden mozdulatát. Még nagyon messze volt, de azért jól láttuk lovaik ugráló mozdulatait. Most eltűntek a sötétebb vegetációban, de a porfelleg most is felszállott. Bizonyára a mieink voltak, kik jelzőtűzünket nem vették észre s reggel tovább nyargaltak, de midőn tevéink nyomára akadtak, visszafordultak, hogy minket felkutassanak.

A feszültség akkor ért tetőpontra, mikor két lovas a bokrokon innen felbukkant; azután elötűnt még kettő s egy egész csapat ló, melyet azok maguk előtt kergettek. Csak úgy száguldottak felénk. Most felismertem ISZLÁMOT bőrbaslikján; fehér lovon nyargalt a csapat élén. Még gyorsabb menetre buzdította lovát, úgy, hogy társait néhány perccel megelőzte. Leszállt a lóról s köszöntött. Jó színben s jó kedvű volt s azt jelentette, hogy a főhadiszálláson minden rendben van. Kísérői voltak MÚZA (Osból), KHODAI VERDI és TOKTA AHUN (*Abdallból*).

Az ő tűzük volt, amit éjjel láttunk. Amint gondoltuk,

Ázsia szívében. I.

CSERDON ÉS SAGDUR VADÁSZ-ZSÁKMÁNYA.
(Jobb oldalt Ali Ahun szabó.)

1875. évi kiadás.

korán reggel elindultak s egyenesen nyugatnak tartottak, de midőn nyomainkra bukkantak, észrevették, hogy egymás mellett elhaladtunk s rögtön visszatértek.

ISZLÁM 16 erős, hízott lovat, sok eleséget és csupa jó hírt hozott magával. JAKUB, a postadsigit Kasgárból rengeteg postát hozott, amely ismét hazám és a civilizáció közelébe juttatott. Kevéssel *Mandarlik*ből való indulásunk után a szállást *Temirlik*be helyezték át, ahol mongol föld-oduk mellett telepedtek le. A csarkliki ambán saját magas személyiségében meglátogatta őket, ugyanúgy Psui cáidámi mongol főnök, de mindkettőnek vissza kellett térnie, anélkül, hogy láthatott volna. Az előbbi kukoricával terhelt harminc szamarat hozott magával. Embereim néhány hét óta aggódtak miattunk, mivel legfeljebb harmadfél hónapig akartunk távol maradni, s tudták, hogy eleségünk is csak ennyi időre van.

Száz meg száz kérdés és felelet kereszteződött s csak késő éjjel térhettünk nyugalomra. Embereim soká ültek a lobogó tűz körül, hiszen annyi mondani valójuk volt s mindnyájan örültek a viszontlátásnak. Mily különbség a megelőző estéhez, amidőn mindentől megfosztva csak találmomra ütöttünk tanyát! Éliás hollói visszatértek s három havi fáradságaink és nélkülözéseink véget értek.

Egyedül ALDAT halála adott bánatra okot. Testvére, KÁDER AHUN, *Csimenbe* ment, hogy vele találkozzék s ehelyett halálának hírét vette. De láthatta, hogy ALDARTAL jól bántunk s hogy megmentésére mindent megtettünk. KÁDER AHUN azt mondta, hogy a gyász hírre el volt készülve. Kevéssel előbb azt álmodta, hogy karavánommal találkozott, de ALDAT nem volt vele. Midőn felébredt, tudta, hogy ALDAT szerencsétlenül járt. Utána számítottunk s kiderült, hogy álma ALDAT halálának idejével esett össze s hogy KÁDER AHUN nem költötte ez álmot, azt később SAGDUR bizonyította, kinek ő jóval korábban elmondta

álmát, mielőtt felőlünk hírt kapott; hozzá is tette, hogy ALDAT bizonyára meghalt. Ez volt a telepathiának egyetlen esete, mellyel utazásaimon találkoztam.

Két napi pihenő után október 20-ikán *Temirlik* felé folytattuk útunkat. A forrásokból eredő kis patak jobb partján állott új főtanyánk; egész kis falucska volt: két sátor és a nagy mongol jurta, egy sásgunyhó, tömérdek kukoricaszák és a nagy teverakományok. A balparton állott kis jurtám a jól fűtött kályhával; az ottani löszterasz falai a mongolok régi időben barlangokat vájtak s ezek egyikét SAGDUR kitűnő fényképező sötétkamrának rendezte be.

Ezzel végződött fáradságos utazásom, mely nagyszerű felfedezéseket eredményezett, de sok áldozatot is kívánt. Tizenkét lovam közül csak kettő élt s a hét tevéből csak négy maradt meg. Ezeknek egyike szerencsésen elérte *Temirliket* s két napig büszkén, emelt fővel állott a megsárgult fűben; a harmadik napon lefeküdt s kiadta páráját anélkül, hogy a legelőhöz hozzá is nyult volna. S egy emberéletet is kellett gyászolnunk.

A tél beállta előtt még egy utat akartam tenni a *Csimen-tagnak* és *Akato-tagnak* eddig ismeretlen vidékeibe, hogy éjszak-tibeti térképemet tökéletesbítsem. Hat kíséremmel indultam útnak november 11-ikén. Miután néhány hatalmas hegyláncon átmásztunk, az *Ajag-kum-köll* tavát (4050 m) értük el, melyet csónakomban több irányban átszeltem. Egy alkalommal a viharban majdnem pórul jártunk ezen a tavon is, de szerencsém ezúttal sem hagyott el, s sikerült ép bőrrel szárazra menekülnünk. A *Temirlikbe* való visszautazás igen fárasztó és rossz volt. Miután a *Csimen-tagon* átkeltünk, a *Gopor-alil* nyeregére (4926 m.) kellett felkapaszkodnunk. Nagy hidegben és csípős szélben vergődtünk a nyergen át, melyről pompás kilátás nyílt a hótakarta *Illve-csimenre*.

December 5-ikén értünk *Teirlikbe*. SAGDUR elmon-

dotta, hogy egy nagy mongol karaván, mely 75 férfiből (csupa lámából), 120 tevéből és 40 lóból állott, erre utazott — Lhásza felé; a karaván két pompás lovat vitt ajándékba a Dalai-lámának.

Sokat meséltek Lhászáról, többek között azt is, hogy a mongolok minden idegent, ki Lhásza felé közeledik, figyelemmel kísérenek s már *Nakksuban* feltartóztatnak és megmotoznak; csak akkor eresztik őket tovább, ha a főlámájuktól bizonyítványt mutathatnak fel, melyben meg van mondva, hogy mely egyházközséghez vagy kolostorhoz tartoznak és mely okból keltek zárandok útra. Ha mind ez az alakiség el van intézve, jelentést küldenek Lhászába s csak akkor utazhatnak tovább, ha a város hatósága útlevelet küldött nekik. A láma *SAGDURT* meghívta, hogy kísérje el Lhászába; neki könnyű volna oda eljutni, főleg ha turgutnak adná ki magát. *SAGDUR* már gyermekkorában hallott a szent városról és égett a vágytól, hogy oda eljuthasson. Sejtelve sem volt, hogy magam is oda akartam eljutni, még pedig tilos utakon. De még türtőztetnem kellett kíváncsiságomat. Előbb még fontosabb dolgokat kellett elvégeznem, s az a terv, hogy álruhában Lhászába jussak, azok közé a merész kalandok közé tartozott, melyek csak addig izgatnak, amíg fiatalok vagyunk.

BETŰRENDES NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Abdall 39, 149, 159	Bögyők kínzása 160, 168	Dsurkhak 175
Abduráhman 48	Bulak-basi 180	Dural 34, 101
Abdu Rehim 101, 115		Dutrel de Rhins 77
Ajag-kum-köll tó 181, 210	Cájdám 189	
Akato-tag 172, 187, 210	Czo taloi 9	Endere 95
Akesokka-ajtusze 178	Csarklik 71, 142, 200	Endere-darja 96
Ak-Kesa 148	Cseggelik-uj 158, 159	Ettek-tárim 100
Akszak-marál 19	Csercsen 79, 94, 130	
Ak-szattma 32	Csercsen-darja 82, 92, 98	Faiszullah 9, 68
Akszu 15, 34, 107	Csercsen-sivatag 130	Felszerelésem 1
Akszu-darja 33, 38	Cserdon Czeren Dorsi 106	Fu Táj 54
Aldat 173	Csernoff 9	
Aldat halála 199	Csigeresig nyerge 4	Gaz-nor 174
Ali Ahun 104, 174	Csiggan-csöll 33	Gedsí 47
Alim 31, 43	Csimen 47	Gopor-alik 210
Állatrajzok sziklákon 204	Csimen-tag 159, 172, 175, 177, 210	Göllme-ketti tó 147
Altimis-bulak 101, 116, 119, 123, 124, 126	Csimen-völgy 195, 200	Gulcsa-darja 4
Andisán 3	Csita 106	
Aranymezők 201	Csivillik-köll 143	Hajótörés veszélyében 57
Ara-tag 178	Csokka-tag 25	Hamra (kutya) 38
Arelis 59	Csong-ak-kum 55	Hasszán bég 64
Argan 64, 149, 159	Csong-aral 46	Hattyúfogás 137
Arka-tag 183, 184, 200	Csong-kum 75	Hazrett Ali Mazar 24
Asztin-tag 119, 172	Csong-sipang 97	Hazrett-i-Akhtam 35
Atta Kelgen 148	Csong-tograk 59	Himálaja 145
Atti Kus padisáh 76	Csöll-köll 27	Homokdúnák 60
Avrasz-hágó 179		Homokfürgeteg 111
Avullu-köll tó 118, 143	Das-köll 67	Homoksivatagban 55
	Dereglyém 146	Hung-lung 170
Bájr 75, 80	Dereglyém építése 13	
Basköll 77, 79	Dereglyénket elhagyjuk 158	Ibrahim 31
Bas-kurgán 172	Dillpar 107	Ilek 143
Bas-tograk 108	Dovlet (kutya) 4, 79	Illve-csimen 172, 205, 210
Befagyva a Tárim folyón 63	Dsahán bég 161	Incsikke-darja 49
Beglik-köll 151	Dsan Daloi 167, 168	Irkestam 6
Bonin C. E. 76, 77, 171	Dsan-kuli 105	Iszlám bej 3
Bonvalot 77, 206	Dsungel 155	Iza Hadsí 8
Bosztán 46		
		Jakub bég 71
		Jakub, póstadsigít 209

- Jaman Kullu 138
 Jang-cze-kiang 193
 Jangi-Avvat 37
 Jangi-er 140
 Jangi-köll 64, 65, 77, 137, 157
 Jangi-köll-uj 75
 Jappkak bokor 189
 Jardang-bulak 112
 Jarkent-darja 11, 19, 38, 44
 Jégzajlás 63
 Jekkenlik-köll 154
 Jekken-öj 142
 Jiggdelik 34
 Jiggdelik-agil 100
 Jing-pen romjai 109
 Jollbars kutya 52, 73,
 Jolldas kutya 4, 140, 147,
 170, 176, 192, 198
 Jügan-balik-köll 26
 Jumalak-darja 51, 53, 55
 Junusz bég 54
 Jusszup Do Bek 34

Káder 9
 Káder Ahun 4, 209
 Kadike 143
 Kájir-völgy 178
 Kakir 172
 Kalla-köll 172
 Kalmak-kun 36
 Kalta-alagán hegylánc 178,
 179
 Kara-burán 106, 149
 Kara-burán a Beglik-köl-
 lön 152
 Kara-burán tó 159
 Karácsöny a sivatagban 84
 Kara-kosun 113, 115, 124,
 132, 133, 149
 Kara-kosuni dalok 161
 Kara-köll 143
 Kara-muran 96
 Karaul 64, 93
 Kara-jakkak 176
 Karunalik-köll 149
 Kasgár 8
 Kasgár-darja 37
 Kázim 25, 43
 Kecsik 54
 Kellelik 51
 Keng-laika 94, 100
 Keppek-uj 151
 Kerija-darja 87
 Kerija-darja vidéki tevék
 114
 Khake-dung 52
 Khálil bej 47
 Khalmet akszakál 64, 71,
 145, 147, 150
 Khámi 116
 Khodai Kullu 107, 117
 Khodai Kullu tevéje 126
 Khodai Verdi 83, 173
 Khotán-darja 36, 40
 Kirgui Paván 101, 143, 150,
 156
 Kiszil-szu 6, 37
 Kodai-darja 25
 Koko-sili hegylánc 186
 Kona-karja 98
 Koncse-darja 120
 Korla 69, 104
 Kozákjaim elválnak tőlem
 169
 Kozloff 74, 101
 Költészet 161
 Kömur-szalldi jol 126
 Kötteklik 18
 Kucsár 104, 107
 Kulánok (vad szamarak)
 192
 Kulenke-tokai 5
 Kum-esappgan 136, 138,
 151, 169
 Kum-csekké 143
 Kum-darja 101, 110
 Kum-köll 137, 175, 180,
 181, 182
 Kuncsekkán bég 100
 Kun-csekkis 101
 Kuncsekkis-Tárim 74
 Kurbán 32, 71, 106
 Kuropatkin 2
 Kurruk-darja 110, 116
 Kuruk-aszte 24
 Kven-lun 145, 177

Lailik 11, 16
 Leslik 43
 Lhásza 211
 Littledale 95
 Lop-emberek 53
 Lop-nor 119, 123
 Lop-sivatag 124, 130
 Lukesin 122

Mádi 3
 Malcolm 189
 Malesik (kutya) 104, 147,
 176
 Malenki (kutya) 104, 147
 Mandarlik 174, 176, 209
 Maral-basi 24
 Maska (kutya) 72, 143, 147,
 170
 Mazar Kodsám 35
 Mazar-tag 23
 Medvék 198
 Melik-Ahun 120
 Merdek-sár 110
 Merdektik 143
 Merket 16
 Mián 140, 175
 Mirab-bég 166
 Mirabi 103
 Mollah 31, 33
 Mollah Faiszullah 9, 45
 Mollah Sah 95, 185
 Mollah Toktamet 94
 Momuni-ottogo 64
 Mormoták 198
 Muhammed Ahun 20
 Muhammed Sáh 28
 Muhammedán sírok 99
 Musz-art 47
 Múza 108
 Múza, dsigit 4, 95, 156
 Múza Ahun 71

Nakkesu 211
 Názer-Ahun 26

- Názer bég 76, 150, 166
 Niász 176
 Niász Hadsí 8, 68
 Numet bég 139, 159, 170
- Orleansi herceg** 77
 Orongo-antilop 183
 Os 3
 Ögen folyó 49
 Ördek 71
 Ördek lelete 128
- Palta** 27
 Parpi bej 64
 Parpi bej halála 108
 Paván akszakál 149
 Petrovskij főkonzul 8, 105, 107, 157
 Pettelik-darja 182
 Pjevcoff 66
 Przseválszkij 70
 Psui 209
- Raszkolnikok** 99
 Richthofen báró 124
 Rizspudding készítése 80
 Roborovskij 86, 97
 Rockhill 185
 Romok a Lop-nor éjszaki partján 125
- Sagdur Nikoláj 106
 Sáh-jar 40, 47
 Sáh-jar-darja 47
 Sár-i-Kettek-kum 75
 Schweinfurth 73
- Sirdak Paván 143
 Sirge-csappgan 132, 138, 140, 149
 Spingaert P. 171
 Stein Aurél dr. 95
 Stockholm 1
 Szádik 148
 Szaiczeff ezredes 3, 78
 Szai-tag 31
 Száj (törmellékkúp) 172
 Szaj-csekke 110
 Szate-köll 138
 Szeit-köll 66
 Szej 108
 Szinger 101, 126
 Szirkin 9
 Szorun 26
 Szuji-szárík-köll 143
 Szupa-alik 205
- Taigun** (kutya) 72
 Tajek-köll 143
 Tákla-Makán 75, 77, 96
 Talldik-nyereg 6
 Tana-baglad 77, 79
 Tao-Tai 16
 Tárim 12, 54, 100, 132, 138
 Tatran 81, 82, 93
 Tattlik-bulak 170, 171
 Teisz-köll 64
 Tellpel 45
 Temirlik 172, 199, 203, 205, 210
 Temir-Sang-ja 150
 Terem folyó 49
 Teresz 47
- Teve élete 203
 Tiensán 24
 Tikkenlik 101, 143
 Tó a homoksivatagban 131
 Togdazin bég 100
 Togdazin, vadász 205, 208
 Togri-száj 201, 203
 Tojagun tó 137
 Tokkusz-kum 59
 Tokkusz-Tárim 141
 Tokta Ahun 136, 148, 159
 Tong-burun hágó 6
 Tumsuk 24
 Tura-szallgan-uj 73, 104, 106, 126, 136, 147, 151
 Turdu bej 8, 71, 144
 Turduning-szözezi 101
 Tusz-algucs-köll 66
 Tuszluk-tag 25, 29
 Tutajozás 136
 Tuzun-csappgan 136
 Tuzun-csappgani dal 163
- Ugen darja** 49, 65
 Ulleg-köll 149
 Urumcsi 54
 Urusz-szallgan-szall 74
 Uszpenskij 106
 Uzun-sor 172
- Vad számár** 192
 Vad teve 114
 Vad teve vadászata 115
- Wellby** 185, 189

KERESKEDELMI ALKALMAZOTTAK
 ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE
 ERZSÉBETFALVAI HELYI CSOPORTJA
 Csillag-utca 2.

GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ ÁZSIAI KIFEJEZÉSEK MAGYARÁZATA

Ak-kum = fehér homok	Gurisztán = mohammedán	Kemi-basi = parancsnok
Akszakál = konzuli ügynök	temetkező hely	Kulán = vad számár
Ambán = kerületi előljáró	Jamba, khinai pénz turki	Mazár = szent sír
Arba = szekér, kocsi	neve = tél	Obo = kőrakás
Bájir = tőfenékszerű mélye- dések a homoksivatagban	Japp-kak = apró tibeti kóró	On-basi = kerületi kapitány
Bughra = hím (teve)	Jardang = agyagterasz	Örteng = vendéglő
Burán = homokfergeteg	Joll-begi = útfelügyelő	Pao-taj = khinai mérőldkő
Csapán = köpönyeg	Jurta = sátor	Paván = vadász
Csappgan = csatorna	Kámis = káka, sás	Szattma = gunyhó
Dasztarkhán = villás reggeli	Kara-burán = (fekete) ho- mokfergeteg	Szer, khinai pénz = $\frac{3}{4}$ ko- rona
Dsigit = küldőnc, posta- küldőnc	Kara-kum = fekete homok	Talkán = piritott búzaliszt
Gumbe = síremlék, mauzo- leum	Karaván-basi = a karaván vezetője	Tograk = nyárfa
		Tóra = agyagtorony

TARTALOMJEGYZÉK.

		Lap			Lap
I. fejezet.	Stockholmtól a sivatagig	1	XI. fejezet.	A régi Lop-nor tó	123
II. „	Kétezer kilométer a Tárím folyón	12	XII. „	Huszonöt nap a csónakban	135
III. „	Negyven kilométernyi gyaloglás	24	XIII. „	Dereglyénk utolsó útja	145
IV. „	Szent sírok	31	XIV. „	Belső Ázsia költészetéből	161
V. „	Szédtű sebességgel a Tárímon lefelé	37	XV. „	Tibet felé	168
VI. „	A Jumalak-darja útja a homoksivatagon át	51	XVI. „	Ötezer méternyire a tenger felett	182
VII. „	Befagyva	63	XVII. „	Viharos tavakon és égbenyúló csúcsokon át	189
VIII. „	A Tákla-makán sivatagban	77	XVIII. „	Csalóka tűz	203
IX. „	A burját kozákok megérkezése	97		Betűrendes név- és tárgymutató	211
X. „	A vad teve hazájában	114		Gyakrabban előforduló ázsiai kifejezések magyarázata	212

KÉPEK JEGYZÉKE.

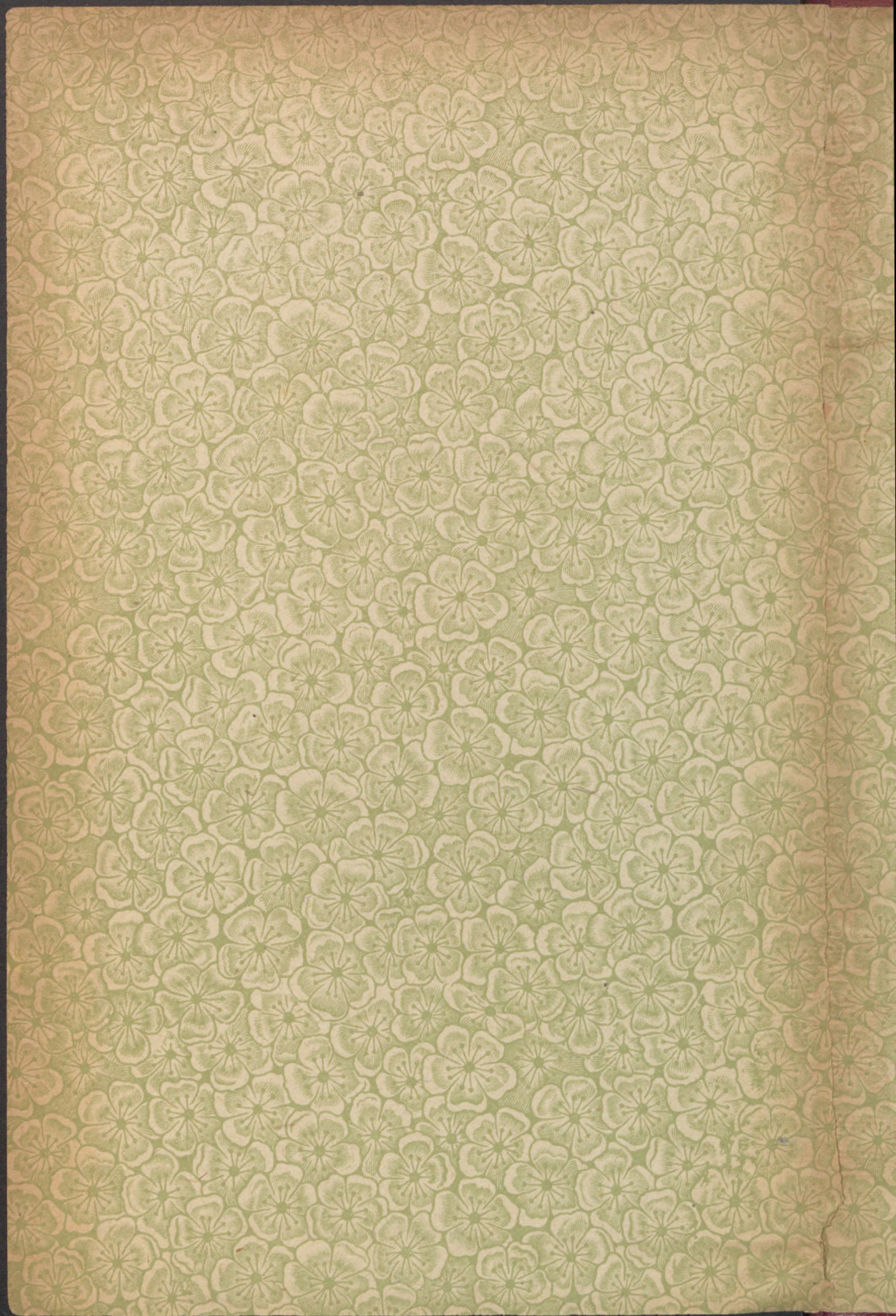
	Lap		Lap
Hedin Sven	Címkép	Nyárfaliget a Tárím deltájában	103
Kasgári kötél táncos	9	Bas-togarak	109
Nyárfák az országút mentén	11	Csernoff a romok között	125
A sivatagban Kasgár és Lailik között	13	Ördek lelete : faragott deszkák (Jobb oldalt egy méterrúd)	129
Lailiki táncosnők és zenészek	15	Ördek leletei : (egy évvel később felvéve)	131
Dereglyém	21	Homokdűnák a Tárím jobb partján	150
Temetkezőhely a Szai-tang hegyen	33	Abdalli bennszülöttek (Jobb oldalt Tokta Ahun és anyja)	163
Bennszülött solymász	39	A Föld legmagasabb hegylancán	185
Csónakok a Tárím középfolyásában	47	Sóstó (1900 augusztus 27-ikén)	193
A sáh-jári bég látogatása Csimenben	49	Halálos veszedelemben	195
Hajótörés veszedelmében	57	Cserdon jakja (Mellete Mollah Sáh, Turdu bej és Kucsuk)	197
Ördek és Palta hajórajunk élén	59	Cserdon és Sagdur vadászszákmánya (Jobb oldalt Ali Ahun szabó)	209
Tokkusz-kum, a sivatag éjszakai partja	60	A Tárím medencéjének és Tibet nyugati részeinek térképe	217
A Tárím folyó	63		
Parpi, Palta és Iszlám a Jangi-köll legszélsőbb dűnáin	79		
A végtelen homoktenger	89		
A Csercsen-darja régi medre	98		
Nyárfák az alsó Tárím partján	99		

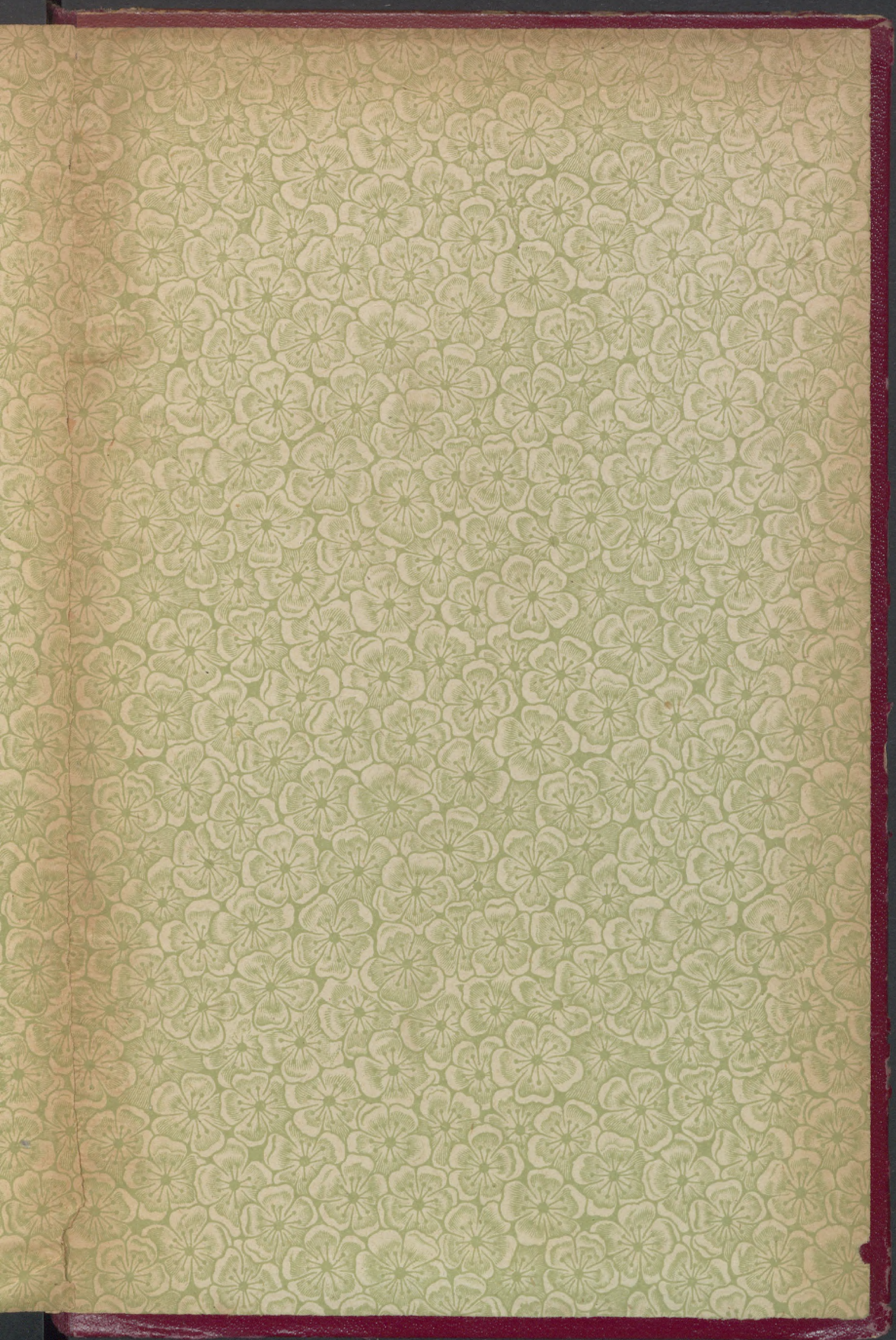

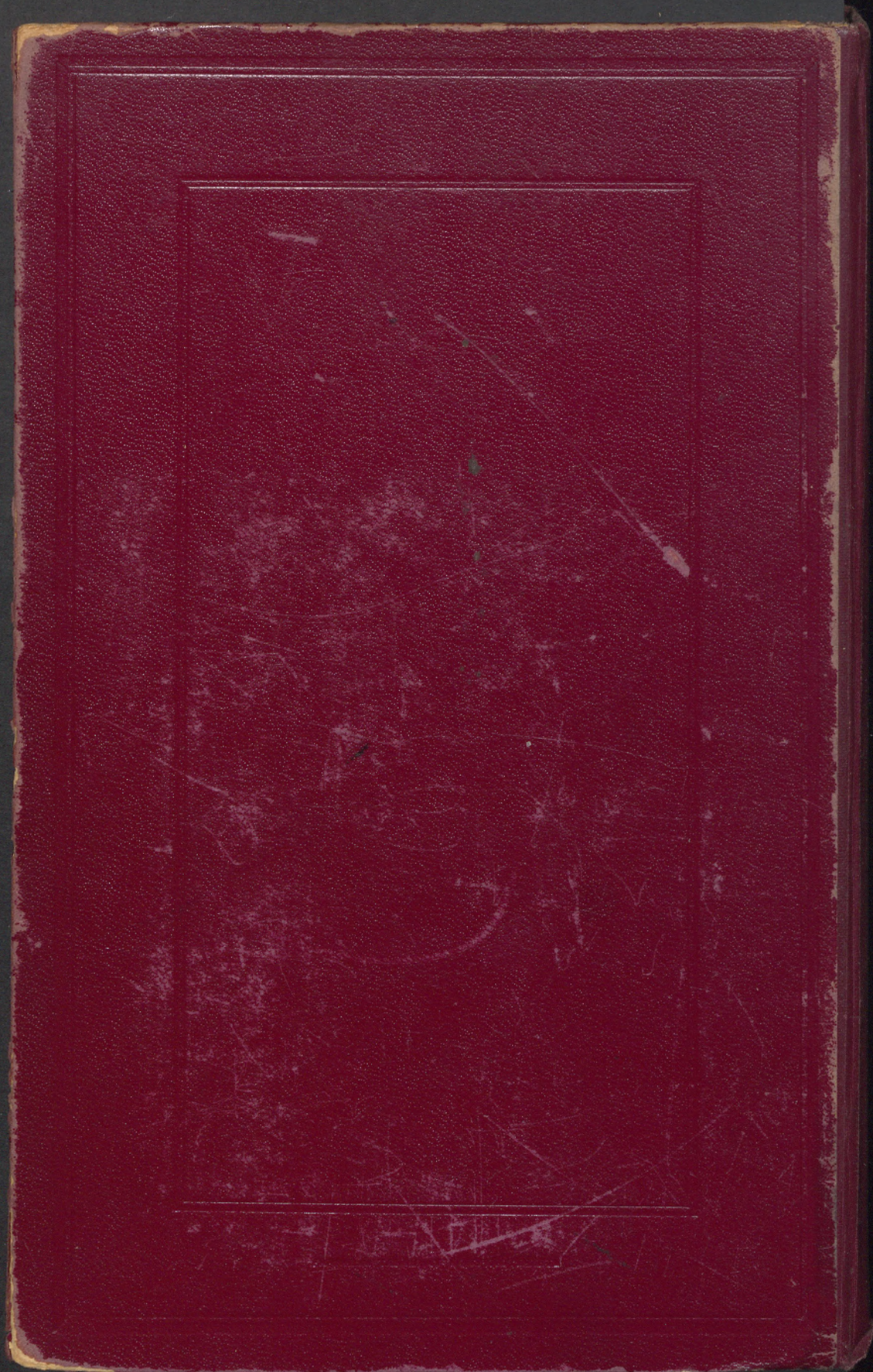

A
MAGYAR
FÖLDRAJZI
TÁRSASÁG
KÖNYVTÁRA

SZERKESZTI
LOCZY AJÓŠ

HEDIN SVEN

ÁZSIA
SZÍVÉBEN

I.

LAMPEL R.

KÖZL.

UDVARNÉK F. ÉS FIAD

R.

KÖNYVÁDÓ-

VÁLLALATA